

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 3.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1925.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

СЪОБЩАВАНЕ ЗА НАУКА, ИНТЕРЕСИ И ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИТЪ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ГОДИНА 6 КНИГА 1

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE 1, TOME 1.

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕД

ГОДИНА 6
КНИГА 1

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕН
ИНСТИТУТ

СОФИЯ — 1950

ИЗДАВАНА ОТ ИЗДАТЕЛСТВО "НАУКА" В СОФИЯ

1950

Съдържание.

1	Л. Милетичъ, Никодимъ Павловичъ Кондаковъ за Македония (По случай на осемдесетгодишнината му)	1
2	Проф. Йорд. Ивановъ, Аксиосъ — Велика — Вардаръ. Приносъ къмъ топонимията на Македония	17
3	Л. Милетичъ, Къмъ фрескитѣ на манастиря св. Наумъ	29
4	Н. А. Мушмовъ, Монетитѣ на Филипъ II Македонски	39
	Проф. И. Д. Шишмановъ, Кузманъ Шапкаревъ и Маринъ Дриновъ	51
	К. Стояновъ - Вълкановъ, Пжтешественици по Балканския полуостровъ презъ време на френската революция	81
	В. Думевъ, Изъ споменитѣ на две учителки въ Македония	91
	Езикови и народописни материяли. 1. Бугари и гъркомани. По говора на Ениджевардарско. — Записалъ Л. М. 2. Две приказки и една пѣсень по костурския говоръ. — Записалъ А. Кузовъ. 3. Народни пѣсни отъ Костурско. — Изъ сборника на К. Деляковъ	103

Рецензии и книжовни вѣсти.

Prof. Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Leipzig, 1924. 8 ^o , 104. — Рецензира Ст. Романски	111
Jord. Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, II, 88—103 Paris, 1922). — Рец. Л. Милетичъ	119
A. Meillet et A. Vaillant, Grammaire de la langue serbo-croate. Paris, 1924. — Рец. Л. М.	121
Јован Цвијић, Говори и чланци т. I, 264; I ^a , 237; III, 174; IV, 130; Београд, 1921—1923. — Рец. Л. Милетичъ	123
Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens. Ouvrage couronné par l'Académie française, Paris 1922, 8 ^o IV, 303. — Рец. С. Мариновъ	142
Георги Трайчевъ, Македонска библиотека: № 1. Мариово, София, 1923 16 ^o , 40 стр.; № 2. Дойранъ и неговото езеро, 1923, 16 ^o , 52 стр.; № 3—5. Прѣспа, 1923, 92 стр. — Рец. Ст. Романски	149
Едно свидетелство отъ 17. вѣкъ за българитѣ въ Охридъ. — Съобщава Л. М.	150
Къмъ историята на книгата „Македония и Стара Сърбия“ (Makedonien und Altserbien) отъ Сп. Гопчевичъ. — Съобщава Л. М.	151
Следи отъ Българи въ Тесалия. — Съобщава П. Чилевъ	153
Съдържанието на книгата въ французко резюме	155—179

Table de matières.

	Page.
L. Milétitch, Nikodim Pavlovitch Kondakov pour la Macédoine (à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire)	1
Prof. Jord. Ivanov, Axios — Vélika—Vardar. Notice toponymique .	17
L. Milétitch, Quelques remarques sur les fresques du monastère Saint Naoum	29
N. A. Mouchmov, La numismatique de Philippe II de Macédoine	39
Prof. I. D. Chichmanov, K. Chapkarev et M. Drinov	51
K. Stoïanov-Valkanov, Voyageurs européens dans la Péninsule Balkanique pendant la révolution française	81
V. Doumev, Extraits des mémoires de deux institutrices de la Macédoine	91
Materiaux linguistiques et ethnographiques. 1. Bulgares et Gre- comans (Dialecte d'Enidje-Vardar). — Noté par L. M. 2. Deux contes et une chanson nationale (Dialecte de Kostour). — Noté par A. Kouzov. 3. Chansons nationales de Kostour, tirées du recueil de M. Déliakov	103

Comptes-rendus.

Prof. Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Leipzig, 1924. 8 ^o , 104. — Compte-rendu par St. Romansky	111
Jordan Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, II, 86—163. Paris, 1922). — Compte-rendu par L. Mi- létitch	119
A. Meillet et A. Vaillant, Grammaire de la langue serbo-croate. Paris, 1924. — Compte-rendu par L. M.	121
Jovan Tsviřtch, Discours et articles, vol. I. 264; II, 237; III, 174; IV, 130. Belgrad, 1921—1923. — Compte-rendu par L. Mi- létitch	123
Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens. Ou- vrage couronné par l'Académie française. Paris 1922, 8 ^o , IV, 303. — Compte-rendu par S. Marinov	142
G. Traïtchev, Bibliothèque macédonienne: № 1. Mariovo, So- fia, 16 ^o 40; № 2. Doïran et son lac, 1923, 16 ^o , 52; № 3—5. Prespa, 1923, 92. — Compte-rendu par St. Ro- mansky	149
Un document pour les Bulgares d'Okhrid de 17-ème siècle. — Communiqué L. M.	150
Sur l'histoire du livre „Makedonien und Altserbien“ par. Sp. Gopčević. — Comm. L. M.	151
Traces de Bulgares en Thessalie. — Comm. P. Tchilev	153
Les articles de la Revue en résumés en français	155—179

НИКОДИМЪ ПАВЛОВИЧЪ КОНДАКОВЪ ЗА МАКЕДОНИЯ.

(По случай на осемдесетгодишнината му)¹.

Отъ Л. Милетичъ.

Великъ ученъ, рѣдкъ човѣкъ и горещъ славянинъ, Н. П. Кондаковъ съ свойствената на мъдрецитѣ скромность безшумно проживѣ две години въ нашата академическа сръда и си отиде незабелѣзано, тъкмо въ разгара на университетската криза въ края на мартъ 1922 год., за да продължи въ родствената Прага своята тиха, но плодотворна научна дѣйностъ. Колкото и да бѣ кратковременно пребиванието на Никодима Павловича у насъ, то все остави дълбоки следи въ нашата наука, а тъй сжщо у всички, които неговиятъ просвѣтенъ умъ и свѣтла душа въ близко, лично общение благодатно озариха.

Никодимъ Павловичъ е вече въ преклонна възраст; сега на 1. ноември чествуватъ въ Прага осемдесетгодишнината отъ рождения му день, та по тоя случай нашъ приятенъ дългъ е, макаръ и тъй скромно, да отдадемъ почетъ на юбиляра, своя почетенъ членъ, заради голѣмитѣ услуги, които той е принесълъ на славянската наука, а въ частностъ на българската, като е спомогналъ да

¹ Четено на 30. IX. 1924 г. въ тържественото засѣдание въ честь на Н. П. Кондаковъ въ историческия клонъ на Българската академия на наукитѣ.

се разяснятъ много важни историко-етнографски и археоложки проблеми, които отблизу засягатъ България и българското племе изобщо.

Името на Кондакова особено се разнесе всрѣдъ българската интелигенция, когато се появи неговото крупно съчинение „Македонія, археологическое путешествіе“, издадено отъ руската академия на наукитѣ 1909 год. (8^о, 308 стр.). Силно бѣ впечатлението у насъ поради дълбоката основателностъ, съ която тукъ се обясняватъ засегнатитѣ отъ автора въпроси и то съ една необикновена прѣмота, като безпощадно се разкриватъ и всѣкакви конвенционални фалшивости и замъглявания на научната истина.

Така напълно се откри и за насъ, които отдалечъ и малко знаехме Никодима Павловича като човѣкъ, и свѣтлата страна на неговия чистъ и мжжественъ характеръ. Че Н. П. е наистина такъвъ, сега потвърждаватъ авторитетни отзиви за него по случай на юбилея му. Професоръ Нидерле¹ казва, че Н. П. е заелъ изключително мѣсто не само въ реда на съвременнитѣ руски учени археолози, но че въ деведесеттѣ години на изтеклото столѣтие той е застаналъ на чело на всичкитѣ, и макаръ трудоветѣ му предимно се отнасятъ къмъ историята на изкуството, при все това нему се пада едно отъ най-първитѣ мѣста и въ областта на изучването на славянскитѣ древности. Книгитѣ на Н. П-ча сж истински източници на знанието, всички тѣ се отличаватъ съ анализъ и новостъ на заключението, а тѣй сжщо и съ отсѣгтствие на слабо доказани хипотези. За това и академикътъ Ростовцевъ въ своя отзивъ за Н. П. между друго казва, че хората отъ кръжока на Н. Павловича въ свое време въ Петербургъ ги наричали „факто поклонници“. По думитѣ на И. И. Толстой, Никодимъ Павловичъ никога не е билъ само теоретикъ: живата, окръжаваща го дѣйствителностъ неизмѣнно и твърде много го е интересувала. Съ погледа на опитенъ изследователъ той се е взиралъ въ явленията на живота, сегашния и миналия, въ тъмнитѣ и хубавитѣ му страни, и тамъ, гдето е чувству-

¹ Вж. и току що излѣзлата юбилейна книжка: „Никодимъ Павловичъ Кондаковъ, Прага, 1924, мал. 8^о, 85. Тукъ има статии отъ проф. Л. Нидерле, Д-ръ Е. Минасъ, проф. А. Муньосъ, академика Д. И. Ростовцевъ, проф. С. А. Жебелевъ и И. И. Толстой.

валъ себе си правъ и въ сили, всѣкога е билъ готовъ да приложи своитѣ обширни знания на практика. „По-късно, казва Толстой, струва ми се, азъ проникнахъ въ тайната на обаянието, които упражняваха личността на Н. П. и неговитѣ слова: причината на това обаяние се крие въ много тънката системна организация на неговата мисль и чувствуванята му, въ изумителната сила на осетливостъта (чуткости) на неговия духовенъ апаратъ. За Кондакова нѣма безразлични явления въ живота: всѣко отъ тѣхъ той преживѣва, дълбоко чувствува, както усѣща той и натурата на всѣкиго, който дойде съ него въ съприкосновение, все едно, било че тази натура му е чужда или родствена. Н. П. или скърби и се отвращава, или съчувствува и обича. Затова и неговата беседа така привлича човѣка къмъ себе си, неговитѣ сжждения никога не биватъ студени и повърхностни; тѣ винаги сж дълбоки и пълни съ животрепещъ интересъ за всѣкиго, защото тѣ сж основани у него на разбирането и, тъй да се каже, на усѣта му за сжщината на нѣщата. Тънъкъ изследователъ въ науката, Н. П. и въ живота обладава тънко развитъ вкусъ, и за това най-близка, споредъ мене, и най-ярка противоположностъ на характера, на умонастроението и изобщо на цѣлия духовенъ складъ на Н. П. Кондакова е безвкусието, основано на жизнена простащина (пошлость) и тжпо безразличие спрѣмо проявитѣ на человеческия духъ въ творчеството.“

Това стига, за да нѣма нужда да прибавяме нѣщо и отъ своя страна къмъ душевната характеристика на Н. П-ча както и за да оценимъ по-добре основателността и правдивостъта на неговитѣ прѣми и откровени заключения по въпроситѣ, които по-близку ни засѣгатъ въ съчинението му „Македония“, за което по-долу ще реферувамъ.

Презъ априль т. г. посѣтихъ Кондакова въ Прага и го намѣрихъ твърде заетъ съ работа надъ съчинения, въ които той бърза да сведе въ синтезъ дългогодишни свои изследвания по история на изкуството. Доволенъ бѣше, че бѣ успѣлъ щастливо да завърши и едно свое важно съчинение, което ще бжде отъ голѣмъ интересъ и специално за българската наука: „Историческіе очерки культуры и искусства восточной Европы въ средные вѣка“. Още въ качеството си на университетенъ професоръ у насъ, преди да замине за Прага, Н. П. въ лекциитѣ си често засѣгаше отъ разни страни сжщата тая тема,

важна и за историята на българското изкуство. Съчинението, за което е дума, започва отъ варварскитѣ времена и следи развоя на варварското изкуство и култура на скититѣ и сарматитѣ и изкуството на варваритѣ въ Европа въобще. Въ подробности то съдържа следнитѣ отдѣли: Византийскитѣ дворѣ, варварскитѣ и възточни одежди на двора. Възточнитѣ тъкани (ткани) въ Европа. България и нейнитѣ древности. Въ тази глава подробно се преценява историческото значение на известната съкровищна находка въ Nagy Szent-Miklos въ Унгария. Авторътъ по-нататъкъ преминава къмъ християнството и неговото възприемане отъ народитѣ въ източна Европа. Тукъ влиза въ подробенъ, оригиналенъ разборъ на Панонското житие; говори се и за богомилството, за двоевѣрието, а подиръ туй следва голѣмъ отдѣлъ върху орнаментацията на българскитѣ ръкописи, съ новъ погледъ върху потеклото на „звѣриния“ стилъ отъ XI—XIII в. Преминава се къмъ „Научно построение на етнографическия орнаментъ въ Европа“, прави се характеристика на българскитѣ-македонски народни шевици също и на рускитѣ и ческитѣ. Съчинението се завръща съ изложение на „основитѣ на историческия развой на орнаментиката.“

Преминавамъ сега по-подробно да изтъкна тукъ нѣкои интересни страници отъ известното многоважно, у насъ сравнително слабо оценено съчинение на Кондакова „Македония“, плодъ на една научна историко-етнографска експедиция въ Македония, станала по поръчка отъ страна на великия князь Константинъ Константиновичъ, председателъ на руската академия на наукитѣ. Експедицията, ръководена отъ Кондакова, е била организирана въ следния съставъ: Кондаковъ, Н. Милюковъ, проф. по слав. езици П. А. Лавровъ, П. Покрышкинъ, архитектъ и преподавателъ въ академията на художествата въ Петербургъ, и художникътъ Д. А. Крайневъ съ единъ помощникъ.

Най-главната задача на експедицията, по думитѣ на Н. П., била да събере на самото мѣсто материяли за бъдещето историко-етнографско изследване на по-важнитѣ области и пунктове на Македония; експедицията имала за целъ да се стреми къмъ установяването на такива научни, историко-ар-

хеологически и филологически основания, които биха могли да се използватъ въ бъдеще, когато щѣлъ да се постави на разрешение крупниятъ политически въпросъ, създаденъ както отъ съвременното положение на Македония въ турската империя, тъй сжщо и отъ отношенията къмъ Македония и нейния племененъ съставъ на съсѣднитѣ страни и народи на Балканския полуостровъ. Отъ тоя родъ „пунктове“, казва Кондаковъ, можеше да бжде преди всичко сѣверозападниятъ жгълъ на Македония, сир. мѣстността, която се допира о Шаръ планина и Скопската Черна гора, чийто хребетъ отдѣля Македония отъ Стара Сърбия. Именно тази мѣстностъ служи за арена на стълкновение на племеннитѣ интереси: особено важно бѣ, да се опредѣли нейниятъ дѣйствителенъ етнографски характеръ, а именно чрезъ лингвистиченъ диагнозъ и при помощта на съображения, откриващи културното ѣ тежнение („тяготение“) къмъ тази или онази страна. Втората, спорна въ етнографско отношение областъ е по югозападната и южна граница на Македония въ съсѣдство съ Гърция, гдето славянското население засѣга въ грѣцки селища, — въ предѣлитѣ на Костурското езеро, гдето племенната борба често се води на църковна почва, а въ последно време се бѣ изострила до тамъ, че бѣ дошло до „уродливи“ насилия и избиване на мирнитѣ жители отъ грѣцки чети. Третата областъ е пограничната съ горня Албания, именно Дебърскиятъ окржгъ, който представлява най-мрачния политически пунктъ. Всѣки пжтешественикъ, поне ако е славянинъ, е длъженъ да се отнесе именно къмъ тоя пунктъ съ особено внимание и съ искренна правдивостъ. Тукъ вѣковното нашествие на албанцитѣ може да се свърши съ пълна албанизация на богатия край, съ унищожението на славянитѣ и окончателно подивяване на страната.

Научната постановка на тия въпроси, които съставятъ „македонската проблема“, споредъ Н. П. се налага. Преувеличаватъ чужденцитѣ, като изкарватъ въ Македония голѣмо смѣшение на раси и езици. А въ сжщностъ пжтуването по Македония убеждава, че славянското ѣ население преди всичко е свършено цѣлостно и единно и напълно своеобразно, и ако притежава нѣкои, вмъкнали се въ него чужди елементи — по всѣка вѣроятностъ срѣбски, — то това

е само въ мѣстността близу до Скопье (5 стр.). Въ подробности авторътъ по различни поводи обосновава това свое общо заключение на разни мѣста въ съчинението си, които тукъ наедно групирани ще изложатъ.

Появяването на славянскитѣ племена на Балканския полуостровъ е ставало въ зависимостъ отъ общитѣ преселнишки движения на северъ. Въ историята на заселението на Балканския полуостровъ съ славяни се установява два рода движение — мирно и завоевателно. Славянитѣ обикновено сж идвали заедно съ чужди, неславянски орди или непосредствено по следитѣ имъ. Така и при последвалото форсиране на южния Дунавъ въ VII в. славянскитѣ племена, както се вижда, откъмъ изтокъ преминали Дунава подъ водителството на българитѣ (Аспаруховитѣ) или следвайки веднага подирѣ имъ, заселили съвременна България, източна Румелия (Тракия) и, движейки се въ широкъ, странично насочилъ се порой („полосой“), минали презъ цѣла югозападна Македония и достигнали до Охридъ и Дебъръ. Този земеделчески захватъ дълбоко на югозападъ на Полуострова дори въ Епиръ е завладѣлъ редъ, вѣроятно, запустѣли области. Съвсѣмъ естествено е, че най-старото българско царство, което се е образувало възъ основа на това земеделческо поселение, а устройството му отъ друга страна се е дължало на скитническата българска орда (дружина) както и на ужаса, който тя е навѣвала на Византия, въ последствие е избрало за свои столици Преспа и Охридъ, като най-важни предни (передови) пунктове въ това движение на западъ, спрѣно отъ албанцитѣ (стр. 289). Фактически е вѣрно, че вече въ началото на VIII в. цѣла Македония, освенъ, може би, нейнитѣ източни и западни окраини, е била вече плѣтно заета отъ славянско население. Съ това се обяснява и самата мисионерска дѣйностъ на Св. Кирила и Методия, родени въ Солунъ (стр. 22). Много е спомогнала силата на българската държава, за да проникнатъ българскитѣ славяни тѣй далечъ въ югозападна Македония: България става въ IX в. първа държава на Балканския полуостровъ, като е добила въ очитѣ на гърцитѣ, макаръ и временно, значение по-високо, отколкото всичкитѣ други държави („значеніе превъше другихъ странъ міра“), та съвсѣмъ естествено е, че разселването на славянитѣ при това първенство на България на Балканския полу-

островъ е можело да проникне не само съвсѣмъ близу до Солунъ (което потвърждава и откритиятъ пограниченъ камѣкъ съ надписъ на 15 версти отъ Солунъ), но и къмъ Преспанското езеро, гдето Самуилъ утвърди столицата си до Охридъ и Дебъръ. Заселението ще да е станало плътно чрезъ особенъ преселнически потокъ, който идѣлъ изъ самата България (вж. стр. 12).

Съ падането на източното българско царство подъ гърцитѣ въ 1018. година политически е била унищожена само източната половина на Балканското славянство. Напротивъ въ западната частъ на българското царство и то именно тамъ, гдето е била премѣстена столицата му — въ Преспа и Охридъ — българската независимост се е упазила и се е оформила въ народната династия на Шишмановцитѣ, която се е издигнала отъ вътрешния превратъ въ 967. г. Тѣзи български провинции, които се обособили още при царствуването на царъ Петра (942—967.), никакъ не били завладѣни отъ гърцитѣ, и тъкмо тамъ се е упжтилъ българскиятъ патриархъ и се установилъ отъ начало въ Воденъ и въ Преспа, а сетне за презъ цѣли столѣтия — въ Охридъ. Този исторически фактъ отъ всичко друго най-ясно потвърждава тѣснитѣ племенни сир. родствени връзки на източно-българското славянство съ славянитѣ на Охридъ, а следователно и изобщо съ славянството на цѣла Македония, или по-точно казано: източно-българското произхождение на македонскитѣ славяни. И наистина, какъ биха могли да се удържатъ Шишмановцитѣ въ тази страна, ако да не е било цѣлото ѝ население дошло тукъ прѣмо изъ сѣщинска България, на което указва между друго и самата формация на терена, която естествено допуска преминаването на едно земеделческо население изъ България по права линия на Солунъ и нататѣкъ къмъ Охридъ (вж. стр. 23).

Ето какъ Кондаковъ схваща историята на Македония отъ римската ѝ епоха до пълното и обългаряване въ X вѣкъ:

Има редъ извѣстия за високата култура на Македония въ римско време и въ началото на сѣществуването на византийската империя. Въ нея рано се е разпространило християнството и, разбира се, ненапрасно тъй последователно се стремили къмъ нея варвари и номади (кочевници) въ течение на столѣтия. И тази страна не е видѣла покой почти презъ

пълни четири вѣка, изгубила е почти цѣлото си предишно население, а когато го е смѣнила съ ново, не е приобрела цѣлостно население нито е получила териториална независимост. Покрай мирното земеделческо славянско население въ Македония се явява номадътъ (кочевникъ), природниятъ хищникъ и изнудвачъ, докато сжщевременно по градоветъ отчасти уцѣлѣло предишното културно и имотно население, състоеще отъ гърци или ренегати варвари, съ тежнения къмъ византийската империя и враждебни на селата. Затова истински миръ и съ него благосъстояние, доволство, обилие и културенъ подемъ наставатъ въ Македония тепърва въ началото на десетия вѣкъ, когато българскиятъ царъ временно е отнелъ цѣла Македония отъ Византия та е престанала да бжде прицель на варварски налитания. До X вѣкъ центърътъ на тежестта на българското княжество е билъ на северъ, въ Добруджа съ столица Преславъ. Първитѣ войни на българитѣ — по-точно на българската орда — съ Византия се водѣли изъ Румелия, а не изъ Македония. Княжеството се основало въ 679 год., а около 676 год., както доказватъ извѣстията за обсадата на Солунъ, вече е сжществувала славянска Македония, която се е стремилa да завладѣе Солунъ, като свой естественъ центъръ. Значение на славянски центъръ получава Македония следъ 963 год., а въ 981 год. вече Самуилъ следъ Преспа избира Охридъ за своя столица. Ясно и при това прѣмо доказателство за тъждеството или за непосредствено кръвна родствена близостъ на македонскитѣ славяни съ българскитѣ има на много мѣста въ извѣстнитѣ писма на Охридския архиепископъ, гърка Теофилактъ отъ края на XII вѣкъ, гдето се говори за грубитѣ, невѣжествени, мръсни българи, — „чудовища“, жители на Охридската епархия, и гдето между постояннитѣ оплаквания на малодушния и алченъ грѣкъ се долавя извѣстенъ страхъ отъ силната, враждебна и неукротима нация. Ако Теофилактъ нарича охридскитѣ славяни българи и съ нищо, както се вижда, не ги отличава и не ги отдѣля отъ българската народност или племе, това е, разбира се, не заради това, че преди туй Охридъ е билъ столица на българското царство, но тъкмо за това, че архиепископътъ добре е знаелъ, съ кого е ималъ постоянни сношения и заради кого той се е принудилъ да се премѣсти въ Солунъ (вж. стр. 53).

И етнографското изследване на Македония — казва Кондаковъ — напълно ясно ни убеждава, че България съ широка етнографска зона („полосой“) се простира въ Македония до Охридъ включително. Археологическитѣ изследвания неоспоримо откриватъ само редъ сръбски културни пунктове въ Скопския окржгъ. Не може да става и дума, че тъй наречената Стара Сърбия и всичкитѣ мѣста около Ипекъ и Дечанъ — тази сръбска Москва — безспорно принадлежатъ на сръбската нация (290). Понятно е следователно, колко малосъстоятелни и фантастични сж били грандиознитѣ замисли („затѣи“) у сърбитѣ отъ времето на Милутина и Душана, да завоюватъ Византия. Всичкитѣ приобритения на сърбитѣ въ Македония скоро се изтрѣгвали изъ ржцетѣ имъ или сж попадали въ ржцетѣ на независими, феодални сръбски боляри. Само въ периода отъ 1345 до 1389 Македония фактически е била владѣние на сръбската държава (293).

Кондаковъ прави оценка и на становището, което нѣкои велики държави респективе тѣхнитѣ официални представители заематъ по въпроса за етнографския характеръ на македонскитѣ славяни. Наричайки колебливо и неискрено становището на дипломатитѣ включително и на рускитѣ, като напр. на А. А. Ростковски, Кондаковъ казва: „Мѣстната дипломация или е стояла въ колебливо положение, съ намѣрение да се присъедини въ нуждния моментъ къмъ оногова, на чиято страна бжде силата, или пѣкъ умишлено е преминавала за извѣстно време къмъ слабата страна, разчитвайки тамъ най-много да спечели. Да се вземе страната на българитѣ, струвало имъ се неизносно, тъй като, очевидно, на тѣхна страна бѣ правото. Накратко казано, поразително изключение въ настоящия случай се явява само покойниятъ графъ Н. П. Игнатиевъ, който застава на правата страна на силния (293).

На всички е извѣстно — казва по-нататѣкъ Кондаковъ — прѣмо като анекдотъ, че сръбскитѣ политици сж предлагали отъ своя страна на българитѣ, взаимно да си подѣлятъ Македония и, както отъ българска страна добре бѣ забелѣзано, се явили дѣйствително въ ролята на злата майка въ Соломоновия сждъ. На всички е понятно, и мжно би било да се скрие, че при съзнанието на мжчнотиитѣ или

даже на невъзможността да се докаже, че македонцитѣ принадлежатъ къмъ сръбската народностъ, се усилятъ отъ сръбска страна опититѣ, просто да се заплете този въпросъ, да се представя въ Македония вмѣсто една (славянска) национална група, смѣсица отъ всевъзможни раси, единъ видъ хаосъ. Напротивъ — продължава авторътъ — едно просто пътуване по страната напълно убеждава, че въ лицето на македонскитѣ славяни ние имаме опредѣлена национална група, свършено ясно принадлежаща на народността, която населява сщинска България („совершенно ясно примыкающей къ народности населяющей собственную Болгарію“, 294). На цѣлото пространство, което ние изходихме отъ Охридъ до Скопье и Куманово, живѣе единъ народъ, който и въ IX вѣкъ се е наричалъ българи, когато въ XI в. гърцитѣ така сжщо сж наричали и който самъ пакъ така се е наричалъ и предъ първитѣ европейски пътешественици, посѣтили страната, както напр. и предъ нашия Григоровичъ. Очевидно е отъ друга страна, и не бива да се премълчава, че съвременния пътешественикъ сега непременно ще посетятъ разнovidни интриганти и политици, и на неговитѣ прѣми въпроси нерѣдко ще дадатъ най-коварни отговори, разбира се това въ градоветѣ, а не и по селата, гдето работата е много по-проста и гдето всички равнодушно наричатъ себе си българи. И тъй единственото справедливо заключение, което се представя на непредубедения възгледъ на всѣки пътешественикъ, изисква, щото да се предостави почти цѣла Македония на българитѣ съ изключение на нѣкои нейни северозападни мѣстности допирайки се („примыкающихъ“) до стара Сърбия (296).

Нѣма да следимъ класическото описание на художественитѣ старини въ Солунъ, Съръ, Скопье и околността, Битоля, Охридъ. Авторътъ всжду срѣща и българи и прави ценни белѣжки за тѣхъ. За Скопье казва, че следъ Битоля е главенъ центъръ на Македония, средоточие на българската интелигенция. Сърбитѣ му казвали, че Скопье „нѣкога имало сръбско значително („большое“) население“, или „че било населено съ сърби“, което авторътъ счита, че се нуждае отъ провѣрка. До извѣстна степенъ, казва К., може само да се повѣрва, че

тукъ нѣкога е имало сръбска колония. Колкото се отнася за сега, въ града се изчисляватъ не повече отъ 50 сръбски кжши и съвсѣмъ нѣма даже и сръбска черква. Като цитува Гопчевича („Стара Сърбия и Македония“, 1890 г. стр. 182), гдето се казва, че въ Скопье имало 11,000 сърби, отъ които 3500 били мухамедани, че сърбитѣ тукъ говорѣли „доста чисто по турски“, че между тѣхъ имало много побългарени и увлечени отъ българската пропаганда, Кондаковъ белѣжи: „Този цитатъ дава най-добъръ случай, достойно да се оцени слѣпата сръбска политика, която до сега, като отрича всѣка дѣйствителностъ, безумно фантазира тамъ, гдето би било вече време, да се стѣпи на реална почва“ (стр. 171). Описвайки древното минало на града, намира, че „ако Македония заслужва името многострадална, то предимно това име заслужва градътъ Скопье.“ Кондаковъ нарича Скопския окръгъ „чисто български край съ нѣколко вмъкнали се въ него сръбски села („съ немногими, вкroppленными въ него сербскими селами,“ стр. 173). За Охридъ казва между друго, че мнозинството отъ жителитѣ му както и жителитѣ на околнитѣ му села изключително сж българи, а свърхъ туй, но въ твърде малко количество, въ града има и, както българитѣ ги наричатъ, „сърбомани“ или „патриархисти“ (223). Като видѣлъ по пѣтя отъ Охридъ къмъ Битоля турски войници да прекарватъ оковани въ вериги нещастни българи, въ благородно възмущение авторътъ се провиква: „Тъкмо тукъ, въ центъра на албанското нашествие ни стана най-ясно, до каква степенъ едностранчиво е извратено разбирането на македонския въпросъ, както сега е поставенъ отъ дипломацията и печата“ (217).

Въ свръзка съ македонската етнографска проблема Кондаковъ внимателно се е взиралъ въ бита на македонскитѣ българи, главно въ материалната култура, отъ художествено гледище. Преди всичко го интересуватъ, разбира се, и народнитѣ носии съ тѣхнитѣ забелѣжителни шевици, върху които обстоятелствено се спира, като при това старателно е фотографирвалъ много, облѣчени въ народна носия групи отъ народа, съ репродукции отъ които е изпѣстрилъ книгата си. Изтъква нуждата, да се постави на научна основа историчес-

ката етнография на славянитѣ на Балканския полуостровъ, като се направи щателенъ прегледъ на всичкитѣ ранни и късно-византийски паметници, въ които има изобразени битки съ „варваритѣ," както и всички миниятури по ръкописитѣ, за да се открие въ тѣхъ всичко, що може да се отнася до славянитѣ и въ частностъ до българитѣ. Отъ своя страна посочва за примѣръ етнографското значение на релефнитѣ изображения по златнитѣ съсжди на знаменитото съкровище, намѣрено на 1799. год. въ Nagy Szent Miklos въ Унгария, което отначало неправилно бѣ наречено „съкровище на Атила" (вж. за това подробно и въ съч. на Кондакова „Исторія и паметници византийской эмали." 1892, стр. 33—39., също и въ „Извѣстія Отд. рус. языка и словес. И. А. Н. 1906, т. IV, 446 нт). Сега нѣма съмнѣние, че това съкровище е принадлежало на българитѣ и се отнася къмъ времето не по-рано отъ 864. година, когато българитѣ вече приели християнството (на нѣколко предмета отъ съкровището има кръстове и християнски изречения и гръцки пѣснопѣния). Съкровището, съдържащо купъ погребални, чисто язически предмети съ погребално значение, и вѣроятно предназначено за нѣкой български вождъ, е намѣрено въ мѣстностъ, която българитѣ бѣха отнели отъ аваритѣ. Върху същото съкровище, както видѣхме по-горѣ, Кондаковъ ще даде нови и любопитни обяснения въ съчинението, което смѣта въ скоро време да обнародва. Като втори примѣръ отъ същия родъ К. посочва много интересната миниятура въ гръцкия псалтирь отъ библиотеката на св. Марко въ Венеция, гдето е представенъ българоубиецътъ Василий въ триумфална поза, стѣпилъ на пленени българи, облѣчени въ народна носия и паднали на земи предъ него (стр. 36).

Говорейки за народното облѣкло, К. е на мнѣние, че западнитѣ области на Македония,—средоточие и столици на Самуила — и самиятъ гр. Охридъ и сега откъмъ народнитѣ носии сж по-български отколкото самата България (35). Главно женскитѣ носии, въ силата на племенния и личенъ консерватизъмъ у женитѣ, съставятъ у народа национална особеностъ. Българитѣ изобщо, а българскитѣ славяни въ Македония особено представяватъ племе въ висока степенъ интересно за всѣкаквъ видъ етнографски изследва-

ния. Преди всичко затуй, че това племе се отличава съ забелжителенъ архаизъмъ на народния характеръ. Македонскитѣ славяни сж запазили въ пълна сила своя основенъ националенъ характеръ, разбира се и затова, че поради слабото развитие на градоветѣ, сж живѣли всѣкога въ и чрезъ селата, запазили си езика, обичайното право и вѣковната си битова обстановка. Една отъ важнитѣ задачи на българската етнография между друго е изучаването съ помощта на сравнително-историческия методъ женскитѣ народни носии и накити у македонскитѣ славяни. Мжжкитѣ носии нѣматъ това значение, защото тѣ много по-вече се мѣнятъ подъ чужди влияния — албанско, турско-гръцко, куцо-влашко па дори и сръбско, когато напротивъ женскитѣ носии въ Македония съ малко измѣнения, като не се взиматъ въ внимание и нѣкои преувеличения на мѣстната мода, по цѣлото пространство на Македония сж почти едни и сжщи (38). По поводъ на самата орнаментация на женската носия К. забелѣзва, че тя състои изключително отъ геометрически рисунки въ широко-орнаментални редици (полосы). Нерѣдко въ срѣдъ чернитѣ нашивки по срѣдата имъ има бѣли звѣздици или кръстчета. Основниятъ черенъ цвѣтъ у българскитѣ шевици представя грубо подражание на древния тъмно-лилавъ (тѣй сжщо почти черенъ) пурпуръ. По този начинъ пурпурнитѣ нашивки на политѣ, на ржкавитѣ, на рамената, на боковетѣ и на гърба възстановяватъ най-старинната орнаментика на бѣлитѣ, предимно ленени одежди, съ тъмно лилавъ или черенъ пурпуръ, която тѣй богато ни е предадена въ Коптскитѣ гробници. Именно въ стария Египетъ, гдето най-напредъ е била разработена орнаментираната туника съ своитѣ нашивки по огърлицата, ржкавитѣ и политѣ, извезени въ разкошни образци, се е развилъ голѣмъ клонъ художествена промишленостъ, чиито издѣлия отначало се разпространявали едва ли не по цѣлия древенъ миръ: най-напредъ отъ самитѣ коптски търговци, сетне и отъ сирийски, а презъ време на исляма и отъ арабитѣ. Тѣ отивали на единия край на тоя миръ—чрезъ Кавказъ и по Каспийско море и по цѣлото Поволожъе, а на другия край—по всичкитѣ брѣгове на Африка до Гибралтаръ. Пурпурътъ, както е извѣстно, всѣкога въ древността е пред-

ставявалъ царска боя, принадлежностъ на царското облѣкло. И ето че пурпурътъ се явява най-обичното украшение на народното облѣкло въ Македония (44). Тамъ въ цѣли мѣстности даже и мъжете носятъ „черна нарамница“ (врѣхна дрѣха), плащъ, украсенъ съ бахрома. Жителитѣ на Воденъ и Острово обличатъ дълга до земята вълнена, черна „багряница“. Въ IX в. шоколадната боя на пурпура, натурална и годсподствуваща въ древността, е била рѣдка, та се замѣнявала съ тъмно-лилавъ пурпуръ въ различни видове, преминавайки въ черно.

И така, българскитѣ носии, като си изработвали своя типъ приблизително въ това време, трѣбвало да възприематъ именно тоя черенъ цвѣтъ, най-траенъ и най-простъ. Много е важно названието „багряница“. Най-много се приближаватъ къмъ македонското българско облѣкло народнитѣ женски носии у малоруситѣ, сетне по Поволжето и въ частностъ у мордвинитѣ и у нѣкои виликоруски околии (с. 45).

Най-голѣмото разнообразие и на украшенията (уборы) на главата—пакъ иде изъ Египетъ и Сирия (47).

Облѣклото на македонскитѣ българи е типично земеделческо. Може да се счита за особено характерно туй, че всичкитѣ украшения се водятъ често почти изключително въ една коптска гама на боитѣ: тъмно-лилава или почти черна съ бѣли звѣздици по пурпурно поле или съ пурпурни звѣздици по бѣло поле.

Напротивъ сръбскитѣ украшения се приближаватъ къмъ типа на галунитѣ и позументитѣ („къ типу галуновъ и позументовъ“), иматъ пѣстъръ характеръ съ преобладание особено на червената боя и приближаващата се до нея жълто-оранжева. Такъво различие съществува напр. и между южно-рускитѣ шевици и севернитѣ.

Пояситѣ, съ които се опасватъ селянскитѣ по Битолско и Охридско та дори изглеждатъ, като че ли иматъ гърбица отзадъ, Кондаковъ туря въ връзка съ модата — отражение на женското облѣкло на византийскитѣ патрицийки въ Цариградъ, поради което тѣ се наричали „о п о я с а н и“ (50).

Най-сетне нека спомена, че Кондаковъ въ сжщото съчинение дава основна насока за обяснение на българскитѣ елементи въ тъй наречения тератологиченъ или звѣриненъ орнаменталенъ стилъ, който заедно съ българскитѣ ржкописи е билъ пренесенъ и въ Русия. Буслаевъ смѣташе едно време, че най-старитѣ български ржкописи напълно следватъ византийскитѣ образци и че сетне последователно почватъ да преправятъ тия образци по своему; тая преправка се заврѣшва въ XII вѣкъ, като се изработилъ „звѣрилниятъ“ стилъ или „тератологическата система“ въ орнамента. Ала отъ друга страна сжщата тая система почва да напомня най-стария романски стилъ отъ VI—X вѣкъ, тоя стилъ, който по думитѣ на Буслаева ние знаемъ и въ собствено романския стилъ и въ неговитѣ разклонения, въ които има „очевидно сродство съ звѣрилния стилъ на славянскитѣ племена“. Кондаковъ отстранява това противоречие като казва, че българскиятъ орнаментъ се е ползувалъ като съ основа, освенъ съ византийския още и съ гръко-източния стилъ, който редомъ съ собствено-византийското изкуство е сжществувалъ и който е родилъ и самото романско изкуство въ Италия и южна Франция и още въ нѣкои негови клонове въ исторически периоди, преминали въ западното изкуство подъ влияние на гръко-източния стилъ. Културата на руския и славяно-българския югъ се е слагала видимо подъ общи условия на влиянието на основната гръко-източна култура. Орнаментиката на българскитѣ ржкописи намира съвсѣмъ близки аналогии въ орнамента на ржкописитѣ сирийски и коптски (58—59). Постоянно трѣбва да помнимъ, че въ IX, X и XI вѣкъ паралелно съ собствено-византийското изкуство е сжществувало архаично течение отъ „кустаренъ“ характеръ, което идѣло изъ гръко-източни източници. По такъвъ начинъ и Nagy-Szent-Maklos-ското съкровище е именно произведение на това „културно гръко-източно изкуство, изработено отъ мѣстни майстори на източна Европа по старо-завѣтни образци.“ Изкуството на Балканския полуостровъ се е намирало въ прѣка зависимостъ отъ тѣзи културни работилници и то само твърде рано развило у себе си цѣлъ редъ кустарно-художествени промисли, останкитѣ отъ които ние и до сега знаемъ (60).

Всички тия интересни въпроси касателно народно-българския орнаментъ въ шевицитѣ, звѣрилния стилъ и пр. въ свръзка и съ релефитѣ на съсждитѣ въ Nagy-Szent-Miklos-ската находка не сж престанали живо да занимаватъ Ник. Павловича до последно време, та може да очакваме отъ споменатото му съчинение, сега още въ ржкопись, много интересни нови разяснения и по тия въпроси.

АКСИОСЪ — ВЕЛИКА — ВАРДАРЪ.

Приносъ къмъ топонимията на Македония.

Отъ проф. Йор. Ивановъ.

I.

Вардаръ, най-голѣмата рѣка на Македония, извира отъ юго-източнитѣ склонове на Шаръ-планина, тече на изтокъ презъ Тетовското поле, завива отъ Скопйе на юго-изтокъ, дѣли Македония на две половини и се втича въ Солунския заливъ. Въ Шаръ-планина (Scardus) поставя изворитѣ на Вардара (Аксиосъ) и най-стариятъ географъ, Птолемей (III, 13): "Ἀξίος ποταμὸς (sc. ᾠρεται) ἀπὸ τε τοῦ Σκάρδου ὄρους". Съ старото си име (Аксиосъ) рѣката се поменава най-първо у Хомера, па така я именуватъ и всички гръцки и латински писатели до срѣдата на срѣднитѣ вѣкове, а нѣкои дори и до днесъ.

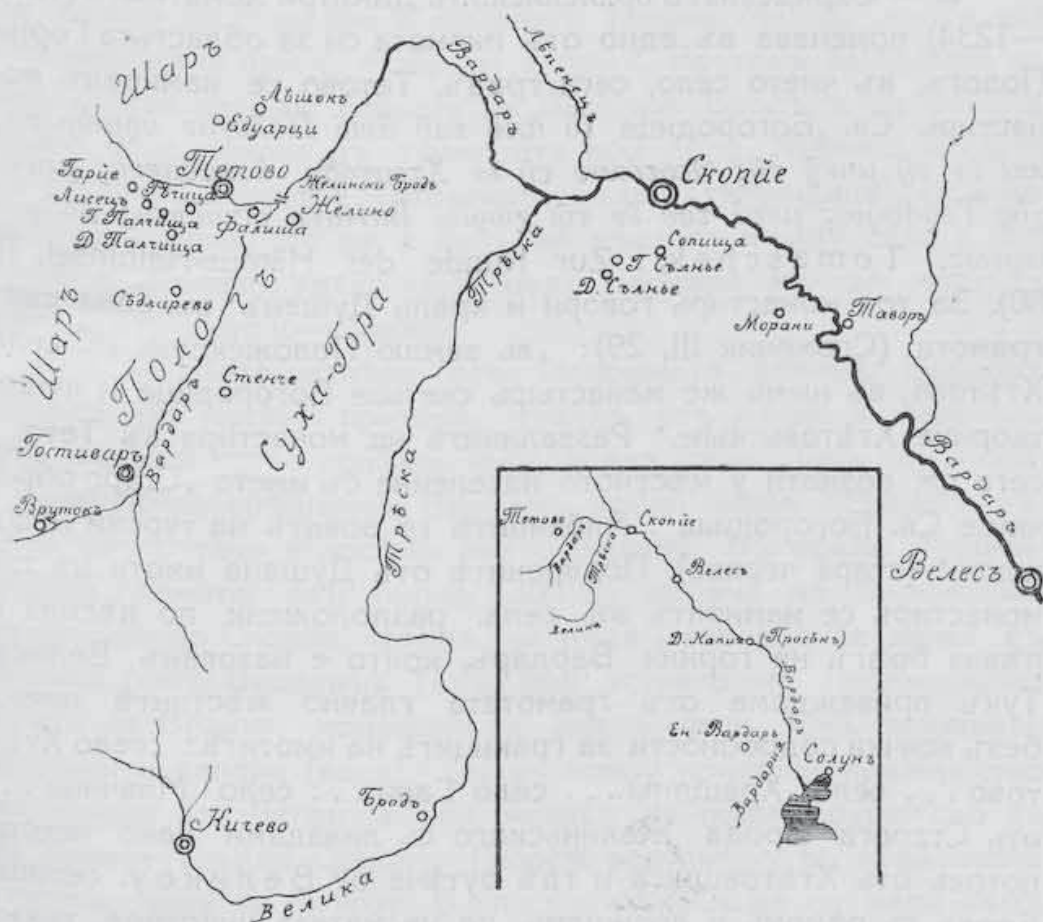
Когато презъ VI—VII в. славянитѣ заселиха Македония, тѣ прекръстиха по своему повечето мѣстни названия, и това поставяше въ недоумѣние чужденцитѣ, които спохаждаха новата славянска земя. Вилхелмъ Тирски, който преброди Балканския полуостровъ и Македония презъ 1168 г., пише по тоя случай: „Българскиятъ необразованъ народъ, който дойде отъ северъ, спусна се отъ Дунава дори до царския градъ (Цариградъ) и, като се прострѣ отъ Дунава до Адриатическото море, зае всичкитѣ области. Тоя народъ промѣни названията и границитѣ на областитѣ на тая широка земя, която се простира, както казватъ, до 30 деня на длъжъ и до 10 деня и повече на ширъ. Тая страна наричатъ България“ (Guillelmi Tyrensis Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, lib. II, cap. IV). Сжщата участъ постигнала и старото име Аксиосъ, което вече звучело по славянски — Велика.

На названието Велика пръвъ обърна внимание, близу преди сто години, прозорливиятъ чески етнографъ П. Й. Шафарикъ и изтъкна, че славянското име на Аксиосъ е било Велика (Sebrané spisy, II, 240, 241). Било обаче поради това,

че Шафарикъ не бѣ обосновалъ своего твърдение, било поради недостатъчното проучване на сръднєвѣковнитѣ паметници отъ по-сетнешнитѣ слависти и географи, и до день днешенъ въпросътъ оставаше неясенъ и нерешенъ. К. Иречекъ, въ раннитѣ години на своята учена дѣйность, се изказа колебливо по въпроса за Велика. Той допускаше, горниятъ Вардаръ да се е наричалъ Велика, но бѣше по-наклоненъ да приеме, че рѣка Треска, притокъ на Вардара, е носѣла това име, защото по горното си течение тя и сега се нарича Велика (Исторія Болгаръ. Одесса 1878, стр. 53 забелѣжка). По късно, въ изслѣдването си върху християнския елементъ въ топонимията на балканскитѣ земи (въ *Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-Hist. Klasse*, CXXXVI, 70 сл.; български преводъ на С. Аргировъ въ Псп. LV—LVI, 247), Иречекъ се изказва малко по-положително, какво рѣка Велика „е идентична съ горни Вардаръ или съ неговия притокъ Треска.“ Съ други думи, той приема, че съ името Вардаръ славянитѣ сж означавали само горния Вардаръ или неговия притокъ Треска. Г. Баласчевъ, въ книгата си „Климентъ епископъ словѣнски,“ София 1898, XXVIII—XXIX, като разглежда отчасти сръднєвѣковнитѣ паметници, гдето се поменава р. Велика и, като има предъ видъ, че горня Треска, която иде откъмъ Кичево, и сега се зове Велика, идва до заключение, че горниятъ Вардаръ не е носѣлъ името Велика и че старитѣ свидѣтельства се отнасятъ до Кичевската Велика, а не до горния Вардаръ при Тетово. И докато Ягичъ призна косвено това мнение и дори се възхити отъ сближението, което прави Баласчевъ между името Велика (горня Треска) и титула величѣскы, даванъ на св. Климента Охридски (*Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913, 115, 116), другъ единъ славистъ, Л. Н. Туницкій, се усъмни въ твърдението на Баласчева, какво името Велика, поменато въ нѣкои славянски паметници отъ XIII—XIV в., се отнасяло до рѣка Треска, а не до горното течение на Вардара. Той обаче не отиде по-далечъ къмъ решението на въпроса и се задоволи съ предположението, че не била изключена възможността, името Велика да се е било прострѣло не само на Треска, но и на горния Вардаръ (Св. Климентъ, епископъ словенскій. Сергіевъ Посадъ 1913, стр. 200, 201).

II.

Колебливостта на мненията по тоя въпросъ ще се отстрани, шомъ проучимъ по-внимателно паметниците, въ които се поменава рѣка Велика и ги съпоставимъ съ съответната сегашна топонимия на Македония. Срв. тукъ приложената географска карта, дето сж отбелѣзани имената на селищата и рѣкитѣ, които се поменаватъ въ паметниците и които сж

запазени и до днесъ съ сжщитѣ си названия. Да изредимъ прочее старитѣ свидетелства:

1.— Между имотитѣ, които българскиятъ царь Константинъ Тихъ (1258—1277) подарилъ на Вирпинския манастиръ до Скопие, едни се намирили въ Тетовско, въ Положкия край, отъ дветѣ страни на рѣка Вардаръ, който е именуванъ Велика: „въ Положкой области село Рѣчици... прѣзъ брѣдо на изворъ Пал'чишкж рѣкж... въс краище Лисеч'ко... прѣзъ лжгъ рѣко Великж рѣкж, та низъ Великж до Хгѣтовъ-

скж браздж“ (Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 16). Поменатитѣ селища—Рѣчица, Палчища Лисецъ, Хтѣтово сжществуватъ и сега, последното като градъ. Тетово, а другитѣ три като села, лежащи юго-западно отъ Тетово, на 3 до 8 километра; има при това две села Палчища, Горно и Долно. Рѣката Велика, за която е дума въ паметника, е горниятъ Вардаръ, който протича на единъ часъ източно отъ Тетово.

2. — Охридскитъ архиепископъ Димитри Хоматианъ (1217—1234) поменава въ едно отъ писмата си за областта Горни Пологъ, въ чието село, сега градъ, Тетово се намиралъ манастиръ Св. Богородица (*ὁ ἀπὸ τοῦ ἄνω Πολόγου ὀρμώμενος καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοτόκου τῇ ἐν Χτεατόβῃ ἀσκούμενος μοναχὸς Γεράσιμος μετὰ τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Βαρίστῃ οἰκοῦντος Δόβρου ἱερέως*. Tomashek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II, 80). За тоя манастиръ говори и краль Душанъ въ една своя грамота (Споменик III, 29): „въ землю Положскоую. . . село Хтѣтова, въ немъ же манастиръ светые Богородице и чудотворице Хтѣтовъскыне.“ Развалинитѣ на манастиря въ Тетово сега сж познати у мѣстното население съ името „Старо оброчище Св. Богородица“. Албанцитѣ го зоватъ на турски „Ески клисе“ (стара черква). Подаренитѣ отъ Душана имоти на тоя манастиръ се намиратъ въ села, разположени по дѣсния и лѣвия брѣгъ на горния Вардаръ, който е названъ Велика. Тукъ привеждаме отъ грамотата главно мѣстнитѣ имена безъ всички подробности за границитѣ на имотитѣ: „село Хтѣтово . . . село Хращаны . . . село Гари . . . село Млацице . . . отъ Старога Брода Желиньского съ ливадами како исходи потокъ отъ Хтѣтовщицѣ и гдѣ оутѣче оу Великоу. селище Бродъ съ рѣкомъ и ловищемъ, да не метеха никоторе, тъкмо Богородица Хтѣтовъска како оутиче оу Великоу. . . И оу Горнѣмъ Полозѣ метохъ светы Илиа. Щенче село съ всѣми правинами и съ мегами съ Модричкыми и Гостиварскыми и до метохыне светые Недѣлие право низъ дѣль прѣзь Великоу. . . На Соухои Горѣ планина съ сѣнокоси. . . И до лоу на рѣцѣ Вроуткъ съ млины и съ земломъ. . . Оу Хвалишинивие. . . Надъ Млацицама отъ закоутиа до Лѣшкога поути и до Кроушице и до рѣка Хтѣтове. . . И тръгъ що ѣе оу Хтѣтовои . . . село Кръпена . . . село Седларево . . . село Старо Желыние . . . оу Ядварцѣхъ цръковъ . . . и забѣль

кралевства ми Жеднь приложихъ“. Повечето отъ изброе-
нитѣ въ грамотата мѣста сѣществуватъ и сега съ ста-
ритѣ си имена и лежатъ въ областъта на Пологъ (Горни и
Долни), отъ дветѣ страни на горния Вардаръ, именно: Тетово,
Гарѣе, Желино, Стенче (Щенче), Гостиваръ, Суха-Гора (планина),
Врутокъ, Фалише (Хвалиша), Седларово, Едуарци (Ядварци),
Жеденъ (планина).¹ При с. Врутокъ, което лежи на единъ часъ
разстояние юго-западно отъ Гостиваръ, бликатъ нѣколко из-
вора, които се смѣтатъ отъ населението въ Положкия край
като глава на Вардара. На австрийската генералшабна карта
за начало на Вардара е означенъ потока Мелца, който иде
отъ вододѣла при с. Маврово и при с. Врутокъ се събира съ
Врутошкия изворъ, главата на Вардара. Бродътъ на Велика,
който се поменава въ грамотата при село Желино и гдето
се втича въ Вардара Тетовската рѣка (Хтѣтовщица), сега на-
ричана и Пена, ще да е билъ на мѣстото между селата Фа-
лише и Желино, гдето сега надъ Вардара минава мостътъ
на шосето Тетово—Скопѣе.

3. — Като излѣзе отъ Положката долина, Вардаръ
приема два голѣми притока, Треска отъ дѣсно и Лепенецъ
отъ лѣво, и става голѣма, многоводна рѣка. Отъ тамъ соб-
ствено почва срѣдниятъ Вардаръ, който презъ срѣднитѣ вѣ-
кове сѣщо така е носѣлъ името Велика. Въ кралъ Милути-
новата грамота, отъ около 1300 г., дадена на Вирпинския
монастирь до Скопѣе, четемъ, че рѣка Лепенецъ се влива въ
Велика (сега Вардаръ). Тамъ, при устието на Лепенецъ, на
брѣга на Велика, монастирътъ ималъ свои земи, воденици,
градини и канали (вади); „И къ томоу приложи кралевство
ми изводе отъ Лепен'ца кои исходи на поли Тоурен'ско да
си оучини цркви Светаго Георгия водѣницоу въ краи поля
Тоурѣньскога въ брѣгоу Великѣ рѣке и да си вади жита
и врьтове въ поли Тоурен'скомъ. И друуги изводъ да си изведе
одъ Великѣ рѣке, да га оузме подъ Тоурѣни въ забѣлъ
кралевства ми где може, и да га поведе прѣзь забѣлъ
кралевства ми на поле Тоурен'ско и да си положи друугоу
водѣницоу на брѣге Великѣ рѣке (Новаковић, Законски
споменици. Београд 1912, стр. 610—611).

4. — Въ животописа на кралъ Драгутина, като се го-
вори за пжтуването на архиепископъ Данило I отъ Света-

¹ Планина Жеденъ се издига северно отъ Суха-Гора, въ завоя
на Вардара.

Гора за Сърбия, прибавя се, какъ той се спрѣлъ „подъ градъ славный Скопие, на рѣкоу же глаголемоу Великоу“ (Данило, Животи краљева и архиепископа српских. Изд. Даничић. Загреб 1866, стр. 44).

5. — Свидетелство за Вардара, наричанъ Велика, въ по-нататъшното си течение, между Скопие и Велесъ, намираме въ една кралъ Милутинова грамота отъ около 1300 г. за имѣния на Хилендарския манастиръ въ срѣдна Македония. Въ тая грамота (Споменик III, стр. 12) четемъ между друго, че „оу Скопской странѣ въ мѣсто рекомѣмъ Тморане келию Свете Петке, кою ие быль създалъ нѣкто протосѣвастъ загорьскыи Прибо въ дъни Асѣна цара“. Това село Тморане, сега наричано Оморани или Морани, лежи край дѣсния брѣгъ на Вардара, между Скопие и Велесъ. Въ грамотата четемъ още, какво Милутинъ, като узналъ, че келията Св. Петка въ Морани имала имоти и „по онои странѣ Велике“, въ землището на село Таворъ, предалъ ги въ владение на келията. И наистина, току-речи на среща на Морани, презъ Вардара, нареченъ Велика, е разположено село Таворъ (Та'оръ), родното село на императоръ Юстиниана I.

6. — Имаме още едно свидетелство за Вардара по на югъ, при Демиръ-Капия, гдето нѣкога се е издигала крепостъта Просѣкъ, но то, поради възможното му двояко тълкуване не може да има веско значение по нашия въпросъ. При все това ние ще го приведемъ. Въ житието на св. Сава, написано отъ Теодосия (XIII—XIV в.), като се говори за царъ Калояновия сродникъ Стрѣзо, владѣтель на Просѣкъ, бележи се за Вардара, който мие стрѣмнитѣ скали на тая крепостъ, следното: „по^ѣ ним^ѣ же (т. е. Просѣкъ) прилѣплающіи се рѣка е^ѣ текущіи Велика Варьдаръ нарицаеми“ (Йор. Ивановъ. Български старини изъ Македония. София, 1908, стр. 251. Цитирамъ своето издание на тоя пасажъ по преписъ отъ XIV в. Изданието на житието отъ Даничича, който погрѣшно приписа авторството му на Доментиана, е по преписъ отъ XV в.). Ако смѣтаме думата Велика като съществително, както правятъ нѣкои, тогава приведенитѣ редове биха могли да се използватъ за твърдението ни, че Вардаръ се е наричалъ Велика. Въ противенъ случай, думата Велика би пояснявала само, че Вардарътъ е голѣма (велика) рѣка.

Ако и да нѣмаме запазени данни за наименованието Велика, давано и на долния Вардаръ, ние допускаме, че ако

славянското население е наричало Велика горното и срѣдно течение на рѣката, съ сжщото име то ще е означавало и цѣлата рѣка. Имаме наистина рѣки, които иматъ две имена; едното отъ тѣхъ обаче се дава на началото, изворотъ на рѣката, а другото бива свързано съ главното течение. Такъвъ примѣръ ни дава рѣка Марица, която въ най-горното си течение, при изворотъ, е запазила старинското си име Ибъръ (*Ἰβρος*); рѣка Треска, видѣхме, сжщо така носи въ горното си течение друго име — Велика и пр.

Остава да кажемъ две думи и за мнението, че Треска, притокъ на Вардара, презъ срѣднитъ вѣкове ще да се е наричала Велика. Гореприведенитъ свидетелства, че именно горниятъ Вардаръ е носѣлъ името Велика, обезсилватъ и тъй това предположение, но имаме изрично срѣдневѣковно посочване, че Треска се е казвала и тогава пакъ Треска, а не друго-яче. Въ една грамота на кралъ Милутина, дадена на Вирпинския манастиръ до Скопѣе, се изреждатъ имоти, подарени на сжщия манастиръ: „оу Скопи градъ и въ области Скоп'скои, въ Трѣсци, и въ Соущици и въ Сълние, Соул'ни Долнѣмъ и Горнѣмъ, или въ Сопиштѣхъ или више Вапешт'ци или въ Трѣсцѣ... виноградъ въ Трѣсцѣ половина“ (Новаковић, Законски споменици. Београд 1912, стр. 610). Поменатитъ мѣста се намиратъ въ покраината Каршияка, южно отъ Скопѣе, между Треска и Маркова-Рѣка. Рѣка Треска се споменава и въ една приписка отъ XVII в.: „сѣа книга, глаголема Оптои, светои Богородице, Скоп... на рецѣ Треске“ (Стојановић, Стари српски записи и натписи. Београд 1912, № 1886).

Що се отнася до погрѣшното идентифициране у Баласчева на Кичевската рѣка Велика съ Велика въ Душановата грамота, за която стана дума по-горе, трѣбва да забелѣжимъ, че то се дължи на смѣсването на две едноименни села съ име Бродъ, едното въ Положко, другото въ Порѣчието. Отъ контекста личи добре, че думата е за Тетовското село Бродъ.

Отъ гореизложеното става явно, че презъ срѣднитъ вѣкове славянитъ сж именуvalи Вардара—Велика, Велика рѣка (т. е. голѣма рѣка). Тукъ е умѣстно да се спремъ на самия произходъ на това име. Знае се, че колониститъ въ една страна или усвояватъ заваренитъ мѣстни имена, като ги видоизмѣняватъ споредъ своитъ звукови закони, или ги превеждатъ на своя

езикъ, или, най-сетне, имъ даватъ съвсемъ нови названия. По въпроса за Вардара, славянитъ сж си послужили съ втория случай, т. е. тѣ предали на славянски значението на старото име Аксиосъ. Началниятъ, етимолошки смисълъ на това име още не е установено отъ науката. Едни сближаватъ името *Ἀξίος* съ думата *ἄξιος*, което, споредъ Хезихия, на старомакедонски значело *ὄλη*, т. е. гора, дърво, материя; други, споредъ Стефана Византийски, съпоставятъ *ἄξιος* съ *ἀγμός*, т. е. счупено нѣщо или стрѣмно мѣсто (срв. у Hoffmann, *Die Makedonen*. Göttingen 1906, стр. 31). У елинскитъ и византийски писатели името Аксиосъ се пише ту *Ἀξίος*, ту *Ἀξιός*; у нѣкои автори срѣщаме дори *Ναξιός*, *Ναξιός* (срв. Μ. Δημιτσαῖς, *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, *Ἀθήνησι* 1870, стр. 139 сл.). Най-разпространена е била формата *Ἀξίος*, която съвпада съ прилагателното *ἄξιος*, т. е. достоенъ, важенъ, великъ. У Хомера (II. В. 849; П, 288; Ф, 141, 157) рѣка Аксиосъ се окачествява като *εὐρουρέων* или *εὐρουρέθρος*, т. е. широкотеченъ, голѣмъ. У Тимариона, презъ срѣднитъ вѣкове, намираме белѣжката: *ποταμῶν δὲ οὗτος* (т. е. *Ἀξιός*) *τῶν κατὰ Μακεδόναν* (т. е. *Μακεδονίαν*) *ὁ μέγιστος ὅς ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν ὄρεων ἀρξάμενος κατὰ μικρὰ καὶ διεστηκότα ῥευμάτια, εἴτα καὶ ἐς μικράνγειαν πρὸς τῇ καθόδῳ συναρόμενος, Ὅμηρος ἂν εἶπεν, ἥδ' τε μέγας τε, παρὰ τὴν παλαιὰν Μακεδονίαν καὶ Πέλλαν κάττεισι, καὶ κατὰ τὴν ἐγγὺς παράλιν εὐθὺς ἐκδιδοῖ* (Hase, *Notices et extraits*, т. IX, часть 2, стр. 159). Съ други думи, гърцитъ окачествявали Вардаца като широка, голѣма, велика рѣка. А тъкмо така е билъ схващанъ и отъ славянитъ, т. е. като голѣмъ, великъ, отгдето и името Велика.

III.

Съ течение на времето, при по-къснитъ етнографски промѣни въ областъта на долния Аксиосъ, се явило и трето име на сжщата рѣка, името Вардаръ. То измѣстило началното име Аксиосъ и славянското Велика, и сега рѣката е позната отъ всички само съ названието си Вардаръ. Кога се явява прочее това име и какъвъ е произходътъ му? То се срѣща най-напредъ презъ XI в., у Йоана Скилица, гдето четемъ: *Ἀξιός . . . ὃν τὸν Βαρδάριον ὀνομάζουσι* (Cedrenus, II, 455) Теофилактъ Охридски (XI—XII в.), който често е минавалъ рѣката и често я поменава въ своитъ съчинения и писма, на

едно мѣсто (Patr. Graeca CXXVI, 472) казва: *θάδερον δὲ τὸ τοῦ γείτορος παταμοῦ, ὃν ἡ παλαιὰ μὲν καὶ ἑλληνικὴ Ἀξιὸν, ἡ νῦν δὲ καὶ βάρβαρος ὀνομάζει Βαρδονάριον*. На друго мѣсто у сжция писателъ се срѣща по-правата форма на името: *Βαρδάριος*. И Ана Комнина, отъ началото на XII в., бележи (Бонско изд. I, 40), че рѣката се наричала отъ мѣстното население *Βαρδάρος* (вар. *Βαρδάριος*). Цецесъ (XII в.) сжщо познава новото име на рѣката, което въ по-последнитѣ византийски автори приема по-широко употрѣбление.

Името Вардаръ е интересувало доста отдавна нѣкои византийски и турски писатели, които сж дирѣли да обяснятъ неговия произходъ. Така, допълнителтъ на Скилица белѣжи, какво Вардаръ билъ получилъ името си отъ Варда Склиръ, който отбилъ рѣката отъ старото ѝ легло... *ὁ νῦν Βαρδάριον ὀνομάζουσιν διὰ τὸ ὅτι Βάρδα τοῦ Σκληροῦ τῆς παλαιᾶς κοίτης μετοχέτευθῆναι, ἐνθε νῦν ὅρων φαίνεται* (Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Joh. Skylitzes. München 1906, стр. 30, 40—42). Варда Склиръ наистина ималъ владѣния по долния Вардаръ и може би ще да се е грижелъ за корегирането на рѣката, но обяснението на Скилицовия допълнителъ за произхода на името Вардаръ се гради на голото съзвучие между името Варда и първата половина на названието Вардариосъ. Варда Склиръ получилъ владѣния на долния Вардаръ къмъ края на X в., а много по-рано, презъ първата половина на IX в. на долния Вардаръ живѣли така нареченитѣ вардариоти, за които ще се каже по-долу. Освенъ това, византийцитѣ смѣтали името за варварско, както видѣхме отъ цитата изъ Теофилакта, а това тѣ не биха изтъкнали, ако названието да идѣше действительно отъ името на видния византийски генералъ и кандидатъ за цариградския престолъ, Варда Склиръ. И Варда Фока впрочемъ носѣлъ това име. Не по-здравио се явява и тълкуването на турския географъ Хаджи Калфа отъ XVII в., който прибѣгва до наивна народна етимология, за да обясни името Вардаръ като турска сложна дума отъ вар, което ще рече „има“ и дар, което значи „тѣсно“, т.е. „има тѣсно“, тѣсна рѣка (Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna. Wien 1812, стр. 85-86). Той дори свързва това обяснение съ една мѣстна турска легенда. Трѣбва да забелѣжимъ, че предполагаемата сложна дума „Вар-дар“, не би могла да сжществува на турски языкъ; тя би била противъ правилото за

образуване на турскитѣ сложни думи. Освенъ това значението, придадено отъ Хаджи Калфа на названието „Вар-дар“ не би отговаряло на реалността, защото Вардарътъ е бивалъ винаги означаванъ като широкъ, великъ (Велика). Тафелъ, въ своето капитално съчинение *De Thessalonica ejusque agro*. Berlini 1839, се въздържа да обясни името, а само го съпоставя съ *Bardanius*, *Bardas*, *Bardanes* и др. подобни, които не сж рѣдки у византийцитѣ (стр. 305). Той не препоръчва да се свързва името съ туй на барданитѣ напр., илирско племе, за което поменава Страбонъ. По-новитѣ изследвачи, като Иречекъ напр., свързватъ името Вардаръ съ името на племето вардариоти, но не отиватъ по-нататкъ въ своитѣ обяснения и не изтъкватъ етимологията на тия имена, нито посочватъ ясно, кое име е произлѣзло отъ другото. Ние ще се постареемъ да направимъ крачка напредъ за разрешението на въпроса.

Кодинъ разказва, какъ византийскитѣ императоръ Теофилъ (829—842 г.) билъ поселилъ въ областта на Аксиосъ персийски колонисти, които по името на рѣката били названи вардариоти: *Τούτους (т. е. Βαρδαριώτας) πάλαι, Πέρσας κατὰ γένος ὄντας, ὁ βασιλεὺς ἐκείθεν εἰς τὸ(ν) Βαρδαρίον ἐξέδρασε ποταμὸν, ἀφ' οὗ καὶ Βαρδαριῶται καλοῦνται* (*De officiis aulae Constantinopolitanae*. P. Gr. CLVII, 57). Шафарикъ (II, 240—241) смѣташе, че вардариотитѣ сж отъ турски произходъ и че въ тѣхния езикъ ще трѣбва да се дири потеклото на името Вардаръ (дар—дер—дере—рѣка). Наистина, Лъвъ Мъдри въ една отъ новелитѣ си, Васили Българоубиецъ въ една отъ грамотитѣ си за Охридската архиепископия и Ана Комнина означаватъ вардариотитѣ и като турци, но трѣбва да забелѣжимъ, че византийскитѣ писатели наричаха турци и други азиатски или северни народи, напр. маджаритѣ, безъ да придаватъ на това име нѣкое особено етнично значение. Кодинъ е единственъ, който ни дава по-опредѣлени данни за племенния произходъ и за езика на вардариотитѣ. Той освенъ че отбелѣзва изрично персийското имъ потекло (*Πέρσας κατὰ γένος*), но добавя още за вардариотитѣ, които служели за стража въ императорскитѣ дворци, че говорѣли помежду си на своя роденъ персийски езикъ (*κατὰ τὴν πατριὴν καὶ τοῦτον γλῶσσαν, ἣτοι περσιῶτι*), че носѣли червено облѣкло и персийски шапки като пѣпеши. Вардариотитѣ били избѣгали въ Византия по време на арабското завоевание на

Персия. Тѣхниятъ брой се увеличилъ, когато, следъ нѣколко несполучливи персийски възстания, арабитѣ почнали да изнасилватъ населението да приеме исляма. Бѣжанцитѣ персийци намѣрили и тогава прибѣжище въ предѣлитѣ на Мала-Азия, която била подъ властта на византийцитѣ, врагове на арабитѣ. Една група отъ тия бѣжанци, на брой 7000 мжже, била настанена въ Синопъ. Съ време, благодарение на новопридошли свои съотечественици, персийскитѣ колонисти нарасли до 30,000 души и били използвани отъ Византия срещу арабитѣ. По поводъ на единъ бунтъ, тая военна колония била прѣсната отъ императоръ Теофила (829—842) въ различни мѣста на империята, и една частъ била заселена въ полето на долния Вардаръ. Съ други думи, така наричанитѣ вардариоти не били отъ турски произходъ, а отъ персийски, и за обяснението на думата Вардаръ не трѣбва да прибѣгваме до турския езикъ, а до езика на персийскитѣ и ирански наречия.

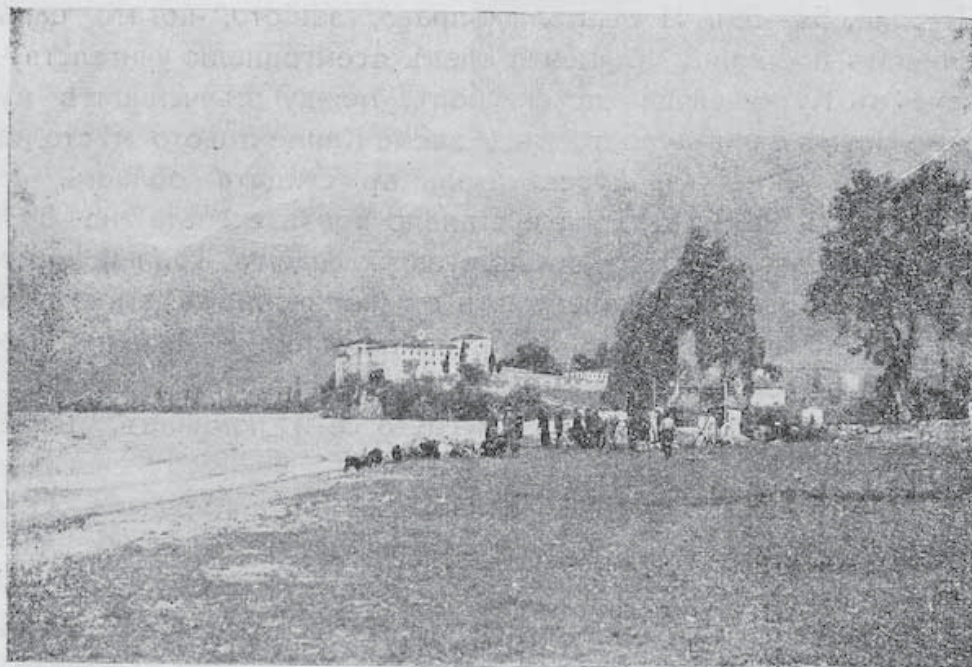
Изхождайки отъ тия факти, ние смѣтаме, че името *Varðarjos* (Вардаръ) прѣдставя сложна дума *Var-dārijos*, означаваща буквално „голѣма рѣка“, защото въ персийско-иранскитѣ наречия прилагателното *бар*, *вар*, *уар*, *баро* ще рече „голѣмъ“, а съществителното *дария*—„рѣка“. Имената на рѣкитѣ Аму-Дария (*Oxus* у старитѣ) и Сиръ-Дария съдържатъ персийското съществително „дария“ (рѣка) и означаватъ „рѣка Аму“ (Аму, Амолъ е име на нѣкогашенъ голѣмъ градъ въ областъта на Оксусъ), „рѣка Сиръ“. (Срв. L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*. Paris 1896, стр. 7).

Ако, следвателно, сме прави въ своя изводъ, името Вардаръ, дадено на нѣкогашния Аксиосъ отъ персийскитѣ колонисти въ Солунското поле, е персийска дума и прѣстазя простъ преводъ на славянското име на Вардара — „Велика“ (рѣка). Персийскитѣ колонисти сж заели името на рѣката отъ по-старитѣ славянски племена, които бѣха заседнали на долния Вардаръ, на западъ отъ Солунъ, така нареченитѣ Драговищи и Сагудати, които се поменаватъ съ тия си имена още презъ VII в. Колкото се отнася до гръцкото прозвище вардариоти, т. е. жители по Вардара, то е било дадено по-късно отъ гръцитѣ на персийскитѣ колонисти. Долновардарското поле е познато и до день днешенъ у мѣстното българско население съ името Вардарѹз, а турцитѣ

го зоватъ Вардаръ-оваси, т. е. Вардарско поле. Градътъ, който лежи на пътя Солунъ—Воденъ, се нарича Енидже-Вардаръ. Едно българско село на долния Вардаръ носи името си по рѣката — Вардаровци. При това село бѣ откритъ единъ отъ каменнитѣ стълбове съ надписъ, поставени отъ царъ Симеона на граничната линия между българската държава и Византия въ 904 г.

КЪМЪ ФРЕСКИТЪ НА МАНАСТИРЯ СВ. НАУМЪ.

Отъ Л. Милетичъ.

Манастирътъ Св. Наумъ е най-очарователниятъ кжтъ на българското отечество. Природната поезия на самото мѣсто придава на манастиря, кацналъ сѣкашъ лебедъ надъ бистритѣ езерни води, неизразимо вълшебство. А загатната древностъ на манастирската черква и незагълъхналитѣ още хилядогодишни старобългарски предания около нея съ магична сила те унасятъ въ мечтания за оная чудна и славна епоха, когато подъ закрилата на Бориса и Симеона ревностнитѣ наши Кирилometодиевци развиватъ между новопокръстенитѣ българи въ Охридско просвѣтната си дѣйностъ. И като проследи човѣкъ всичкитѣ извънредни прояви на българската духовна мощъ въ тоя далеченъ край отъ десетия вѣкъ насамъ — презъ времето на Самуиловото царство до пълното унищо-

жение на Охридската патриаршия — не е чудно, защо жбътъ на времето всжду въ България по-вече е изхабилъ споменитъ за древното българско минало отколкото тукъ, при границитъ на Гърция и Албания. Но при все туй и въ случая, за да се подържа така опорито старата традиция, се указва особено виновно обаянието на две исторически личности — Св. Климента и Св. Наума. Наумъ се нарича въ новооткритото му житие отъ XVI. вѣкъ братъ, другаръ и състрастникъ на блажения Климентъ (вж. Йорд. Ивановъ, Бѣлг. Старини, 52—55). И съ пълно право, защото, когато царъ Симеонъ поставилъ Климента следъ осемгодишно учителствуване въ Кутмичевица за епископъ, между съученицитъ му само Наумъ е билъ удостоенъ да заеме Климентовото мѣсто на народенъ учителъ и просвѣтителъ въ сжщата областъ, не далечъ отъ Охридъ. Това е станало презъ есенята на 893. година. Следъ като учителствувалъ седемъ години, къмъ 900. година Наумъ си построилъ съ иждивение на самия царъ Борисъ, тогава нареклъ се съ монашеско име Михаилъ, манастиря на южния източенъ край на Охридското езеро, гдето е проживѣлъ до 910. година и гдето се и поминалъ, шестъ години преди Св. Климента.

Нѣма вече съмнѣние, че царъ Борисъ е първиятъ основателъ-киторъ и на манастирската черква и че тя въ найстарата си частъ безъ притвора и кубетата, пристроени посетне, и до сега се е запазила (вж. у В. Златарски, Къмъ историята на манастиря Св. Наумъ, печ. въ Мак. Прегледъ кн. II. 8 нт.).

За жалостъ старата живопись по черковнитъ стени и на иконостаса не е можала да преживѣе вѣковетъ; черквата за сетенъ пжтъ въ началото на миналия вѣкъ е била наново изписана, твърде нехудожествено. Единъ надписъ надъ входнитъ врати съ дата 1806. год. казва, че новата зография се дължи на новия киторъ, катигумена Стефанъ отъ Пловдивъ. Живописята на иконостаса пъкъ е била обновена на 1711. год. Фрескитъ на манастирската черква следователно сега не представятъ отъ чисто художествена страна голѣмъ интересъ; тѣ не биха имали и значителна културно-историческа цена, ако да бѣха досущъ нови. Вече на първъ погледъ се вижда, че и въ сегашната стенна живопись се е запазилъ традиционниятъ споменъ, който свързва черквата и манастиря

съ старо-българското му минало отъ времето на Царь Бориса и светитѣ Седмочисленици на чело съ Св. Наума. Тѣ и сега се почитатъ отъ околното население, както и въ старо време. Почитѣта къмъ първоучителитѣ Св. Кирила и Методия и тѣхнитѣ ученици въ Българил най-сетне е била призната отъ черквата. Синодикътъ на царя Борила отъ 1211. год. съдържа славословие и на Климента, Сава, Горазда и Наума. Не по-късно отъ XIII в. е било възприето отъ черквата и тѣхното купно чествуване подъ общото име Седмочисленици (*oi ἑπτάριθμοι*) и то сигурно най-напредъ въ Охридско. Ясно е, че сегашнитѣ образи на Седмочисленицитѣ, на южната стена на черквата, между които личатъ Гораздъ и Климентъ въ архиерейско облѣкло и Наумъ въ калугерско, сж били, вѣроятно дори и на сжщото мѣсто, още въ първоначалната живопись на черквата. Подновяването ѝ посетне, колкото и да е неумѣло извършвано, не ще да е засегнало съдържанието на старитѣ фрески (вж. тукъ образъ № 3). Най-голѣмо доказателство за туй е образътъ на първия ктиторъ на черквата, българския царь Борисъ, подъ име Михаилъ, който и сега още е запазенъ на лѣво отъ входа на черквата. И. В. Григоровичъ го е забелѣжилъ и казва, че „царь Михаилъ“ е представенъ като ктиторъ на черквата (Путешествіе по Европ. Турціи, 109). Най-вѣроятно е, че тоя образъ е старин-

№ 2. — Царь Борисъ-Михаилъ

но и сега още е запазенъ на лѣво отъ входа на черквата. И. В. Григоровичъ го е забелѣжилъ и казва, че „царь Михаилъ“ е представенъ като ктиторъ на черквата (Путешествіе по Европ. Турціи, 109). Най-вѣроятно е, че тоя образъ е старин-

ски, макаръ и боята по-сетне, па може би и на 1806 г., да е била освежавана. Надписътъ отъ страни е гръцки; ясно се чете само *Μιχαήλ*, а отъ дѣсно ще да е било *ἄρχων* (*Βουλγαρων*). Историческата важностъ на образа достатъчно бѣ изтъкната отъ проф. Златарски (ор. с.). Въ свързка съ монашеското име на Бориса е и името на черковния патронъ, архангела Михаилъ, на когото Св. Наумъ отъ почитъ къмъ царя ще да е посветилъ черквата и манастиря. Когато на 1916. год. бѣхъ въ Охридъ по случай на тържественото отпразднуване хилядогодишнината на Св. Климента, посѣтихъ и манастиря Св. Наумъ. Тогава

№ 2. — Св. Седмочисленици.

образътъ на царъ Бориса бѣше още въ сравнително добро състояние, но личеше, че враждебна ржка е осакатила отъ частъ надписа па и самия образъ. Придружаващия ме фотографъ г. Г. Трайчевъ, най-добриятъ нашъ художникъ-снимачъ на вътрешни фрески, успѣ да преснеме образа на царъ Бориса, както го давамъ възпроизведенъ тукъ (вж. обр. № 2). Както е видѣтъ отъ снимката, фреската, която сега за първъ пѣть се обнародва, не ще да е отъ школата на живописцитѣ, които наново сж изписали черквата на 1806. год. Само едно леко пребойдисване на по-стария образъ е вѣроятно.

Не малкъ интересъ представя и другъ единъ старъ образъ, спазенъ въ твърде изхабено състояние въ притвора на лѣво отъ входната врата, образътъ на св. Владимира, Зетски князь сръбски отъ X. и нач. на XI. вѣкъ. Извѣстна

е печалната история на тоя князь, попадналъ пленникъ у царь Самуила въ Преспа и сетне, спечелилъ любовта на Самуиловата дъщеря Косара, още когато той билъ въ тъмница, станалъ неговъ зеть и съ негово съгласие, като е призналъ върховната власть на бълг. царь, той наново се върналъ въ Зетската земя, къмъ която се прибавилъ и Драчъ/съоколността. Преемникътъ на царь Самуила, Иванъ Владиславъ, съ измама погубилъ княза Владимира въ Преспа, отъ гдето Косара пренесла тѣлото му въ неговия дворецъ въ областта Краина (не далечъ отъ Шкодра) и го погребала въ черквата св. Мария, гдето и сама сетне починала. Трагичната участъ на младата княжеска двойка станала предметъ на легендарна повѣсть, която намѣрила широко разпространение у народа и е била приета, поетически украсена, и въ т. нар. Диоклецийска (Дуклянска) хроника отъ XII в. (въ латинския текстъ). Възъ основа на народното предание по-сетне е било съставено и житие на св. Ивана Владимира, чудотворецъ. Той особено е билъ почитанъ и въ съсѣдната Албания, а край Елбасанъ е билъ издигнатъ и манастирь на негово име (алб. Шинъ-Ионъ), гдето има и киворъ съ мощи на светеца. Неизвѣстното славянско житие е било преработено на гръцки, при което най-видно участие ще да е взелъ охридянинътъ епископъ Козма. Житието заедно съ служба на св. Владимира сж били печатани на гръцки отъ 1600 год. насамъ нѣколко пжти, отъ издатели власи и гърци (Венецианско издание 1690, Мосхополско 1746). Не може да се допусне, че тепърва тѣ ще да сж

№ 4. — Св. Иванъ-Владимиръ.

измѣнили народното предание въ полза на българитѣ, което направило отъ св. Владимира българинъ, ако и тамъ да се казва, че билъ синъ на Неманя, когото пъкъ същото преда-

№ 5. — Св. Наумъ и св. Климентъ.

ние изкарва синъ на бълг. царь Симеона (вж. и Ст. Новаквић, Први основи словенске књижевности међу балк. словенима, 1893; А. Теодоровъ-Баланъ, Свети Климентъ Охридски, София, 1919, стр. 61—63). Ясно е, защо и въ манастиря св. Наумъ се е подържало преданието за св. Владимира въ

гореказаното значение па и защо и въ черквата се е почиталъ неговиятъ образъ, отъ който направихме възпроизведената тукъ снимка (№ 4.). На нашия образъ св. Владимиръ държи въ ржка собствената си, посѣчена глава.

Българскитѣ славяни въ времето, когато въ Охридъ се подвизавали св. Климентъ и Наумъ, се простирали много по-назападъ въ Албания. Албанцитѣ, по-стари жители отъ тѣхъ, сетне постепенно измѣстятъ българското население та сега тѣхната етническа гранична линия достига до южния крайчецъ на Охридското езеро, почти до самия манастиръ св. Наумъ. Затова традиционната почитъ къмъ Седмочисленицитѣ, а особено къмъ двамата главни светители, Климента и Наума, както и къмъ неговия манастиръ, се подържа и у албанското население до день днешенъ.

Въ манастирската черква има и отдѣлна икона на двамата светци, Климента и Наума, очевидно отъ по-нова дата (вж. снимка № 5). Наумъ е представенъ младъ, съ типъ мѣстенъ (охридски?), пакъ въ калугерско одѣяние, а Климентъ, почти еднакъвъ съ него, но по-старъ, — въ архиерейско, Св. Наумъ самичкъ е изобразенъ въ една друга фреска въ притворъ (вж. снимка № 6), схванатъ малко по-инакъ, — съ островърха, дълга черна брада и съ гъркоизточни черти на лицето. Изглежда, че живописецътъ не е ималъ предъ видъ добри, стари икони, та се е водилъ въ своята концепция на тѣхнитѣ ликове по съвременни, шаблонни иконописни образци, нѣмайки прѣма историческа връзка съ старовремскитѣ фрески на тия наши светители. Това доказва, че първичната старинска живопись на манастирската черква ще да е била унищожена много отдавна. Само въ една отъ охридскитѣ черкви съществуватъ старински образи (отъ XIV в.) на два-

№ 6. — Св. Наумъ.

мата народни просветители, именно въ малката черква т. нар. „Стари св. Климентъ“ (долу въ града), гдето на една отъ стенитѣ още е оцѣлѣла старинска фреска, на която редомъ сж изобразени св. Климентъ, св. Никола и св. Наумъ, и то твърде

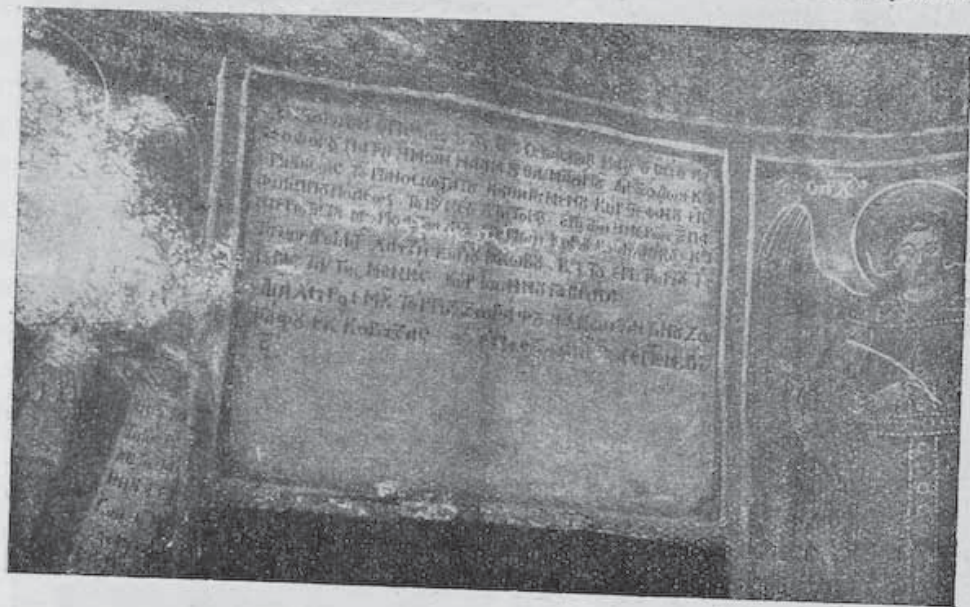

№ 8. — Катигуменъ Стефанъ.

живо, художествено и исторически, може би, най-правдиво. Черквичата е съвсѣмъ тъмна, така че нашиятъ фотографъ, г. Г. Трайчевъ при магнезиево освѣтление можа да направи една снимка, която за жалостъ не излѣзе доста ясна (вж. сн. № 7). Образитѣ сж доста пострадали, боитѣ сж избледнѣли и на мѣста изтрити, а стенната мазилка, както се вижда на самата снимка, на косо се е пропукала тъкмо презъ лицето на св. Климента. За жалостъ и лицето на св. Наума не се вижда ясно. Указва се, че отъ гръцкия надписъ въ горния дѣсенъ край стѣклото уловило само началото (вж. преписъ отъ тоя забелѣжителенъ надписъ отъ 1348. г. у Милюкова, Христ. древ. Зап. Македоніи 95). Върху художествената страна на фреската ще оставя да се произнесатъ покомпетентнитѣ. Но и безъ това всѣки може да види, особено въ сравнение съ другитѣ образи на сжщитѣ светители, чиито репродукции давамъ тукъ, доколко тая стара фреска има далечъ по-висока художествена стойностъ, излѣзла отъ ржката на първостепененъ майсторъ, иконописецъ. Климентъ и Наумъ правятъ впечатление на живи портрети; Наумъ държи книженъ свитѣкъ въ ржка и е заелъ жива стойка на мирянинъ.

Тънкитѣ черти и дълбоката сериозность на лицето на Климента, която много личи, правятъ тая негова фреска напълно класическа. До колкото зная, тя до сега нигде не е възпроизведена и заслужава, мисля, сериозно внимание.

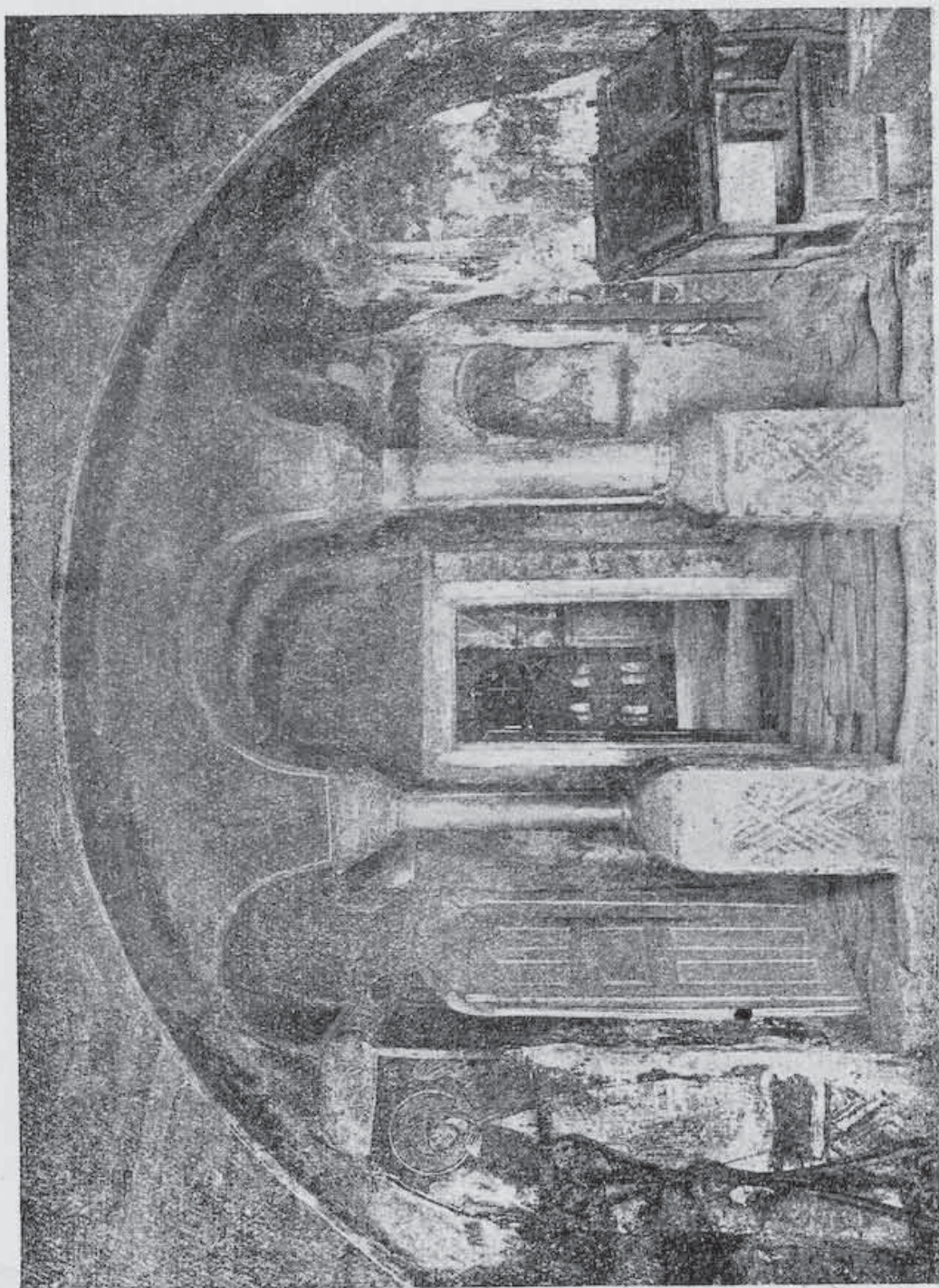
Интересенъ е образътъ на новия ктиторъ на манастирската черква, катигумена Стефанъ отъ Пловдивъ, който тъй сжщо фотографирахме (вж. сн. № 8). Надписътъ отъ лѣво гласи: *Στέφανος ἱερομόναχος καὶ νέος κτήτορ καθήρουμενος του μονῆς. τᾶντ. ἐκ Φιλισσόλεως*. Изглежда, че фреската предава сжщинския живъ портретъ на игумена Стефанъ, който самъ ще да е присжтствувалъ въ манастиря, ко-

№ 9. — Надписътъ надъ входнитѣ врати.

гато е била подъ негово настояване наново изписана черквата. За това подновяване на зографията, станало на 1806. год., се споменува на голѣмия гръцки надписъ надъ входната врата на черквата. Преписъ отъ надписа биде обнародванъ отъ Милюкова (ор. с. 82) и сетне отъ Иор. Иванова (Бълг. старини изъ Македония, 218). Ние направихме снимка на самия надписъ, която давамъ тукъ подъ № 9. Интересно е, че въ тоя надписъ се казва и името на зографа „Търпо, синъ на зографа Константинъ отъ Корица (Корча)“.

Прибавямъ тукъ и снимка откъмъ входната врата на черквата, презъ която се вижда дори вратата на олтаря (сн. № 10).

№ 10. — Предверието на черквата.

МОНЕТИТЪ НА ФИЛИПА II МАКЕДОНСКИ

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Характеристика за гениалността на Филипа II, за неговитѣ държавнически и военни способности, дава проф. Г. Кацаровъ въ своя интересенъ трудъ: „Царь Филипъ II Македонски“ (София 1922). Филипъ II, освѣнъ поменатитѣ качества, притежавалъ и стопански и финансови дарби и е извършилъ реформи въ македонската монетна система, като е въвелъ прѣвъ между македонскитѣ царе златната монета въ своята държава. Макаръ и монетнитѣ типове отъ времето на Филипа II да не сж много разнообразни, но тѣ заслужаватъ особено внимание по своя хубавъ стилъ, елегантность въ композицията и богатство въ подробноститѣ. Филиповата епоха съвпада съ третия периодъ на монеторѣзането, когато монетното изкуство е достигнало крайни предѣли.

Филипъ, преди да почне да сѣче златни монети, е сѣкълъ сребърни по егинската или фидонската система (финикийско-малоазиатска), която била въ сила и въ грѣцкитѣ градове по македоно-тракийския брѣгъ и която била употребявана и въ Македония преди Архелая (413—399 г. пр. Хр.).

Обикновената евбейска или атическа система имала следнитѣ подраздѣления:

Талентъ=60 мини=6000 драхми, тежалъ 26к.г.	190 гр.
Двойна мина или статеръ (200 драхми)	873 „
Мина (100 драхми)	436.50
Статеръ (дидрахма = 2 драхми)	8.73
Драхма	4.365
Оболъ	0.73

Преди реформата на Солонa (V в.) атинянитѣ имали за монетенъ еталонъ дидрахмата, значи монета съ тегло 8 гр. 73. Обаче Солонъ увеличилъ монетата и теглата въ търговията. Тоза увеличение е станало просто, като е далъ името

драхма на двойната драхма или дидрахмата, която тежала 8 гр. 73. Егинската или Фидонската мина, преди реформата на Солонa, струвала 70 драхми, а той ѝ далъ стойность 100 драхми. Понеже тази мина теглѣла 611 гр. 10, тя струвала точно 70 атически драхми по 8 гр. 73 $\frac{611.20}{70}=8.73$). Значи отъ това ясно личи, че драхмата, по Солоновата реформа, била старата атическа дидрахма.

На мѣстото на егинската мина (611.10 гр.), която струвала 70 атически драхми (по 8 гр. 73), Солонъ е въвелъ атическата мина отъ 100 драхми, т. е. мината отъ 873 грама (8 гр. 73 $\times$ 100). Тази е високата атическа мина по отношение на низката атическа мина отъ 436 гр. 50.

Ето на кратко, въ какво се е състояла първата работа на Солонa по теглото на монетитѣ. Преди него, както и следъ него, егинската или фидонската теглилна система е била следната :

Талентъ (60 мини)	36 кгр. 666 гр.
Статеръ или двойна мина (200 драх.) 1 „	222.20
Мина (100 драхми)	611.10
Статеръ или дидрахма	12.22
Драхма	6.11

Високата атическа мина отъ 873 гр., която Солонъ въвелъ въ Атина, дава следната таблица :

Талентъ (60 мини)	52 к. 380 гр.
Статеръ или двойна мина (200 драх.) 1 к. 746 „	
Мина	873 „
Статеръ или дидрахма	17.46
Драхма	8.73

Отъ изложеното до тукъ се вижда, че съ реформата на Солонa монетитѣ отъ атическа система станали по-тежки отъ ония отъ егинска или фидонска система¹.

Предполага се, че първитѣ златни монети сж се появили въ времето на Лидийския царъ Крезъ (около 560 год. пр. Хр.). Въ началото на V в. пр. Хр. златото въ Гърция е

¹ Справ. Babelon E., Les origines de la monnaie à Athènes въ Journal International d'archéologie numismatique t. VII 1904, стр. 209 след.

било рѣдкостъ, а въ Сицилия почти липсвало. Стойността на златото варираше споредъ неговото производство, и ако къмъ срѣдата на V в. отношението на златото къмъ среброто е било 14 къмъ 1, къмъ 331 год., то спаднало на 10 къмъ 1. Като главна причина за спадането на златото сочатъ експлоатацията отъ Филипа II и Александра III на златнитѣ мини при Пангей (Пърнаръ-дагъ), отъ дето Филипъ изкарвалъ до хиляда таленти годишно (26200 кг). Навѣрно спадането на златото е накарало Филипа, а сетне и Александра, да установатъ двойната монетна система — златния статеръ и сребърната тетрадрахма¹.

Въ това се състои монетната реформа на Филипа II. Въ 356 г. той е основалъ града Филипи, като центъръ на златнитѣ мини и отъ тамъ се е снабдявалъ съ злато за своитѣ монети. Освѣнъ това, когато Филипъ въ битката при Херонея на 338 г. тури край на гръцката свобода и завладѣ Северна Гърция и Македония, той почна да сѣче своитѣ златни статери съ тежестъ 8 гр. 61, по атинската система и сребърни тетрадрахми отъ 14 гр. 51, по родоската система. Въ сжщото време той запрети сѣченето на други монети въ своитѣ владѣния. Въ това време сребърнитѣ мини при Дуриумъ, които бѣха главния източникъ за атинскитѣ сребърни монети, бѣха на изчерпване, а златнитѣ и сребърни мини, които Филипъ експлоатиралъ, бѣха въ своя разцвѣтъ. Това още повече съсипа атинската монета, която не можеше вече да конкурира нито по хубостъ, нито по качество Филиповитѣ монети, защото последнитѣ се отличаваха съ хубавъ стилъ и чистота на златото.² Филиповитѣ златни монети конкурираха по хубостъ и особено по тежестъ и персийскитѣ златни монети на Дари I, който къмъ 515 год. пр. Хр. бѣ почналъ да сѣче съ тегло 8 гр. 41. Всички въ търговията предпочитали Филиповитѣ монети, като по-тежки и по-хубави. Съ даването по-голѣма тежестъ на своитѣ златни монети отъ Дарийскитѣ Филипъ е преследвалъ, споредъ нумизматитѣ, политическа целъ, като е подготвялъ войната противъ перситѣ. Златниятъ статеръ е билъ месечната заплата на войницитѣ.

¹ Blanchet A., Les monnaies grecques, Paris 1894 стр. 24 след.

² Babelon E., Les monnaies grecques, aperçu historique. Paris 1921 стр. 70 след.

Естествено е, че войниците сж предпочитали Филиповитѣ статери предъ Дарийкитѣ. Освенъ това съ тѣзи монети името на Филипа ставало по-популярно между народа.

Още по-интересна е монетната реформа на Филипа II, защото той е първиятъ царь въ Европа, който е почналъ да сѣче златни монети.

За да дадемъ по-ясна представа за относителната стойностъ на античнитѣ монети съ сегашнитѣ, тукъ ще дадемъ нѣкои сведѣния, придружени съ таблички.¹

Тегло на монетитѣ и сегашната стойностъ.

Имената на теглата въ старо време били сжщитѣ, както на монетитѣ, или съ други думи, монетитѣ били златно или сребърно тегло. Единицата на теглото била драхмата, а нейното умножение — мината и талантътъ, а подраздѣленията — грамъ, оболъ и пр.

Теглото на драхмата е 4 гр. 363

Главни подраздѣления на драхмата.

Грамъ $\frac{1}{3}$ отъ драхма или	1 гр. 454
Оболъ $\frac{1}{2}$ грамъ или $\frac{1}{6}$ отъ драхма	0 „ 727
Халкъ $\frac{1}{8}$ отъ оболъ	0 „ 091

Умножение на драхмата.

Мина тежи 100 драхми	436 гр. 300
Талантъ тежи 60 мини или 600 драхми = на	26 к. 178 гр.

Монетната единица, драхмата, която се равнява приблизително на 1 зл. левъ, имала срѣдна тяжесть на атическитѣ монети и въ времето на Перикла (V в.) струвала 0.93 стотинки. Последователно нейната стойностъ спаднала и въ II в. пр. Хр. струвала само 0.87 ст.

Отъ стойността на драхмата зависела и стойността на нейнитѣ подраздѣления: дидраха, тетрадрахма и стасеръ; оболъ, халкъ и пр.

Ето дѣленията и подраздѣленията на тритѣ вида монети: медни, сребърни и златни.

¹ Тези сведения заемамъ отъ G a s s e F., Petit manuel d'Archéologie grecque. Paris 1887 стр. 142.

Медни монети.	л. ст.
Халкъ $\frac{1}{8}$ отъ оболъ	0.02
Двоенъ халкъ	0.04

Сребърни монети.	
Половина оболъ	0.08
Оболъ, $\frac{1}{6}$ отъ драхма	0.15
Диоболъ (два обола)	0.31
Тетроболъ (4 обола)	0.62
Драхма	0.93
Дидрахма (2 драхми)	1.85
Тетрадрахма или сребъренъ статеръ	3.71

Златни монети.	
Златенъ статеръ	18.54

Една мина струвала 100 драхми или 92 л. 68 ст., а единъ талантъ — 60 мини или 6000 драхми (5560 л. 90 ст.). Елинскиятъ талантъ струвалъ 100 мини. Той е сребъренъ. Златниятъ талантъ представя само едно количество отмѣрено злато, което обикновено се оцѣнявало на 10 сребърни талента или 600 мини (55600 зл. л.).

Първа Атина въвела бронзовитѣ или медни монети на 406 г. пр. Хр. Въ началото населението не ги е приемало охотно, по-сетне то видѣло тѣхното удобство и преимущество предъ малкитѣ сребърни монети, които лесно се губѣли и почнало да ги приема съ готовностъ.

Въ Македония въ времето на Филипа II сребърнитѣ статери наричали пентадрахми. Тѣ иматъ нормална тежестъ 14 гр. 51, които отговарятъ на Филиповитѣ голѣми монети, които сега наричатъ тетрадрахми. Пентадрахмитѣ отговарятъ на Коринтийскитѣ или Халкидийскитѣ 5 драхми по 2 гр. 90.¹

Отъ Филипа II сж известни златни монети двойни статери, статери и оболи; сребърни тетрадрахми и $\frac{1}{2}$ драхми и бронзови монети.

Head² приписва на Филипа II, освенъ горнитѣ монети, още

¹ Babelon E., Traité des monnaies grecques et romaines i, Paris 1901 стр. 414.

² Historia numorum, Oxford 1911, стр. 223.

и $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{4}$ и $\frac{1}{2}$ златни статери на лицето съ главата на Херакла както и сребърни дидрахми, октоболи (8 обола) и драхми, както и бронзови монети съ същото изображение на лицето. Обаче, като се знае, че златнитъ Филипови двойни статери, статери и оболи, на лицето си иматъ образа на Аполона, както и сребърнитъ $\frac{1}{2}$ драхми и бронзовитъ монети, а сребърнитъ тетрадрахми — образа на Зевса, необяснимо е, защо Хедъ (Historia numorum стр. 223) приписва на Филипа II златни, сребърни и бронзови монети съ образа на Херакла, когато е известно, че подъ Херакловия образъ синъ му Александъръ III е представилъ своя образъ върху своитъ сребърни и бронзови монети, а впоследствие и Филипъ III Аридей (323—316 г. пр. Хр.) е възприелъ за своитъ златни, сребърни и бронзови монети същия образъ на Александра съ атрибута на Херакла — лъвска кожа. Навърно тукъ има нѣкакво недоразумѣние, и Хедъ погрѣшно отдава монетитъ съ образъ на Херакла на Филипа II, вмѣсто на Филипа III Аридей. Затова азъ тукъ приписвамъ на Филипа II само ония монети, които иматъ образа на Аполона и Зевса, съ изключение на една сребърна $\frac{1}{2}$ драхма съ образа на Артемида, която предполагамъ, че е също на Филипа II, понеже тя на опакото си има конникъ, както другитъ Филипови монети и по тегло тя отговаря на неговитъ $\frac{1}{2}$ драхми. Табл. I, 7.¹

Златнитъ Филипови монети.

Тѣ на лицето иматъ главата на Аполона съ лавровъ венецъ, а на опакото — двуконна колесница, която препуска на дѣсно и надписъ $\Phi\iota\lambda\iota\pi\pi\omicron\upsilon$. Въ полето разни символи, които означаватъ градоветъ, гдето сж сѣчени монетитъ. Табл. I, 2.

Обр. 1.

Малкитъ златни монети иматъ същия образъ на лицето, а на опакото — молния (атрибутъ на Зевса) и пакъ символи. Таблица I, 3.

Филиповитъ двойни статери (обр. 1) сж твърде рѣдки, а статеритъ и тетрадрахмитъ — най-обикновени монети.

¹) Монетитъ, представени върху таблицата, сж намалени съ $\frac{1}{4}$ отъ оригиналитъ.

Колесницата върху златнитѣ Филипови монети има следното значение: На 356 г. пр. Хр. билъ роденъ синътъ на Филипа II, Александъръ Велики. Презъ сжщата година ставали

Таблица I.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

въ Елисъ Олимпийски игри съ надпрепускане на колесници. Тамъ Филипъ изпратилъ свои пратеници да взематъ участие въ това надбѣгване. Въ деньтъ на раждането на Александра Филипъ получилъ известие, че неговитѣ пратеници сж спе-

челили победата. Плутархъ (Alexander, 4.) разказва, че Филипъ, за споменъ на спечелената победа, представилъ върху монетитѣ своитѣ колесници, които взели участие въ Олимпийскитѣ игри. Лицето въ колесницата, съ камшикъ въ ржка, навѣрно представя управителя на колесницата; обаче понекога това лице изглежда като женска фигура и затова нѣкои нумизмати изказватъ мнение, че въ такъвъ случай то трѣбва да се счита като персонификация на родния градъ на Филипа или като символъ на отечеството-победителъ, прославлено чрезъ Олимпийската победа¹.

Като знаемъ, че Александъръ В. е роденъ на 356 г. (денътъ не се знае), трѣбва да се предполага, че и първитѣ златни Филипови монети съ образъ на колесница трѣбва да сж сѣчени презъ сжщата година.

Сребърнитѣ Филипови монети.

Върху тѣзи монети на лицето е представена главата на Зевса брадатъ съ лавровъ венецъ, а на opakото — конникъ въ ходъ на дѣсно, или на лѣво и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*, въ полето разни знаци, които означаватъ градоветѣ, гдето сж сѣчени монетитѣ, както бѣ случая и съ златнитѣ монети. Върху едни отъ монетитѣ конникътъ е младъ, въ дѣсната си ржка държи палмово или маслинево клонче (табл. I, 4). Върху други, конникътъ е брадатъ, облѣченъ въ широка македонска мантия и на главата съ широка македонска шапка, дѣсната му ржка е разтворена и протегната, прави знакъ на поздравление. Сжщиятъ надписъ и знаци (Табл. I, 5).

За младия конникъ нѣкои нумизмати² мислятъ, че той представя надбѣгвачъ на връщане отъ конни надбѣгвания, следъ като е получилъ наградата отъ ржката на сждията, или отъ тържествената процесия, която е ставала следъ игритѣ.

Конникътъ въ македонско облѣкло е взетъ отъ старитѣ македонски монети съ сжщия образъ и той представя македонски конникъ въ народна носия. Този конникъ се различава отъ първия, както видѣхме, както по облѣклото и шапката, тѣй и по това, че той е брадатъ. Съ неговия жестъ, който прави съ дѣсната си ржка, той наподобява воененъ на-

¹ Müller L. Numismatique d'Alexandre le Grand 1855, стр. 344.

² Müller L., цит. съч., стр. 345.

чалникъ или владѣтель, който въ тържествена процесия поздравява народа, или му обещава миръ и помощъ. Като се сравнатъ тѣзи монети съ римскитѣ съ надписъ *Adventus a v g.*, които иматъ сжщото изображение, което представя императора, не може човѣкъ да не дойде до убеждението, че Филиповия конникъ представя самия царъ.

По тѣзи съображения напоследъкъ нумизватитѣ сж дошли до убеждението, че конникътъ въ македонска носия върху Филиповитѣ монети представя образа на царя. Върху монетитѣ на по-раншнитѣ македонски и тракийски царе образитѣ сж на божества. Филипъ II, по примера на Ахаменидскитѣ царе, е представилъ пръвъ своя образъ, като конникъ, върху своитѣ сребърни монети, които се отличаватъ съ най-хубавъ стилъ отъ всички други негови сребърни монети. Чертитѣ на конника, казва Бабелонъ, много приличатъ на Зевса, чийто образъ е представенъ върху лицето на сжщитѣ монети¹. Извѣстно е, казва сжщиятъ авторъ, че неговитѣ приближени постоянно сж ласкаели Филипа, че той приличалъ на Олимпийския богъ.

За малкитѣ сребърни монети на Филипа II за лицето е заетъ типа на златнитѣ монети — главата на Аполона, за opakото — типа на сребърнитѣ дистатери — македонския конникъ и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ* (табл. I, 6). Изключение прави само монетата съ образъ на лицето на Артемида съ нараменъ колчанъ за стрели, който се подава въ лѣво задъ образа. На opakото конникътъ държи въ дѣсната си ржка лаврово или маслиново клонче, както е и при сребърнитѣ дистатери (Табл. I, 7.).

Това обстоятелство дава още по-голѣмо основание за да се припише тази монета на Филипа II. Тази монета се съхранява въ Народния Музей въ София, а другъ подобенъ екземпляръ не ми е известенъ.

Бронзовитѣ Филипови монети.

Изображенията върху тѣзи монети сж сжщитѣ, както върху малкитѣ сребърни монети — главата на Аполона и конникъ съ надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ* и разни знаци на монетнитѣ

¹ Babelon E., Les monnaies grecques стр. 101.

заведения. Табл. I, 8. И тукъ конникътъ държи палмово или маслинево клонче.

Първитѣ монети, сѣчени следъ завладяването на Македония отъ римлянитѣ.

Македонското царство е съществувало, като самостоятелно, до 168 г. пр. Хр., когато то изчезва, следъ разбиването на последния македонски царъ Персея въ битката съ римлянитѣ при Пидна въ сжщата година. Въ това време почватъ да се явяватъ Маронейскитѣ и Тасоскитѣ сребърни тетрадрахми, които замѣстватъ македонскитѣ.

Въ 146 г. пр. Хр. Македония била обособена въ римска провинция и почнала да сѣче сребърни монети съ името на римскитѣ управители. Тетрадрахмитѣ на квестора Езиласъ, сѣчени въ 93—92 г. пр. Хр., на лицето си иматъ идеализирана главата на Александра Велики на лицето съ гръцки надписъ, а на opakото съ латински. Табл. I, 9. Значи съ тѣхъ се въвежда латинския езикъ въ македонското монеторѣзане.

Подправенитѣ Филипови монети отъ келтитѣ.

Още съ падането на македонското царство подъ римска власть тракийскитѣ племена почнали да подражаватъ, кога по-сполучливо, кога несполучливо, монетитѣ на Филипа, Александра В., Маронейскитѣ, Тасоскитѣ и ония на Пеонския царъ Авдолеонъ. Типоветѣ постепенно се обезобразяватъ, докато най-сетне достигатъ пълно варварство (вследствие на което тѣзи монети се наричатъ и варварски) сѣчени въ областта на срѣдни и горни Дунавъ, отъ гдето проникватъ и въ Галия¹.

Келтитѣ, както казахъ, подражавали, между другитѣ, и Филиповитѣ монети. Азъ ще се огранича тукъ да дамъ свѣдѣния само за два златни двойни статера, подражавани на Филиповитѣ златни монети и които сж доста голѣма рѣдкостъ. Тѣзи двойни статери се съхраняватъ въ Народния ни музей.

Нѣма да бжде безинтересно, ако дамъ преди това тукъ нѣкои кратки свѣдѣния отъ изследванията на Фореръ за названията у келтитѣ на златнитѣ статери, двойни и тройни, отъ типа на златнитѣ Филипови монети.²

¹ Babelon E., Les monnaies grecques стр. 158

² Forrer D-r R., Keltische Numismatik, Strassburg, 1908 стр. 297 след.

Квесторѣтъ на римския императоръ Валентинианъ (364—375 г. сл. Хр.), Авсони, билъ натоваренъ отъ своя господаръ да предаде, като царски подарѣкъ, на Триерския грамастикъ Урсулосъ нѣколко жълтици. Авсони писалъ на граматака за това и го помолилъ да приеме царския подарѣкъ, който се състоелъ отъ 6 златни Филипови статера. Обаче отъ писмото на Авсония се вижда, че тѣзи 6 статера се състоели въ 2 гериона или тройни статери, равни на 3 бигати, както се наричали двойнитѣ статери за различие отъ статеритѣ, които се наричали филиповки по името на Филипа II, както се наричатъ наполеонитѣ по името на Наполеона I и III.

Герионъ у келтитѣ се наричалъ единъ триглавъ великанъ, който живеелъ на островъ Ерития, въ Испания. Неговото име сж получили тройнитѣ статери.

Името бигати на двойнитѣ статери произлиза отъ колесницата съ два коня (бига), която е представена върху златнитѣ Филипови монети.

Въ Македония нѣмало тройни статери, а само въ Галия сж били сѣчени такива.

Отъ тройния статеръ, който Фореръ описва на стр. 297, той заключава, че келтитѣ сж сѣкли и двойни статери, както това впрочемъ се доказва отъ нашитѣ монети. Обаче той не е видѣлъ двоенъ статеръ. Отъ това следва да се заключи, каква голѣма рѣдкостъ сж съхраняванитѣ въ Народния музей два двойни статера. Споредъ сѣщия авторъ двойнитѣ и тройни статери келтійски типъ сж сѣчени въ Галия въ западна Европа, въ областта между Женева и Лионъ, гдето билъ намѣренъ неговия троенъ статеръ. Обаче нашитѣ два двойни статера сж намѣрени въ Сѣверо-източна България. Значи съ много голѣма вѣроятностъ може да се твърди, че тѣ сж сѣчени въ старитѣ предѣли на Тракия около II в. пр. Хр., когато келтитѣ сж владѣли тази областъ.

Ето описанието на тѣзи двойни статери. На лицето е представена главата на Апостола на дѣсно съ тънѣкъ лавровъ вѣнецъ, съ накѣдрени коси, отъ които при ухото се образува единъ кичоръ и една кѣдрица на челото. На опакото е представена колесница съ два продълговати коня, управлявани отъ фигура съ дълги коси. Подъ конетѣ мълнии, а по доле, въ отрѣза, надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Диам. 23 мил., 17 гр. табл. I, 10.

Другиятъ двоенъ статеръ има сжщитѣ изображения, отъ по-друга направа, и подъ коня има тризбецъ вмѣсто мълния. Това доказва, че тѣ сж сѣчени съ два различни печата. Диам. 22 мил. 17 гр. табл. I, 11.

Келтитѣ сж сѣкли, както казахъ и по-горе, златни статери „филиповки“ отъ типа на Филиповитѣ, които сж много по-обикновени и съ които азъ сега нѣма да се занимаая, понеже тѣ не влизатъ тукъ въ моята програма.

КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ И МАРИНЪ ДРИНОВЪ.

отъ И. Д. Шишмановъ.

I.

Въ 1909 г. бѣхъ избранъ отъ Историко-филологическия клонъ на Българската академия на наукитѣ (тогава още „Българско книжовно дружество“), да държа на главното годишно събрание споменна речъ за починалия въ сжщата година дописенъ членъ, К. Шапкаревъ. Въ тая речъ, която бѣ напечатана въ Лѣтописа на дружеството (1909, № X), азъ очъртахъ на кратко голѣмитѣ заслуги на покойния, — единъ отъ последнитѣ представители на оная генерация, които подготвиха националното възрождение на България. „Съ това“, казвахъ тукъ, „сж достатъчно характеризувани, както своеобразниятъ умственъ и нравственъ ликъ, тъй и цѣлата дейность на рѣдкия мжжъ, защото и той бѣ преди всичко човѣкъ съ многостранна, непознаваща своитѣ граници енергия, и той бѣ, като мнозина отъ тѣхъ, патриотъ до пароксизмъ, и неговата едничка мечта бѣ: „да бжда полезенъ роду си“, както се изразява самъ въ предговора къмъ своя „сборникъ“, една фраза, която срещаме у всички начинатели на нашия ренесансъ.“

И наистина, да се издигнешъ съ собствени усилия отъ синъ на бедни безграмотни родители, отъ човѣкъ съ четирекласно образование (и то получено въ гръцко училище), самоукъ въ матерния си езикъ и книжнина — до значението на единъ отъ най-заслужилитѣ за своя народъ деецъ и до висотата на дописенъ членъ на една академия на наукитѣ, комуто видни европейски учени признаватъ заслужена компетентность въ областта на македонския и общобългарския фолклоръ,¹ това граничи почти съ чудото.

¹ Ср. Г. Поливка, Бѣлѣжки къмъ приказкитѣ на Шапкаревия „Сборникъ отъ български народни умотворения“, кн. VIII—IX, Сбм. кн. XVIII стр. 605—614.

Кузманъ Шапкаревъ е наистина въ много отношения една изключителна личностъ, за това неговиятъ животъ и неговата дѣйность заслужватъ да бждатъ обстойно изследвани. За тая цель трѣбва обаче да се прибере и публикува първене неговата обширна преписка, която се е запазила, защото покойниятъ обичаше да кжта всѣкакви документи.¹

Въ едно свое писмо до мене отъ 10.1.1900, като ми съобщаваше, че ималъ нѣкои важни документи по възраждането и че отъ тоя родъ документи (било на гръцки или на български) ималъ само отъ Д. Миладинова около 300 писма, но че „смжтнитѣ обстоятелства и гръцко-владичкитѣ прѣследвания“ били помели и погълнали всичко, той ми казваше: „Азъ, г-не Д-ре, имамъ тая старческа слабостъ, както знаете, да държа всекога оригиналитѣ, за да ми се намѣрятъ за въдаденъ случай.“²

И наистина Шапкаревъ ценеше не по-малко отъ Раковски, отъ когото притежаваме такъвъ богатъ архивъ, и най-малкия документъ, който би ималъ важность особено за историята на нашето възраждане. Знаяйки високата стойность и на своята кореспонденция, той ми писа на 23 юний 1889, какво билъ съобщилъ г-ну А. Теодорову, че завещава на Бъл. Книж. Дружество една важна часть отъ кореспонденцията си и готовитѣ си „огромни“ записки по възражданието на Македония, „въ които, може би, ще се намѣрятъ още нѣкои бабини деветини, за неотдавнашнето ни минало, ако не по-достоверни и по-афтентични отъ обнародванитѣ до сега въ М. С. и другадѣ отъ други лица, то поне и не по-лъжовни отъ тѣхъ, толкова повече че сж черпени не отъ втори и трети несвѣдущи источники и основани на прости слухове и простонародни мълви, посолени съ надутости и компози и прѣпълнени съ измислици, самохвалства и прѣдположения, а сж скромень плодъ на лична очевидность и непосредственна наблюдателность... Вие навѣрно, ще имате случай да ги видите и да се произнесете подиръ смъртта ми. Това съмъ ималъ прѣдъ видъ да завѣ-

¹ За щастие Шапкаревъ ни е оставилъ и нѣкои ценни автобиографични бележки. Самъ притежавамъ две такива скици. Едната написа той по моя просба въ 1892, когато събирахъ материали за една история на българската етнография, другата е отъ януарий, 1909 год., значи, съставена е само нѣколко недѣли преди смъртта му.

² Тукъ и по-нататкъ е запазенъ правописътъ на Шапкарева.

щая лично Вамъ“, завършваше Шапкаревъ писмото си. Изглежда обаче, че по-късно той ще се е отметналъ отъ намерението си, да завещае архива си на тогавашното Книжовно дружество. По кои причини, не ми е известно. Найе вѣроятно, че ще се е разсърдилъ, за гдето му бѣ съобщено, че нѣкои негови „скромни статии“, не могатъ да се печататъ въ изданията на Дружеството, ако предварително не се преработятъ. Обиденъ, той ми писа по тоя поводъ (п. отъ 14. III. 1903):

„Азъ прѣдпочитамъ да ги принесж во всесожение Вълкану отъ колкото да позволя хората да се гаврятъ съ моитѣ денонощни старчески трудове, които днесъ не се оцѣняватъ, а може единъ день ще се потърсятъ, но не ще могатъ да се намѣрятъ.“¹

Шапкаревъ запази така своя архивъ у себе си. Узнавамъ обаче, че миналата година той билъ предаденъ отъ домашнитѣ му проф. Арnaudову, който готви единъ по-голѣмъ трудъ върху покойния, заедно съ Д. Маринова и Ст. Н. Шишкова единъ отъ последнитѣ представители на една голѣма епоха въ изследването на нашата народоука.²

¹ При всичко това той не изтегли своитѣ „денонощни трудове“ отъ бждещата Академия. Още на 15. VII. 1908, нѣколко месеца преди смъртта си, той ми писа въ Женева: „А ония бабини деветини (?), по които съмъ заложилъ трудъ, здравіе и младостъ, още си стоятъ като трушия въ кацата на нашата скоро-бждща Академия.“ Подобно и на 30. XII. с. г.: „Извѣстнитѣ Вамъ мои ржкописи отъ 4 години насамъ още киснатъ въ архивата на Бъл. Книж. Дружество ненапечатани, когато други отъ много по-долна важность безконтролно се напечатватъ.“ „При всичко това азъ не се отчайвамъ, висамъ още на писалищната си масичка и се надѣж, че „до ще врѣме“, когато всичко ще разясни хубавичко.“ И мислейки съвсемъ неоснователно, че трудоветѣ му не се приематъ, „защото — какво може да се очаква отъ стари-кюлханета“, той добавеше съ огорчение: „Блазѣ ни на булгура! Но, както съмъ ималъ смѣлостта да Ви кажж и другъ пжтъ, тия старци-кюлханета до-ще врѣме, когато ще ги потърсятъ, но не ще можтѣ да ги намѣрятъ. Кждѣ сж сегатие толкова отживѣли вѣка си старци? И съ запалена свѣщъ да ги търсимъ, не можемъ ги намѣри! Да, отъ сега натамъ новитѣ звѣзди ще блещукатъ по българското небе, а за една нищожна свѣтлина ще си бжхтятъ главитѣ въ мъртвитѣ чужди литератури да я намѣрятъ и пакъ не ще могатъ да постигнатъ цѣлѣта си освѣнъ съ догатки и прѣдположения.“

² Проф. Арnaudовъ получилъ, както ми съобщава, отъ Шапкаревия архивъ презъ 1923 год.: а) писма до Шапкарева отъ мене и Д.

Настоящата ми статия, въ която изнасямъ нѣколко писма на Дринова до Шапкарева, има за цѣль да ускори обещаната отъ проф. Арнаудова монография. Ползувамъ се отъ случая, въ видъ на коментаръ къмъ Дриновата преписка, и за да се види, какво бѣше материалното положение и душевното настроение на Шапкарева около времето, когато сж писани Дриновитѣ писма, да напечатамъ и нѣкои по-характерни пасажии изъ доста многобройнитѣ писма на Шапкарева до мене. Нашитѣ писмени сношения датуватъ още отъ първата година, когато станяхъ началникъ на отдѣление въ Минист. на просвѣщението. По това време Шапкаревъ бѣше издалъ вече три свои книги: 1) Материали за животаописанието на бр. Миладинови, 2) Русалии, древенъ и твърдѣ интересенъ бѣлг. обичай, запазенъ и до днесъ въ Южна Македония... и 3) Сборникъ отъ народни старини, — 81 приказки, и стѣкмилъ бѣше за печатъ голѣма частъ отъ своя фолклоренъ сборникъ, главно пѣсни и приказки.¹

Матовъ, в) етнографски приноси върху храната на македонскитѣ бѣлгари, с) ръкописи отъ печатани вече трудове, и мисли да отдѣли и издаде подъ своя редакция, което е за печатане въ СбНУ, и да използва дребнитѣ документи за биографската характеристика на Шапкарева, която сега готви.

¹ Историята на тоя Сборникъ е сама за себе си цѣль романъ. *Habent sua fata libelli*. Въ 1854 г. той вижда за пръвъ пжтъ у своя учител и вуйка, Я. Стрѣзовъ, една тетрадка съ бѣлгарски народни пѣсни, записани съ грѣцки букви. Интересътъ му за нар. нѣсни се събужда обаче тепърва следъ появата на Верковичевия и Миладиновия Сборникъ. Д-ръ К. Робевъ го подканя, да почне да събира сжщо пѣсни, приказки и т. н. Отъ тая дата Ш. е всецѣло спечеленъ за бѣлгарския фолклоръ. Той записва материали отъ цѣла Македония. Въ 1884 заминава за Пловдивъ, да потърси помощъ отъ тогавашното румелийско правителство за напечатването на материала си („какъ съмъ го преминувалъ презъ турскитѣ погранични митници и разни други страни, само треперящето ми сърдце и испразднатата ми кесия знаеха“ — пише Шапк. въ съставената за мене автобиография). Той чака обаче напрасно въ Пловдивъ цѣли 10 месеца. Само Величковъ, тогава директоръ на Нар. Просвѣщение, му отпуска въ 1885 год. 20 лири за отпечатване III книга на Сборника му съ приказкитѣ. Въ 1886 Шапкаровъ се прибира при брата си въ Самоковъ, при когото прекарва три години. И отъ тукъ сж датувани първитѣ му писма до Дринова и просбитѣ му до министерството. Въ 1888 Стоиловъ се смилява най-сетне за измжчения етнографъ, комуто особено тежи, че живѣе съ семейството си безъ работа на братови разноски, и го назначава ногариусъ при Слизен-

Нѣмайки обаче средства, да ги издаде самъ, той бѣ се обърналъ за помощъ къмъ министерството, което тъкмо по онова време замисляше да основе свой собственъ органъ, „Сборника за народни умотворения наука и книжнина.“

Ала министерството вързано отъ единъ специаленъ „Законъ за издирване старини и за спомагание на научни и книжовни прѣдприятия“, обеща да помогне Шапкареву, само ако представи своитѣ сбирки напечатани — и следъ предварителна рецензия. Обикновено трудоветѣ, за които се искаше субсидия, се прашаха на единъ или двама оценители. Шапкаревъ, нѣмайки възможность да напечата поне една книжка отъ сбирката си, настояваше да се направи за него изключение. Запазилъ съмъ едно прошение на Шапкарева до министерството отъ Сливенъ съ дата 15 октомврий 1888, въ което той моли да му се даде авансъ за първата книга отъ сборника му, която щѣла да съдържа 425 пѣсни или приказки, пословици, гатанки и игри.

Ето това интересно за историка на нашата етнография писмо до министра Живкова: „Като се увѣрихъ отъ прѣжнитѣ Ви нѣколко писма че, макаръ и горѣщо да желаете да ми спомогнете, нѣ тѣй като по настоящемъ вѣвѣреното Вамъ министерство не разполага съ достатѣчни сумми, щото да удовлетвори напълно попрѣдната ми прозба за изданието на цѣлия ми материялъ, то, за да се съобразя отъ една страна съ нуждата, а отъ друга, съ обстоятелствата, смѣтамъ за сега да издамъ единъ само томъ отъ сборника ми отъ 36 само печатни коли, именно, или първата книга отъ първата му часть, съ съдържание отъ 425 пѣсни, църковни, самовилски, трагически и юначески, или пакъ IV-та му книга (часть II) съ сжщий обѣмъ, съдържающа приказкитѣ, посло-

ския сждъ. Ала вече следъ месецъ Шапкаревъ е премѣстенъ въ Стара Загора, следъ другъ месецъ (1889) го прашатъ въ Враца въ качество на II мирови сждия, гдето се задържа само 1 година; въ 1890 го виждаме първъ мирови сждия въ Орхание, отъ гдето внезапно го уволняватъ. Следъ пенсионирането си Шапкаревъ се оттегля въ Самоковъ. Това са етапитѣ на Шапкаревия чиновнишки мартирологъ: три пжти мѣстения въ разстояние на по-малко отъ 3 години! Тѣй се отплащаше българската държава на одного отъ най-заслужилитѣ свои синове. При всичко това Шапкаревъ не се отчая и продължи и въ Самоковъ, да събира разни фолклорни материали и едновременно, да моли министерството за помощъ: да напечата Сборника си. Най-сетне, ако и съ голѣми мъжки, той успѣ.

вицитѣ, гатанкитѣ и игритѣ. За напечатванието на една, която и да е отъ двѣтѣ горѣпоменжти книги необходими ще ми бждатъ 2800 лева; а коя именно трѣба да печатамъ, то зависи отъ Вашата заповѣдь. Увѣренъ че почитаемото Министерство на Народното Просвѣщение, въ желанието си да подпомага на народната ни литература и да подкрѣпва труждающитѣ се по нея, не ще позволи да се скапи и изгние въ неизвѣстностъ едно народно съкровище отъ 30-години непрѣкъснати трудове, честь имамъ, поч. г-не Министре, да Ви помоля колѣнопрѣклонно да благоволите и ми отпуснете авансъ горѣпоменжтото количество отъ 2800 лева, необходимо за напечатванието на единъ само томъ отъ извѣстния Ви вече мой сборникъ. А за останжалитѣ му толове нека се на Бога надѣмъ.“

Такъвъ авансъ по изложенитѣ горе причини не можѣ обаче да му се даде. Между туй излѣзе Министерскиятъ Сборникъ и Шапкаревъ на 1. ноемврий 1889 год. ми писа: „... нека поне откъслеци само отъ цѣлия ми материялъ за сега се издадѣтъ въ Вашето Списание, та за цѣлокупното му издание нека на Бога се надѣваме за по натамошно врѣме.“

Не се мина обаче много и Шапкаревъ, който до тогава залудо бѣ търсилъ издатель за своя сборникъ, намѣри за свое щастие единъ печатаръ, който му обѣща „да не иска ни счупена, пара напредъ, додѣто не излѣзе отъ печатъ всѣкоя книжка“.

Съ това бѣше изпълнено най-сетне предвиденото отъ закона за научнитѣ и книжовнитѣ предприятия условие. Министерството можѣ да встѣпи въ случая въ ролата си на поощрителъ на родната литература.

Шапкаревъ по това време ми писа (20. I. 1890): „Почит. Министерство на Народ. Просвѣщение ми обѣщаваше по една извѣстна помощ слѣдъ изданието на всекоя книжка отъ Сборника ми. Тогава неможехъ да се съглася на подобно предложение — да получавамъ обѣщаваната помощ слѣдъ отпечатванието на всекоя отъ 10—12-тѣ книжки. Причината бѣше повече отъ извинителна и ясна; защото, за да можехъ да се натоваря съ такова едно тяжко прѣдприятие, необходимо бѣше да располагахъ на каква-годѣ парична сума за отпечатванието на едната поне, първа книжка, тъй като

никой отъ печатаритѣ не се наимаше да печати книгитѣ ми на абсолютенъ почекъ, а всекой претендираше да земе половината поне напредъ, а пакъ азъ бѣхъ съвсѣмъ лишенъ отъ всесилната царица — парата. Сега, не че съмъ станалъ поимотенъ отъ тога, пази Боже, не, нъ другъ единъ непредвиденъ случай даде ми този потикъ, именно: когато преди 1½ мѣсецъ минахъ презъ града Ви, за мое счастие напипахъ единъ печатаръ, който се наима съ напечатванието на материяла ми въ малки книжки, като ми се обѣща, да не иска ни счупена пара напредъ, додѣто не излѣзе отъ печатъ всекоя книжка, Азъ това и търсехъ. Слѣдъ като се печати една книжка, екземпляри отъ нея ще бжджъ представени на почит. Министерство и, ако това послѣдното подържа минжлогодишното си обѣщание, то разбира се ще отпусне извѣстната си помощ. Или ще купи едно извѣстно число екземпляри, съ стойността на които да се исплати печатната първа книжка. Това ще става съ всекою отъ послѣдующитѣ.“

На 10. юлий сжщата година Шапкаревъ ми писа отъ Орхание по сжщия въпросъ: „Моитѣ материяли необходимо е да се издаджъ сега или никога. Увѣренъ и азъ въ тая необходимостъ, рѣшилъ съмъ вече тазъ година непременно да започнж изданието на материалитѣ си, макаръ да знамъ и съ дѣсчица отъ дуканя на дуканя и отъ кжща на кжща ще прося по 5 стотинки, както правятъ, когато предлежи нѣкой бѣденъ и чужденецъ мъртовецъ за погрѣбение. Азъ отъ просенъе не се свѣнжж, когато се касае за постижението на една свята идея. Тога вѣрвамъ, и самото Министерство нѣма да остане непокѣртено.“

И наистина, министерството не остана непокѣртено и Шапкаревъ можж да пристжпи най-сетне къмъ печатанието на сборника си. „Сборника ми ще започне да се издава не слѣдъ много и Вие ще виждате най-първо всекоя отпечатана кола“, ми писа той на 24 септ. 1890. „Съ това трудно дѣло се нагърбихъ основанъ единствено на надѣждитѣ и обѣщанията, които Вие ми дадохте, че почитаемото Министерство не ще ме остави безпомощенъ“. Месецъ по-късно той счете за нужно, да ми съобщи отново, че начева да печата, и то вече на една опредѣлена дата (15 ноемврий). Но сжщевременно у него бѣ се появила и друга една мисълъ. Желайки да види материалитѣ си по-скоро публикувани, той ги пред-

ложи на Министерството срещу една пенсия отъ 300 лева месечно като на учителъ или литераторъ: за жалостъ и за тази идея на Шапкарева нѣмаше законна възможность да се осъществи. „Не помнѣхъ добръ да ли Ви съмъ съобщилъ че съ непоколебима надѣжда на родолюбивата помощъ отъ страна на почитаемото Министерство на Народното Просвещение, азъ отъ 15-й идущий мѣс. Ноемврий започвамъ изданието на сборника ми на отдѣлни части или книжки отъ по 10—20 печ. коли всека. Но при всичко това азъ готовъ бихъ билъ да отстъпя цѣлия си материялъ на поч. Министерство да го издаде на свое иждивение и за своя смѣтка, само ако бихъ билъ увѣренъ, че то ще ми отпусне пенсия като на учителъ и нѣщо като на литераторъ, пенсия, която да може посрѣщна необходимитѣ за прѣпитанието на семейството ми разноски, които, споредъ ежедневното ми наблюдение, не трѣбза да бждѣтъ по-малко отъ 300 лева мѣсечно. Ако подобно нѣщо било би възможно, желателно било би да знаѣхъ, какво е нужно да направѣхъ, за да сполучѣ това си желание. слѣдъ което послѣ да се оддамъ изключително на книжевни занятия“.

Следъ като излѣзе първата книга отъ сборника на Шапкарева, нѣмаше вече никакви спънки за останалитѣ. Министерството удържа своето обещание и откупуваше достатъчно екземпляри отъ всѣка една, съ което се осигуряваше печатанието на следующитѣ. Въ септемврий 1896 Шапкаревъ ми писа: „Още миналата година бѣхъ подалъ до Министерството прошение, съ което молахъ го да купи по 200 екземпляра отъ шестѣтъ по-прѣжни книги на сборника ми, както купи отъ двѣтъ послѣдни. Того ми се отговори че бюджетътъ по спомаганье литературни прѣдприятия билъ изчерпанъ вече“. Тази просба на Шапкарева бѣ сжщо изпълнена. Сборникътъ му бѣ препорѣчанъ и на училищнитѣ библиотеки. Ала отъ това Шапкаревъ не извлѣче голѣма полза за себе си. „Знаете... че за отпечатванието (на материалитѣ) съмъ жертвувалъ всичко, каквото съмъ могълъ да скжтъхъ въ 30-годишното си служение като учителъ у народа...“ ми се оплака той въ 1903 г. (31. VIII). Намѣсто да получи една по-голѣма пенсия, Шапкаревъ бѣ принуденъ, следъ като служи дълго време по сждебното ведомство и бѣ мѣстенъ нѣколко пжти, да се задоволи съ една пенсия, отпусната нему по закона.

Отначало той отказваше. Въ 1889 год. бѣ го съвѣтвалъ мин. Живковъ, да подаде просба за учителска пенсия. По тоя поводъ Ш. ми писа — на 2 авг. с. г.: „Колкото за въпросното прошение по пенсията, за което и самъ г-нъ министрътъ ме подкани съ насърдчение, не знамъ какво да правя, тъй като спорѣдъ свѣдѣнията, които получихъ . . . бжджщата ми пенсия като на учителъ, щела да бжде толко ничтожна, — много подолна отъ сегашната ми плата, щото не ще ми бжде възможно да се препитавамъ съ нея, нито като единъ отъ най-скромнитѣ сиромаси и то въ нѣкое затѣнтено жгълче въ България, а камо ли въ столицата или да предприема нѣкое пжтешествие, нѣкоя обиколка, както мислѣхъ по Македония, или и другадѣ съ извѣстна цѣль? Ето, почитаеми Господине, кое ме прави да се двоумамъ въ подаванието подобно прошение и отказванието ми отъ службата, която днесъ занимавамъ.“ Следъ тоя оправданъ отказъ азъ предложихъ Шапкареву мѣстото на администраторъ на Министерския Сборникъ, знайки, колко му тежи службата, която заемаше тогава по сждебното ведомство въ Враца¹ обаче оказа се, че заплатата, предвидена за администраторъ, не му стига за издрѣжка на семейството и той отказа. На 20. IX. 1889 той ми писа по тоя въпросъ: „Казалъ съмъ и съмъ се молилъ, както вече Ви е извѣстно, нееднократно, а и коленопреклонно съмъ падалъ на земята, да ми се найде друго срѣдство за препитание, и мога да махнѣ отъ себе всякоя служба, та да се заловѣхъ за перото, но до сега не съмъ сполучилъ да истѣргнѣ нищо, нито даже по исканитѣ отъ Васъ съвѣти за постижение на подобна цѣль. Инакъ не ми е възможно, защото длѣженъ съмъ да насищамъ и удовлетворявамъ седмъ зияющи гърла. Приелъ бихъ посочваната отъ Васъ, нѣ още неизвѣстна, служба на администраторъ въ списанието Ви, ако не заслужавамъ за друго нѣщо поважно, нѣ не знаѣхъ, въ какъвъ размѣръ би била платата ѝ; ще ли може да удовлетвори прѣпитателнитѣ ми нужди, особито въ градъ, като София,

¹ На едно мое писмо, въ което го запитвахъ, защо се е умълчалъ, той ми отговори отъ Враца на 20. XI. 1889: „Оглухнѣлъ съмъ дѣйстви-телно въ Вратца, та не се ѡбаждамъ, а, ако останѣ тукъ за повече врѣме, увѣрявамъ Ви, принуденъ ще бжде и съвършено да занѣмѣа.“

дѣто условията за живѣние сж по други отъ колко тукъ?¹

Въ 1890 год. Шапкаревъ бѣше рекълъ, да подаде прошение за пенсия до Народното събрание съ надежда, че министрътъ ще ходатайствува, да му се отпусне и една „прибавочна пенсия“, като на литераторъ. На тая тема е писмото му отъ 24 септ. 1890: „Три седмици има още до откриванieto на Народното Събрание. Тога мислѣх да пратж на г. Министра прошение, съ което да искамъ отпущанieto на припадающата ми се пенсия. Нѣ понеже тя като на учителъ 30 годишенъ почти ще ми бжде недостатъчна за издържанieto на шесточленната ми фамилия, то съ сжщото прошение ще молѣх г-на Министра, да ходатайствува предъ Нар. Събрание, да ми отпусне и то една прибавочна пенсия като на единъ отъ скромнитѣ литератори. До колко надѣждитѣ ми ще бжджтъ увѣнчани съ сполука, Вие сте въ положение да предвидите. Ако не бждж излѣганъ въ надѣждитѣ си, тога вече ще се търгнаж отъ досегашната си служба, за да се вдамъ исклучително въ книжовното поле. Инакъ ще бжда принуденъ и за напредъ да се расправямъ съ сждебнитѣ канцеларски дребни формалности, макаръ и въпреки наклонността и желанието си.

Да ли Шапкаревъ изпрати до министра Живкова прошениято, за което говори въ горното писмо, не помня. Не мога и да кажа, да ли то бѣ внесено въ Нар. Събрание. Допущамъ, че министрътъ не ще е искалъ, да се ангажира съ

¹ Една година по късно (10 юлий 1890) той отговори на едно мое писмо, въ което предполагахъ, че е отишелъ негде на почивка: „А колкото за почивка отъ моя страна, мож да Ви увѣрѣхъ, г-не, че колкото почивамъ азъ, толко да почива Султанътъ или най-голѣмиятъ Цариградски дѣнинецъ! Нѣ, какво да се прави? Искане да се живѣе, идея п а по не дава, а седмъ гърла ежедневно искать да се насищать. На първа ржка трѣбва да има човѣкъ самосъхранението, а на втора, идеята, когато тази послѣдната не може да удовлетвори първото. Друго би било, разбира се, ако бихъ располагалъ на единъ какъвгодѣ приходецъ! Много желяехъ да се махнаж отъ тѣзи ми ни по вкуса ни по наклонността ми работа, за да се вдамъ исклучително въ вождѣлнитѣ ми занятия, нѣ ето че и до днесъ желанието ми остава все желание праздно и азъ съмъ принуденъ волею и неволею да слѣдвамъ сжщата за препитание свое и на семейството си, макаръ и да ми е жалъ, че губамъ драгоцѣнни минути въ дребни формалности, изискуеми инакъ отъ службата.... Азъ бихъ желалъ нѣкоя службица вжтрѣ въ Министерството или въ библиотеката или въ Книжовното дружество.“

исканието на Ш. за една специална пенсия като на литераторъ. Тѣй че две години по-късно (1892, м. мартъ) Шапкаревъ, уволненъ въ началото на 1891 отъ своята малка служба по сѣдебното ведомство, се видѣ принуденъ да подаде прошение за обикновена учителска пенсия, което бѣ и внесено за разглеждане въ специалната комисия.¹ Следъ доста дълго чакане Шапкаревъ получи най-сетне исканата пенсия и можа да се оттегли съ семейството си въ Самоковъ, гдето и остана до началото на 1905 г., когато се премѣсти въ София. За жалость, тая пенсия, която отначало бѣше 3248 лева годишно, скоро бѣ значително намалена. На 12 окт. 1895 той ми се оплака: „Знаете, вѣрвамъ, че азъ получавахъ пенсия 3248 лева. Новитѣ съвѣтници по пенсиитѣ намѣрили я за голѣма, та съ едно постановление намалили я на 2379 лева. Както и да бѣше, щехъ да се кърпулямъ съ нея и щехъ да си мълчж. Нѣ не щешъ ли? съ друго постановление, отъ 18 юлий, намалили я още повече — на 1875 лева.“

И на 24 септ. с. г. той ми писа по сѣщия въпросъ: „А пишуций тие редове, който знаете вече какъ минжлъ измжчений си животъ, като се награждаваше въ лошото (!) Стамболово врѣме съ 3248 лева, сега въ доброто врѣме, се награждава съ 156 лев. мѣсечно, колкото за пиперътъ и солта; а за книга, перо и мастило нѣма, не артисва! И азъ мислехъ да се вдамъ съвсѣмъ на перото! Тежко ми!“ Една година по-късно (септ. 1896) Шапкаревъ ми съобщи, че подавалъ отново прошение до Нар. събрание, до Министерския съвѣтъ, до Мин. на финанситѣ, дано му се увеличи пенсията, но всичко било залудо. „Вие знаете, почитаеми господине, че отъ прѣди двѣ години малката ми пенсийка, съ която криво лѣво се кърпулехъ, днешното поч. правителство съвсѣмъ не справедливо я окастри на половина, та мжчно и много скудно мож да прѣхранвамъ себе и сѣмейството си. . . Миналата

¹ За своето уволнение Шапкаревъ ми писа отъ Орхание, гдето служеше тогава (писмото носи дата 15.1. 1891): „Азъ, почит. Г-не, отъ днесъ натамъ, благодарение на подли интришки, уволненъ съмъ отъ службата си по сѣдебното вѣдомство. Не се стрескамъ отъ това, а повече, може да се каже, съмъ благодаренъ, тѣй като ще имамъ възможность да се занимавамъ свободно съ любимитѣ си занятия. Това добръ; нѣ хлябъ? Тукъ е гордевий възелъ; — седмъ гладни гърла зеятъ.“

година много се трудихъ, и мжчихъ, молихъ, кланяхъ се, подавахъ прошения и жалби до Н. Събр., до М. Съвѣтъ, до М. на Финанситѣ и др., дано пукне врагътъ, да успѣе да ги прѣклоня въ нѣщо, да възстановятъ поне справедливата ми до негдѣ прѣжня пенсия; нѣ не биде възможно. . .“ Напротивъ „правителството“ намѣсто да увеличи мизерната му пенсия, му наложило даже нѣкакъвъ данѣкъ върху нея и му правело удрѣжки: „азъ отъ начало, при покойний Стамболовъ (Ахъ, кждѣ е този омразенъ (!) на мнозина Стамболовъ, нѣ който знаеше да оцѣнява и възнаграждава заслужилитѣ?) получавахъ 271 левъ мѣсечно; а при Стоилова 200 лв., най-послѣ при Иванчова свалиха я до минимумъ на 110 лева, отъ които задържватъ стари нѣкакви пенс. удрѣжки...“ (Писмо отъ 1904 г.)

Не е чудно, че при такава мизерия Шапкаревитѣ писма бѣха често пълни съ горчиви оплаквания противъ жестоката сѣдба, още повече противъ непризнателността на хората. Той се утешаваше обаче съ това, че кога да е потомството ще му признае заслугитѣ: „Но нека; обща историческа аксиома е, истинскитѣ патриоти да страдатъ и най-послѣ и отъ гладъ да умрѣтъ; а подиръ вѣкове да имъ се въздигатъ паметници и да имъ праватъ юбилеи, както на послѣдъкъ Колумбу, който биде погребанъ заедно съ оковитѣ си.“ (Писмо отъ 31 юлий 1892). Недоволството отъ материалното положение правеше, за жалость, стария, немощния мжченикъ често нервенъ и раздражителенъ. Но това не траеше дълго. „Да не би нѣщо пакъ да се обидихте“ — ми пише той на 24. IV. 1903 отъ Самоковъ. „Но нѣма нищо; Вие ще бждете вѣрвамъ снисходителни къмъ старцитѣ. Дано и Вие остарѣете, та тогава да видите и се научите, какво нѣщо, каква чума е старостта, та тога и да ме повѣрвате... Ние старцитѣ, не познаваме що нѣщо е комплиментъ, та си говориме — каквото си мислимъ безъ никакви забикалки. А съ младитѣ е друго нѣщо. Тѣ знаятъ новомодни маниери, които ние нито сме ги сѣнували.“ И това бѣше истина. Шапкаревъ бѣше откровенъ — по нѣкога до рѣзкостъ. Но това му се прощаваше, не само като на старецъ, но и като на човѣкъ, чието сърдце бѣ винаги на езика му. Това не му пречеше да бжде най-искрения приятель и най-признателния почитател. Но за това и всички ония, които го познаваха отблизу, му останаха вѣрни до последнитѣ дни. Ала и тия, които бѣха

влѣзли въ сношения съ него само писмено, като Дриновъ, напр., му бѣха искрено привързани. Нѣма освенъ да се види отъ печатаната по-долу преписка, съ какво уважение се отнася къмъ Шапкарева нашиятъ първъ ученъ отъ онова време. Още въ първото си писмо той благодари за Шапкаревата „добро разположение,“ въ другитъ отъ все сърдце му честити за празниците, въ писмото си 1. ян. 1892 моли Шапкарева и за напредъ да не го лишава отъ благоволенieto си, въ 1899 г. искрено се радва, че Ш. му изпратилъ хубавия си ликъ, който още по-често ще наумява за него, и се подписва „Вашъ горещъ почитател“, и още въ последното си писмо моли Ш-ва, да не му задира, че не му отговаря редовно и да върва „въ неговата искрена и неизмѣнна къмъ него почитъ.“

II.

Ние не притежаваме за жалость отговоритъ на Шапкарева, да видимъ, какви чувства той е хранилъ къмъ Дринова, но не можемъ да се съмняваме, че ще сж били проникнати отъ сжщото дълбоко уважение, което личи и отъ едно негово писмо до мене отъ 6. III. 1906, получено скоро следъ смъртъта на Дринова: „съ съкрушено сърдцетие дни се научихъ, че многозаслужившій нашъ сънародникъ, многоуважаемий нашъ историкъ, славата на народа ни, М. С. Дриновъ, се прѣселилъ въ вѣчността и че Вие сте билъ избранъ отъ народа ни, да придружите като общенароденъ делегатъ останкитъ му до вѣчното му жилище. Лека му прѣстъ, вѣчна му паметъ! Жално ми е, че поканенъ отъ Б. К. Дружество да взема участие въ извършената вчера за успокоение душата му панахида, не могахъ по причина на собствена немощъ, да изпълна дълга си къмъ своя приятелъ и общо-български уважаванъ труженикъ“. Шапкаревъ по-нататкъ ми съобщаваше, че „за успокоение на съвѣстѣта си за тоя неволень свои грѣхъ—решилъ, „да принесе едно жертвоприношение,“ именно да подари на основания по онова време отъ мене Училищенъ музей оригиналитъ отъ писмата на Дринова до него, на брой 16 (отъ които 3—4 изгубени).¹ „Удоб-

¹ Изгубени сж само три. Първото е безъ дата, но отъ съдържанието се вижда, че ще е отъ 1886. Отъ сжщата година сж и № 2 (15-II), № 3 (14. III) и № 4 (3. V). Шапкаревъ бѣше по онова време въ Са.

рявате ли тия ми постъпки? Ако сте съгласни, моля, явете ми чрезъ приносителката на настоящето ми, за да Ви ги доставя по-скоро—може и да Ви послужатъ за нѣщо скорошно или макаръ и по късно“. По тоя случай Шапкаревъ ми съобщи въ сжщото това писмо, че „такви макаръ и по дребни, кореспонденции съ учени хора отъ разни мѣста азъ пазя и други, които единъ день ще бждатъ достояние на Вашето чедо, — Музея“. Азъ благодарихъ Шапкареву за предложениа подаръкъ, обаче му писахъ, че по си има мѣстото, ценнитѣ писма на Дринова да бждатъ предадени на „Архива на Възраждането,“ следъ като ги използвамъ „за нѣщо скорошно или макаръ и по късно.“ — Шапкаревъ се съгласи съ това и щѣше несъмнено да се радва най-много, ако бѣ живѣлъ да види, че тия 13 писма се печататъ въ научния органъ на Македонския институтъ, на който той би билъ най-деятеленъ членъ и сътрудникъ.

Самитѣ писма не се нуждаятъ отъ дълги коментари следъ извадкитѣ, които дадохъ по-горе изъ писмата на Шапкарева до мене и отъ които се вижда, какво бѣ настроението му въ годинитѣ, отъ които сж датувани Дриновитѣ писма. Ако и да не сж много на брой (преписката между Шапкарева и Дринова по причина на болести или поради политическитѣ събития следъ 1885 г. бѣ прекъсвана нѣколко пѣти) — тия писма иматъ голѣма стойностъ не само за биографа на Шапкарева, а и за тоя на Дринова. Въ тѣхъ се рисува голѣмиятъ нашъ ученъ отъ най-симпатична страна. Особено поразяватъ неговата скромностъ, неговата готовностъ да услужи винаги, съ каквото може, и най-вече неговата гореща преданностъ на македонското дѣло. Той, неполитикътъ, взе както е известно, най-живо участие въ спороветъ за народността на македонското население. (Ср. особено книжката

моковъ. Отъ 1887 година нѣма Дринови писма. Вѣроятно отъ тая година ще е нѣкое отъ загубенитѣ. Отъ 1888 има три, № 5 (18. I), № 6 (17. V.), и № 7 (28 августъ). Въ тая година Шапкаревъ бѣ назначенъ въ Сливенъ, премѣстенъ въ Стара-Загора и отъ тамъ въ Враца. Отъ 1889 — две: № 8 (8. I) и № 9 (14. VIII). Въ тая година Шапкаревъ е мирови сѣдия въ Враца. Отъ 1890 пакъ нѣма писма (изгубени?). Шапкаревъ е премѣстенъ въ Орхание. Отъ 1891 има две: № 10 (безъ дата) и № 11 (29 XII). Следъ тая дата цѣли 8 години Дриновъ и Шапкаревъ не си пишатъ. Поне нѣма следа въ преписката. № 12 е отъ 6. VI 1899, и № 13, последното Дриново писмо, е отъ 5. I. 1900. Всички писма на Дринова сж датувани отъ Харковъ.

му „Нѣсколко словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ“ СПб. 1888). Но не по-малки заслуги има Дриновъ и като съвѣтникъ на Шапкарева. Въ писмото си отъ 17 май, 1888, той се надява, че горната книжка ще го подбуди, да напише самъ нѣщо по сжщия въпросъ „за отбрана на хубавата ни македонска народност“, която мнозина сж се запретнали „енергично и съ най-разнообразни сръдства и начини,“ да погубятъ. Особено се възмущава Дриновъ отъ „мръсната рола“ на Драганова въ тая агитация и подканя Шапкарева, да се запретне „да извади неговитѣ шарлатани на явѣ.“ Шапкаревъ послуша Дринова и въ кн. II на Министерския Сборникъ (1890) напечата „Нѣколко думи върху статиитѣ на П. Драганова въ „Извѣстія Санъ-Петерб. слав. благотв. общества“ (стр. 326 и сл.) Въ кн. XII на Сборника се появиха и неговитѣ „Нѣколко бѣлѣжки върху Македонския Сборникъ на П. Драгановъ“ (стр. 51 и сл.). Особено интересно е последното писмо на Дринова отъ 5 Януари 1900, въ което той изказва своята радостъ, „че македонцитѣ сж се разбудили до толкова, дето сами сж се вече запретнали, да се борятъ за своето дѣло и се борятъ види се, вѣщо и мжжски!“ И като съжалява за жертвитѣ, той бележи, че безъ тѣхъ не може: „прѣдъ историята за тѣхъ ще отговарятъ сърбитѣ, които много спомогнаха и за исхабяванието и на Санъ-Стефанския договоръ.“

Дриновъ не се ограничи обаче, да дава Шапкареву само съвѣти, какъ да дѣйствува като македонски патриотъ, а и какъ да издаде своя сборникъ, знаейки, че и фолклорътъ може да принесе много за тържеството на македонската кауза, извънъ своята чисто-научна стойностъ. Въ първо време, когато Министерството още не бѣше се ангажирало, да откупува по редъ Шапкаревитѣ книги, Дриновъ обѣщава да поддържа „дѣлото“ на Шапкарева отъ своя страна усърдно предъ Книжовното дружество и се абонира за 10 екземпляра, ако реши да започне печатанието. Едновременно той ходатайствува и предъ Славянското Благотворително Общество и Географското Общество въ Пбургъ, и предъ К. Н. Станишевъ, сжщо като него да помогнатъ Шапкареву, та да почне по-скоро, да печата пѣснитѣ си. Но за това пъкъ Дриновъ изисква отъ Шапкарева, сборникътъ му да отговаря на всичкитѣ условия на съвременната наука. За това му дава

и точни съвѣти, какъ да записва и печата своитѣ материали: да записва пѣснитѣ вѣрно, както по размѣра имъ, тъй и по народното имъ изговаряние, та сборникътъ му отъ тая страна да излѣзе по-добъръ отъ Миладиновия; да забелязва точно, на кое мѣсто и отъ кого му е казана или пѣяна всѣка пѣсень; да изхвърля ероветѣ въ края на думитѣ, изобщо тамъ, гдето имъ се вече не чуе гласътъ, да означава само съ буква ъ твърдия глухъ гласъ и т. н..

Въ 1891 год. Дриновъ бѣ получилъ вече кн. I, III, IV и V отъ Шапкаревия сборникъ и забелязалъ бѣ въ тѣхъ „доста много любопитни пѣсни, макаръ повечето варианти“, обаче, желанието му „да види монументалния трудъ свършенъ отъ всѣка страна“, го накара да каже откровено Шапкареву, че, за жалъ, покрай хубавитѣ си пѣсни, билъ допусналъ въ сборника си и „нѣколко съвсѣмъ нехелни варианти“, които не съдържатъ нищо ново, а само грозятъ прекрасния му трудъ. — „Па и доста много отъ любопитнитѣ Ви пѣсни сж записани не съвсѣмъ добрѣ: безъ размѣръ, безъ ритма, безъ упазване хубоститѣ на поетическия езикъ.“

Отъ по-нататъшнитѣ критични бележки се вижда много добре, какво е мнението на самия Дриновъ за народнитѣ пѣсни. Шапкаревъ се оправдава въ кн. I на сборника си, стр. 16, че приелъ една пѣсень отъ Врачанско (№ 12. Змей и Ненка Попова) „въ която, ясно се вижда... че не е до тамъ запазена ритмата, както и въ много други наши пѣсни. . . , само и само, за да фигуриратъ образци и отъ Врач. говоръ.“ На това Дриновъ възразява, че такива голѣми сборници като Шапкаревия се печататъ не само за филолози и фолклористи, „но и за много поширокъ кръгъ читателъ, за младитѣ поколения, за които могатъ да иматъ голѣмо възпитателно значение“. Очевидно Дриновъ мислеше тукъ и за националното значение на подобни сборници, имайки предъ видъ, колко сръбскитѣ народни пѣсни дължатъ своята слава на съвършенството и красотата на поместенитѣ въ сборницитѣ на Караджича варианти, избрани съ най-голѣма грижливостъ и записвани отъ такива майстори-пѣвци, като Тешанъ Подруговичъ, Филипъ Вишничъ и др. И Дриновъ има право. Но като изказва на друго мѣсто желание, Шапкаревиятъ сборникъ да излѣзе по-добъръ отъ Миладиновия, той не взима достатъчно въ внимание, че ко-

тато Вукъ Караджичъ (който се роди въ единъ много благо-приятенъ за бждния сръбски етнографъ исторически моментъ) начена по съвета на Копитара, да събира народни пѣсни въ началото на миналото столѣтие, той завари сръбското племе въ единъ още сравнително първобитенъ стадий на обществено економическо развитие. Тогава школата, казармата и фабриката не бѣха наченали още своето разрушително дѣло и споменитѣ на миналото бѣха още живи у народа. При това Вукъ имѣ щастие да събира своитѣ материали отъ пѣвци съ голѣмъ талантъ, каквито бѣха, както поменахъ, Вишничъ и Подруговичъ. Въ наше време отведъ се оплакватъ, че не само българскитѣ, но и сръбо-хърватскитѣ епически пѣсни изчезватъ¹. Ето защо имаме право, да предположимъ, че ако Караджичъ би се явилъ въ наше време, той не би събралъ, може-би и половината отъ своитѣ пѣсенни съкровища. А и съвременитѣ строго научни възгледи върху събиранieto на фолклорни материали, които решително се противятъ на всѣ-какви естетически и политически съображения, не биха му позволили, да измѣнява въ интереса на изяществото ни йота въ тѣхния текстъ.

Какъвъ викъ надига съвременната филоложка критика, ако нѣкой фолклористъ си позволи да записва неточно. А Вукъ си позволяваше най-спокойно, не само да изглажда диалектични неточности въ текстоветѣ, а и да пропуска по нѣкога цѣли стихове, ако това му се виждаше полезно въ интересъ на естетиката. Ето защо може да се предположи (ако това и да има видъ на ухрония), че ако и Миладинови да бѣха наченали да записватъ своитѣ пѣсни въ сжщата епоха, когато начена и Караджичъ, а не половинъ вѣкъ по-късно, и ако да бѣха срещнали по-талантливи народни пѣвци и да бѣха имали такъвъ единъ прекрасенъ съветникъ, като Копитара, и такива възхитени ценители, като Гете, Гримъ, Хумболдтъ и цѣлата романтика, и да бѣха имали сами тънкия естетиченъ вкусъ на Вука въ избора на вариантитѣ, навѣрно и тѣхниятъ сборникъ би представлялъ по-висока художествена цѣнностъ.

¹ Ср. Света Вуловић, въ Годишница Николе Чупића, 1885, кн. VII; М. Милко въ Известията на Виенската Ак. на Наукитѣ т. 173, Abh. 3, сжщо т. 176, Abh. 2, за народната епика въ Босня и Херцеговина.

А каквото казвамъ тукъ за братия Миладинови, може да се приложи съ известно право и къмъ Шапкарева. Защото и той почна да събира доста късно, и той нѣмѣ щастието да срещне по пѣтя си единъ Филипъ Вишничъ или Тешанъ Подруговичъ.¹ Наистина Дриновъ му замѣсти Копитара, но само до нѣгде. Отъ Харковъ той можеше да дава само най-общи съвети върху научния методъ на записванието. И тъй като Дриновъ живѣ въ една епоха, когато науката гледаше вече на фолклорнитѣ материали не само като на произведения на народното творческо въображение — той не можеше да замижи, като Копитара, предъ преправки и поправки, каквито си позволяваше Вукъ. Той никога не би ги одобрилъ, но не би ималъ очевидно и нищо противъ това, Шапкаревъ да избира измежду многото варианти най-добритѣ. Това естествено не би било никакъвъ грѣхъ противъ науката, но би се съжелявало сигурно отъ фолклориститѣ, които

¹ Ср. Прѣдговора на Шапкарева къмъ кн. I отъ сборника му (стр. I и II): „Злото е само това че, както се забѣлѣзва, отъ день на день по разни причини, за изброението на които не имъ е тукъ мѣстото, со постепенното изгубване на старитѣ людие изчезва неусетимо и заедно со умирающитѣ стари пѣвци и приказвачи погребва се во вѣчнй гробъ и поменатото богатство отъ народнитѣ умотворения. Така щото слѣдъ двадесетъ години не ще ги има нито половината отъ колкото би могло да се намератъ днесъ подобни драгоцѣнности, народни старини, както сега ги нѣма нито четвъртината или осмата частъ отъ колко що съществували прѣди четиридесетъ или пендесетъ години.“ За доказателство Шапкаревъ привежда два примѣра: Въ Охридъ прѣди нѣколко години живѣялъ единъ 90-годишенъ старецъ — Наумъ, който билъ знаялъ „безбройно число стари геройски пѣсни и между нихъ една пространна за прѣвземането на града ни (Охридъ) отъ турцитѣ“. Като се научилъ за тоя толкова важенъ изворъ, Шапкаревъ незабавно и много пѣти отърчалъ дома му, но все не го намиралъ, защото Наумъ билъ просякъ и скиталъ по селата. А и Ш. нѣмалъ винаги свободно време. Единъ день той се решава пакъ „да удари по дирята му“, „но всекой може си въобрази какво е било моето наскърбление, когато за нещастие научихъ се, че този драгоцѣненъ пѣвецъ прѣди шестъ мѣсеца билъ умрѣлъ, слѣдователно, заедно съ мъртвото си тѣло завлѣкълъ въ студений си гробъ и въ невъзвратно вѣчно забвение погребѣлъ и толко народни драгоцѣнности“. — Вториятъ примѣръ на Ш. е заетъ отъ най-близката му семейна среда. Баба му, Арса Стрѣзова, която починала на 95 год. възраст, знаяла много пѣсни и приказки, но когато се рѣшилъ да ги събере и запише, „тя, отъ дълбоката си старостъ не бѣше въ състояние да ме снабди, освенъ со една само малка частъ отъ изобилното си прѣжно съкровище“.

често тъкмо въ най-несъвършенитѣ, най-краткитѣ, най-неестетичнитѣ варианти съглеждатъ съ право генезиса на нѣкоя пѣсенъ, приказка или легенда. — Ето защо бележката на Шапкарева, която Дриновъ не одобрява, не е неумѣстна, когато се касае за едно издание, предназначено да задоволи не само любителитѣ на поетическиятъ красоти, а и хората на науката и специално ученитѣ филолози и фолклористи. А Шапкаревъ имаше амбицията да служи и на втората целъ.

Съ тая амбиция той и почина на 18 мартъ, 1909 година на 75 годишна възраст, заетъ до последнитѣ си дни съ прегледа на своитѣ многобройни още ръкописи. Той остана вѣренъ на думитѣ, съ които завършваше едно свое писмо до мене отъ 6.I. 1906 г.: „Както и да е . . . , до гдѣто у мене „кълка душа“, както казватъ у насъ, азъ не ще се откажа доброволно отъ перото си!“ А въ кратката своя автобиографична скица отъ януарий 1909 г. той пише само 2 месеца преди смъртта си: „При всичката горѣописана моя неджгавостъ, менѣ не се иска още да се опростя съ своитѣ любими занятия по своята специалностъ, макъръ и некадърень вече за работа, — азъ ще си отдѣхнѣ не на постелката, а на масата си, както сж ми го предсказали мнозина, които сж ме познали“.

Тѣй почти и стана. Въ последнитѣ си месеци той пригответе едно второ издание отъ своитѣ материали за живоописанието на братия Миладинови, поправено и допълнено, „предъ видъ, че приближава 50-годишнината отъ смъртта имъ“ (11 януарий 1912 г.). Още на 5.II. 1909 г. (6 недѣли преди смъртта си) той ми писа въ Цюрихъ, гдето се намирахъ тогава, че това второ издание ще стане около 115 страници: „Въ него съмъ притурилъ въ приложение бѣлѣжки за житието и на двама още нашенци ветерани, пок. пок. Андр. Йосифчевъ и Я. Стрѣзовъ и че най-накрай и за своята отлична (?) личностъ. То е отдавна вече свършено, но азъ постоянно го преглеждамъ и все намирамъ по нѣщо за поправка и прибавление“.

За жалость Шапкаревъ не доживѣ, да види най-последния си трудъ напечатанъ. Въ отговоръ на мое едно писмо отъ 8.III. 1909 г. отъ Цюрихъ, въ което го подканехъ да довърши автобиографията си, получихъ отговоръ вече не отъ негова ръка, а отъ сина му, свещеникъ, съ дата 14.III. с. г.:

„На писмото Ви отъ 8-й того до баща ми, натоваренъ съмъ да Ви отговоря вмѣсто него, понеже по настоящемъ той е боленъ и скърби, че не може да Ви пише саморжчно. Съ удовольствие би Ви описалъ живота си въ последнитѣ му години, обаче болестъта не му позволява да направи това. Поржча ми: „отговори Г-ну Шишманову, поздрави го сърдечно, кажи му: ако оздравѣя, ще му пиша, ако ли не — да ме прощава. Вѣчно съмъ признателенъ. Благодаря му за ласкавитѣ думи. Доволенъ съмъ отъ тази морална награда“.

Четире дни по-късно Шапкаревъ не бѣше вече между живитѣ.

III.

Писма на Маринъ Дринова до К. Шапкарева.

1.¹

Почитаеми Господине Шапкаревъ!

Тритѣ Ви книжки, които ми изпратихте лѣтось, заедно съ поканата, ме заинтересуваха до толко, цѣто азъ съ голѣмо увлечение се взехъ да ги изучвамъ, та да напиша и обнародвамъ за тѣхъ подробни белѣжки. Това азъ искахъ да направя, между друго, и съ цѣль за да подбудя нашитѣ съотечественници да помогнатъ за по-скорошно обнародване и на другитѣ Ви сборки. По тая работа азъ бѣхъ намыслилъ да направя и нѣкои особни предложения на Б. Книж. Дружество, като смѣтахъ сжщеврѣменно да напиша и Вамъ. Но, за жалость, налегна ме болестъ, която ми побърка да извърша до сега тия си благи намѣрения.

Въ отговоръ на частното Ви писмо отъ 22-и августъ ще Ви кажа на кратко това. Въ последната книга на „Журналь Министерства Нар. Просвещенія“, академикъ Веселовскій е напечаталъ твърдѣ любопитенъ членъ за Вашитѣ Руссалии. Въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ скоро ще се появи и за Вашитѣ приказки доста подробенъ членъ, който е написалъ единъ мой приятель, профессоръ Брандтъ. Не се съмнѣвамъ, че тия членове много ще заинтересуватъ специалиститѣ. Твърдѣ е възможно, че руската „Академія Наукъ“, ако я помолите, ще се съгласи да напечата другитѣ Ваши сборки, но въ такъвъ случай сборкитѣ Ви ще се печататъ далечъ отъ Васъ, та Вие не ще можете сами да нагледвате печатанъето и коректуритѣ. Предъ видъ на тая и на други нѣкои несгоди по е добре да напечатате и другитѣ части отъ Вашиятъ Сборникъ въ Бѣлгарія. Ако тамъ до сега не сте срѣцнали твърдѣ голѣмо съчувствие, причината, види се, е това, дѣто бѣлгарскитѣ умове бѣха, а сега особно сж улисани съ други работи. Ще ми се да

¹ Това недатувано писмо ще е вѣроятно отъ началото на 1886 г.

вървамъ, че за напредъ положението ще стои по-благоприятно и за Вашето дѣло. Отъ своя страна азъ усърдно ще поддържа това дѣло прѣдъ Книжовното Дружество. Ако рѣшите да започнете печатанѣто, покорио Ви моля да ме абонирате на десетъ екземпляра, за които ще Ви съмъ добъръ платецъ. Повече нѣма да се разпространявамъ сега, защото не съмъ яко увѣренъ, че писмото ми, ще Ви завари въ Самоковъ, кждѣто го адресувамъ.

Приемѣте искренната ми благодарностъ за Вашето добро разположение къмъ мене. Истинно почитаещи Васъ

М. Дриновъ.

2.

Почитаемый Господине Шапкаревъ!

Почтенното Ви писмо отъ 24 Януарий получихъ тие дни. У врѣме получихъ и другото Ви писмо отъ 10 Октомврия. На него не Ви отговорихъ, защото трѣбваше по-първо да се разговоря устно за Вашитѣ работи съ нѣкои приятели въ Москва и въ Петербургъ, за кждѣто се стѣгахъ да ида по онова врѣме. Слѣдъ това пжлуване, което трая цѣлъ мѣсець, азъ се прибрахъ въ Харковъ твърдѣ умаянъ съ различни залиси и болести, поради които чакъ сега мога да отговора и на двѣтѣ Ви писма. — Както Ви е вече извѣстилъ и г. Сирку рускитѣ специалисти много се радватъ на обнародванитѣ вече Ваши трудове, за които се появиха още нѣколко печатни извѣстия и издирвания. Както тѣ, така и прѣднитѣ рецензии, за които Ви писахъ, сж обнародвани все въ такъви журнали, отъ които, за жалость азъ нѣмамъ лишни екземпляри, за да Ви изпратя. Мнозина желажтъ да си купятъ Вашитѣ книжки, но за жалость, книжната търговия между Россия и България е много ижчна работа. При моитѣ работи и залиси азъ въ това нѣщо не мога да Ви спомогна. Съ нетърпѣние очаквамъ да видя обнародвани и другитѣ Ви драгоцѣнни сбирки. Не се съмнѣвамъ, че пѣснитѣ Ви сж записани вѣрно, както по размѣра си, така и по народното имъ изговаряне и че отъ къмъ тие страни Вашии Сборникъ ще излѣзе по добъръ отъ Миладиновский. Не дѣйте забравя да забелѣжвате точно, на кое мѣсто и отъ кого Ви е казана или пѣяна всѣка пѣсень. — За сега ние оттука можемъ да Ви улеснимъ съ слѣднитѣ помощи:

Славянското благотворително общество въ Петербургъ е вече рѣшило, да Ви изпрати 50 рубли книжни, Географическото общество въ Петербургъ токожде, може би, ще Ви даде 50 рубли, макаръ че това не бѣше още съвсѣмъ рѣшено, когато бѣхъ азъ тамъ.

Костадинъ Н. Станишевъ, който, както знаете, живѣе въ Москва, врече ми се да Ви спомогне съ 50 рубли.

Азъ токожде съмъ готовъ да Ви прѣдложя така една сумча, сирѣчь 50 рубли книжни.

И така набиратъ се 200 рубли, половината отъ които ще Ви изпрати изъ Петербургъ г-нъ Сирку, а съ другата половина, която споредъ сегашний курсъ на паритѣ възлиза на 250 франка (левове), за-

дължавамъ Ви се азъ. — Тие дни очаквамъ да ми се обаждатъ Дѣловодительтъ на Книжовното Дружество, г. Пѣевъ (изъ София) или братъ ми Найдень (изъ Ихтиманъ), съ които азъ имамъ смѣтка, но съ които въ послѣднѣо врѣме бѣхъ прѣкъснѣлъ корресонденцията си, та сега и не съмъ яко увѣренъ, дѣ се намѣрватъ. Който отъ тѣхъ ми се обади по напредъ, нему ще и да напиша незабавно да Ви изпрати отъ моя страна реченитѣ 250 франка. — Днеска пиша Г-ну Сирку и го моля да се погрижи и той за по скорошното Ви изпращанье и тамошната помощъ. — Тие помощи употребете за по скорошно напечатване на пѣснитѣ, слѣдъ обнародването на които Вие, надамся, лесно ще намѣрите срѣдство за напечатването и на другитѣ Ви материали.

Азъ не съмъ съвсѣмъ напусналъ намѣрението си да напиша за въ нашето периодическо Списание нѣколко белѣжки върху обнародванитѣ Ви вече книги. Тие дни се стѣгамъ да се завзема за тая работа, ако не ми побъркатъ пакъ други нѣкои залиси и главоболия.

Скоро, най-късно до двѣ недѣли, ще Ви напиша пакъ и тогава ще мога да Ви кажа, какъ съмъ се распоредилъ да Ви се изпратятъ паритѣ. Съ искренитѣ си почитания остаямъ Вашъ

Харьковъ 1886, 15 Февруария.

М. Дриновъ.

3.

Харьковъ 1886, 14 Марта.

Почитаемый Господине Шапкаревъ!

Чакъ сега, прѣди три-четири деня, се извѣстихъ, че Г-нъ Т. Пѣевъ се намѣрва въ София. Азъ незабавно му написахъ и го помолихъ да Ви прѣдаде отъ моя страна двѣстѣ и петдесетъ лева, когато се обърнете къмъ него да ги получите писменно или чрѣзъ нѣкой Вашъ пълномощникъ. Като Ви извѣстявамъ за това, моля Ви да ме простите, че поокъснѣхъ съ изпълнението на думата си. — Отъ Г-на Сирку нѣмамъ никакви извѣстия, та не зная, да ли Ви сж вече испратили и отъ тамъ обречената помощъ, или нѣ.

Единъ приятель бѣше взелъ отъ мене за прочитъ Вашето Животописание на братия Миладинови, та не ми го вече върна, защото го изгубилъ. Много ще ме задължите, ако можете ми испрати другъ екземпляръ.

Душевно ще се радвамъ, ако сте вече захванали да печатате пѣснитѣ, обнародването на които очаквамъ съ голѣмо нетѣрпѣние.

Вашъ М. Дриновъ.

4.

Харьковъ, 3 Май.

Почитаемый Господинъ Шапкаревъ,

Простѣте ме, за дѣто толко окъснѣхъ въ отговора си на двѣтѣ Ви послѣдни писма. Една отъ главнитѣ причини на това бѣше, че все очаквахъ отъ Г-на Пѣйова, да ли е могълъ той да изпълни поржчката ми зарадъ Васъ, или нѣ. Едвамъ тие дена азъ получихъ отъ Господство му писмо, отъ което съ радостъ се извѣстихъ, че Вамъ вече сж

прѣдадени за моя смѣтка 267 лева и 50 ст. сребърни (= 250 л. златни). Радвамъ се, че и Киевското Сл. благотв. общество е рѣшило да Ви подкрѣпи съ 100 рубли. Отъ Петербургъ, освѣнъ 50-тѣ рубли, които вече сте получили, азъ имамъ надѣжда, че ще Ви се изпратятъ още 50-тѣ рубли отъ Географическото Общество. Но кога именно ще бждатъ изпратени тѣ, сега или слѣдъ като започнете печатанѣто, за това нищо не мога да Ви кажа. Друга помощъ изъ Петербургъ за сега азъ не зная да Ви е обрѣчена. — Вѣрвамъ, почитаеми Господине, че горѣзабелѣженитѣ помощи сж твърдѣ малко, но мене се иска да вѣрвамъ, че и въ България ще подкрѣпятъ Вашето похвално народолюбиво дѣло. — Азъ искрено бихъ желалъ да започнете вече печатанѣто на пѣснитѣ и да издадете по-скоро поне една часть отъ нихъ.

Ероветѣ въ края на думитѣ и изобщо тамъ, дѣто имъ се вече не чуе гласътъ, недѣйте писа. Съ буква ъ пишѣте твърдий глухъ гласъ който се чуе въ нѣкои слокове (съ ударение) на мѣстото на старобългарскитѣ ъ, ж. — Слѣдъ двѣ-три недѣли у насъ вече ще се захванатъ лѣтнитѣ ваканции, та азъ ще имамъ повечко свободно врѣме за да Ви отговарямъ по съсъ врѣме и по подробно, ако благоизволите да се обърнете къмъ мене съ нѣкакви питання.

Искренно Ви поздравлявамъ и отъ все сърдце Ви желая добро здравѣе. Вашъ

М. Дриновъ.

5.

Любезний Господине Шапкаревъ,

Писмото Ви отъ Солунъ прочетохъ съ голѣмъ интересъ. Искренно е радвамъ, че сте могли прѣзъ послѣднитѣ двѣ години да уголѣмите толко много материала на сборника си. Не се съмнѣвамъ, че ще се възползвате отъ сегашното си отиванѣе въ Солунъ за да съберете още нѣколко пѣсни, приказки и пр. — Много би било добрѣ, ако сполучите да запишете нѣколко приказки и пѣсни по говора на селата Висока, Сохо, Зарево, кждѣто твърдѣ често се срѣщатъ носовитѣ гласове и друзи любопитни архаизми. За издаванѣто на материала си не се отчайвайте, трѣбва да се надáme, че сегашнитѣ тежки врѣмена, които така убъркаха и Вашата работа, ще се прѣмахнатъ единъ день. Прѣзъ миналата година азъ обнародвахъ доста дългъ членъ за Македонскитѣ говори, обичаи и пѣсни. Ако не сте имали прилика да се опознаете съ тоя ми трудець, азъ ще се погрижа да Ви го изпратя.

Като не съмъ яко увѣренъ да ли ще Ви завари това ми пи мо въ Солунъ и да ли ще Ви стигне читаво, то и нѣма да се распространявамъ по вече. По подробно ще Ви напиша, кога се извѣстя, кждѣ ще се поселите за по дължко врѣме.

Отъ все сърдце Ви честитявамъ новата година и оставамъ Вашъ
18 Януария, 1888 г.

М. Дриновъ.

6.

Харьковъ 1888, 17 Май

Почитаемый Господине Шапкаревъ !

Писмото Ви отъ 6 Май получихъ вчера и, както видите, отговарямъ Ви незабавно. На по прѣдното Ви писмо, отъ 18 Марта, не съмъ отговарялъ едно, защото ме болѣше дѣсната ржка, та повече отъ единъ мѣсецъ не можѣхъ да пиша, друго, защото не знаехъ кждѣ да Ви адресувамъ отговора си. Книжката си Ви испратихъ на божя помѣрица : два екземпляра въ Самоковъ и два въ Солунъ. Много се радвамъ, че испратенитѣ въ Сомоковъ Ви сж стигнали читаво и Ви сж подбудили да напишете нѣщо по сжщий въпросъ и за отбрана на хубавата ни Македонска народностъ. За нейното изубване сега сж се запретнали да работятъ мнозина и работятъ енергично и съ най-разнообразни срѣдства и начини. Драгановъ такожде играе една мръсна роля въ тая агитация. Неговата наука е много слаба, етнографическитѣ му сведения за Македония сж повърхностни и повечето откраднати отъ различни книжки, но той ги предава, като „свои непосредствени наблюдения“. Хвали, се че билъ Директоръ на Солунската Гимназия, че двѣ години и половина изучаватъ языка и обичаитѣ на македонцитѣ въ земята имъ, безобразно изопачава чужди мисли и думи за да покаже, че той най добръ мисли и говори и пр. и пр. Азъ бѣхъ намислилъ, следъ като се свърши печатаньето на етнографическый ми очеркъ, да взема и да извадя на яве неговитѣ шарлатании, но ако се запретнете Вие за тая работа, то ще бжде много по добръ. Ще ми се да вѣрвамъ, че Ламанскій ще напечата Вашитѣ белѣжки. Колкото за нашето Дружество, то имамъ причини да мисля, че то съ благодарностъ ще обнародва Вашитѣ трудове. — Съ голѣмъ интересъ прочетохъ въ кн. XXI, II на Период. списание белѣжкитѣ Ви за Миладинови. Съ нетърпение очаквамъ да видя и члѣнътъ Ви, който ще се появи въ слѣдующата книжка.

И азъ имамъ отъ София добри извѣстия по работата за Вашия сборникъ и душевно се радвамъ, че многогодишния Ви трудъ скоро вече ще излѣзе на свѣтъ и ще ни просвѣти въ много нѣща.

За Торбешитѣ въ сборника на Ястребова нищо не се говори : за тѣхъ споменува твърдѣ кратко Драгановъ въ 2-й Н. на „Извѣстията“, страница 86. Тукъ той забелѣзва само това : „Торбеша, справляющіе славу Св. Николаю. Часть ихъ живетъ въ Тетовѣ и въ Призренѣ“. Повече нищо. Много добръ сте намислили да ни опознаете съ языка на това колѣно. Не се съмнявамъ, че при това Вие ще ни кажете, какви и колко села населява то. Па не забравяйте да ни кажете, истина ли е, че Торбешитѣ наричатъ праздника на Св. Никола слава? Ястребовъ, Драгановъ, както и тѣхнитѣ сѣрбски учителѣ казватъ, че вситѣ македонци, та че и нѣкои албанци, употребляватъ това название. Но азъ имамъ причина да мисля, че тие и тука много лъжатъ, и че моитѣ белѣжки за тоя въпросъ въ книжката ми за Дебрянитѣ на стр. 29 сж вѣрни.

Азъ мисля, че Вие ще напечатате Сборника си въ София, кждѣто, види се, ще и трѣбва да се прѣселите въ скоро време. Много ще ме задължите, ако, следъ получаването на това ми писмо, се потрудите да ми напишете пакъ и ми явите бждщия си адресъ. Вашъ почитателъ

М. Дриновъ.

7.

Харьковъ 1888, 28 Августъ.

Почитаемый Господине Шапкаревъ,

На почтенното Ви писмо отъ 1 Юния не отговорихъ незабавно, защото желяхъ да се запозная на първо съ статията Ви въ 23—24 книжка отъ Периодическото Списание, за която ме прѣдизвѣстявахте, че ще бжде разпратена „слѣдъ два-три дена“, но която азъ могохъ да видя чакъ тие дни. Слѣдъ прочитаньето ѝ азъ вече се стѣгахъ да Ви напиша въ Самоковъ, когато изненадѣйно получихъ ново едно писмо отъ Васъ изъ Сливенъ отъ 10 Августъ. Душевно се радвамъ, че най-послѣ Вие сте се сдобили съ служба, макаръ и скромна. — Неизказанно Ви съмъ благодаренъ за етнографическитѣ и други любопитни и поучителни за мене бѣлѣжки, съ които е прѣиспѣлнено писмото Ви отъ 1 Юния. Радвамъ се, като гледамъ, че Ястребовската и Драгановска агитации сж Ви подбудили, да издигнете авторитетския си гласъ за отбрана на българцината въ Македония срѣщу която сега сж се опълчили толкова врагове, както тайни така и явни. Прѣди петъ-шестъ недѣли азъ се срѣщахъ въ Киевъ съ профессора Ламанскаго, който ми каза, че съ благодарение е приелъ Вашето писмо и ще го напечата въ 6—7 книжка, която, мисля, ще излѣзе до една недѣля. Въ нея ще бжде помѣстенъ и единъ мой отговоръ Драганову. Съ голѣмо любопитство прочетохъ въ 23—24 книжки отъ Период. Списание Вашата статия за народнитѣ ни пѣсни.¹ Бѣлѣжкитѣ Ви за Кузманъ-Капидановата пѣсень,² покрай частний си интересъ, иматъ и едно доста важно общо значение, показващи нагледно, какви бъркотии ставатъ съ народната поезия. Съ нетѣрпѣние очаквамъ да видя и друзитѣ Ви члѣнове, които сте приготвили за Периодическото Списание.

Брошурата за сѣрбската пропаганда приехъ съ голѣма благодарность. За подлоститѣ на Групчава имамъ свѣдѣния и отъ друго едно мѣсто, отъ кждѣто зная, че, освѣнъ него, и другъ единъ Охридчанинъ, нѣкой си Евровъ, се е продалъ на сѣрбитѣ. И азъ вѣрвамъ, че тие хубосници нѣма да посѣрбятъ македонцитѣ, но ние не трѣба да дрѣмеме особно като виждаме, каква врѣва повдигатъ сѣрбитѣ съ тия свои мекерета. Много добрѣ бихте направили, ако се вземете да изобличите публично тие безнравственни сжщества, като опишете тѣхнитѣ позорни работи.

Въ книга 4—5 на Славянскитѣ Извѣстия — Ламанскій е напеча-

¹ Спсл. кн. XXIII и XXIV, 1888, „За народнитѣ ни умотворения, особено за пѣснитѣ,“ р. 854.

² Спсл. кн. XXVII, 1888, „Кузманъ-Капиданъ съсипва Девранитѣ разбойници и водворява миръ и спокойствие въ Охридската каза,“ р. 345.

талъ Вашето „объявление“. Но Вие не дѣйте очаква отъ това голѣма облага, защото русскій свѣтъ не е навикнжлъ на такъви спомоществования. Азъ бихъ Ви съвѣтвалъ да пристанете на послѣдното Министерско прѣдложение съ малка една модификация; именно, помолѣте го да Ви отпусне, за първъ пжтъ около 1500 л., съ които се постарайте да издадете за сега токѡ 1-вий томъ на Вашия Сборникъ. Излѣзе ли той на свѣтъ, тогава за другитѣ по-лесно ще се намѣрятъ срѣдства. — Евангелскитѣ Ви и апостолски чтения получихъ у врѣме и съ благодарностъ. Евангелскитѣ азъ имамъ отдавна. — Сърдечно Ви поздравлявамъ и оставамъ Вашъ почитателъ

М. Дриновъ.

8.

Харьковъ 1889, 3 Януария.

Почитаемый Господине Шапкаревъ!

Искренно Ви благодаря, че сте се подсѣтили да ме извѣстите за прѣмѣстваньето Ви отъ Стара-Загора. — Отдавна се каня да Ви напиша, ала отъ пусти залиси не могахъ да привтасамъ до сега.

Съ голѣмо благодарение прочетохъ извѣстията, които ми дадохте съ писмото си отъ 19/7. Въ това, що Ви сж казвали за нѣкакви си Матовски приказки въ Охридъ, има, види се, криво разбрани работи. Матовъ е мой ученикъ и азъ го познавамъ като много добъръ и благонадѣженъ момъкъ. Зная такожде, че той има къмъ Васъ голѣма почитъ. Мене не ми се вѣрва, че Екзархията би правила нѣкакви спънки на Вашето дѣло. Споредъ извѣстията, които азъ имамъ, тя много желае да обнародвате по-скоро Вашитѣ материали.¹

Съ удоволствие прочетохъ хубавитѣ Ви белѣжки на нѣкои отъ Драгановитѣ бледословия. Радвамъ се, че сте намислили и още по силно да изобличите тоя шарлатанинъ, услугитѣ на когото, види се високо оцѣняватъ сърбитѣ. Трѣбва да Ви кажа, че сега отъ нова година „Славянскитѣ извѣстия“ се прѣобразуватъ на еженедѣленъ журналъ и ще се редактиратъ не отъ пр. Ламански, а отъ Комаровъ.

Това, обаче, нѣма да побърка на Вашата полемика.

Съ удоволствие прочетохъ и статията Ви въ кн. 25 и 26 на Периодическото Списание.² Давно Вашитѣ родолюбиви думи пострѣснатѣ „нашитѣ учени . . .!“

А братята сърби сѣ не мирясватъ и не патасватъ: тѣ съ вситѣ си сили сж се напрегнали, за да прокаратъ поне колко годѣ своитѣ братоубийствени планове въ сегашнитѣ толко злочести за българщината врѣмена.

Прѣди нѣколко врѣме азъ получихъ двѣ нови сръбски брошури

¹ Шапкаревъ, когото нещастията бѣха направили мнителенъ и скептикъ, ще се е оплаквалъ вѣроятно Дринову отъ Матова и Екзархията, че правятъ нѣкакви спънки на дѣлото му. Цененъ е отзывтъ на Дринова за Матова.

² СПсп. XXV—XXVI, 1888, „Сръбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени“.

по Македонски въпросъ, отъ които едната е издала редакцията на „Одјекъ“, органътъ на най силната за сега сръбска радикална партия. Въ нея сж измайсторени нѣколко нови доказателства, които азъ намѣрвамъ за потрѣбно да изоблича, толко повече, защото тѣ сж насочени срѣщу мене.

Искахте ли помощъ отъ Н. Събрание за обнародваньето на Вашия Сборникъ? Честитявамъ Ви новата година.

М. Дриновъ.

9.

Харьковъ 1889, 14 Октомврий.

Любезний Господине Шапкаревъ,

Искренно Ви благодаря, че безъ да гледате на моята нередовность, не ме забравяте. Жално ми е, че не сте могли да дадете на Книжевното Дружество бѣлѣжките си за Драгановитѣ статии. Още по вече ми е жално, че Вие не можете да пристѣпите къмъ обнародваньето на Сборника. Като гледамъ, съ какво усърдие въ послѣднѣо врѣме сърбитѣ сж се взели да печататъ етнографически материали съ различни изопачавания, азъ бихъ Ви посвѣтвалъ да се воспользвате отъ прѣдложението, което Ви е направено сега, за да обнародвате по скоро отъ Вашитѣ сокровища поне що годѣ и какъ годѣ.

Пращамъ Ви единъ новъ свой трудъ за „първата българска типография въ Солунъ“.¹ Много ще се радвамъ, ако той Ви подбуди да напишете нѣщо върху работитѣ и лицата, за които се говори въ него и за които Вие трѣбва да знаете нѣщо повече отъ мене.

Искренно Ви поздравлявамъ и оставамъ Вашъ

М. Дриновъ.

10.

Харьковъ 1891 (безъ дата).

Почитаемый Господине Шапкаревъ,

Простѣте ми великодушно за това, дѣто толко късно се обаждамъ на писмата Ви отъ 2 Мартъ и 23 Май, заедно съ които ми сте испратили I и VII книги отъ Вашия Сборникъ. Причинитѣ на това сж много. Доста е да Ви кажа, че прѣзъ послѣднитѣ два-три мѣсеци бѣхъ много улисанъ съ различни опасни болести, които върлуваха въ семейството ми. Освѣнъ това, по поржчка отъ Академията, писахъ рецензия за българский Словаръ на Дювернуа, който заема около 2,800 страници, — па и славянското Бл. Общество възложи на мене разглежданъето на съчиненията, които бѣха прѣдставени на Гилфердинговската премия. Тия нѣща и много други служебни срочни работи не ми оставиха до сега свободно врѣме за да се нарадвамъ на Вашитѣ нови трудове. Слѣдъ два-три деня ги закарвамъ на Кавказъ, дѣто оти-

¹ СПСп. XXXI, 1889, „Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги“ 1—26. Сжщо Съчинения на М. С. Дриновъ, 425—447.

вамъ да полекувамъ дѣцата си съ тамошнитѣ минерални води. Тамъ, надамъ се, ще да имамъ доста свободно врѣме за да прѣгледамъ книгитѣ Ви, както ми душа иска.

Тогава ще Ви напиша по подробно. Сега Ви пиша на бързѣ, за да Ви изкажа искренната си радостъ, съ която посрѣщнахъ първитѣ книги отъ Вашия отдавна очакванъ многогодишенъ трудъ. Боже помози да го искарате до край и по скоро.

Искренно Ви поздравлявамъ и оставамъ Вашъ почитателъ

М. Дриновъ.

Кога ми напишете, явѣте ми, какво положение занимавате сега и дека Ви е постоянното жилище, та да знаа, кждѣ да Ви адресувамъ писмата си. Настоящото адресувамъ въ София, но не съмъ яко увѣренъ, че то ще Ви завари тамъ.

На Кавказъ мисля да поживѣя не по вече отъ единъ мѣсець. Писмата си до мене адресувайте въ Харьковъ, отъ дето ще ми ги прѣпращатъ незабавно.

11.

Харьковъ 1891 29. XII.

Почитаемый Господине Шапкаревъ,

Прѣзъ миналий мѣсець Августъ, като се завърнахъ въ Харьковъ, хвана ме новомодната болестъ, инфлуенца, която се повторва и по-потретва, па прѣзъ Октомврий се обърна на плевритъ, послѣ и на рпепутопіа, възпаление на бѣлий дробъ. Тие болести отъ които и до сега не съмъ се съвсѣмъ оправилъ, сж причината, дето толкова врѣме не се отговорихъ на Вашитѣ послѣдни писма, които съ благодарение приехъ и прочетохъ. Напечатанитѣ вече книги отъ Вашия Сборникъ съмъ получилъ отдавна, — между тѣхъ азъ не намѣрвамъ книга II, но мисля, че Вие считате за таква седмата книга. По причина на рѣченитѣ мои болести, едвамъ тие дни могахъ да захвана да изучвамъ Вашия грамаденъ трудъ, отъ който вече и прочетохъ една частъ: книги I, III, IV и V. Тукъ азъ забелѣжихъ доста много любопитни пѣсни, макаръ повечето и варианти, за които желая да напечатамъ по нѣколко белѣжки, но дека и кога, това и самъ още не знаа. Много ми е жалъ, че покрай хубавитѣ си пѣсни Вие сте допуснали въ Сборника и нѣколко съвсѣмъ нехелни варианти, които не съдържатъ нищо ново, а само грозятъ прѣкрасний Ви трудъ. Па и доста много отъ любопитнитѣ Ви пѣсни сж записани несъвсѣмъ добрѣ: безъ размѣръ, безъ ритма, безъ упазване хубоститѣ на поетический езикъ. Вашата белѣжка която е помѣстена въ кн. I на стр. 16, за мене малко е утѣшителна. Такви голѣми сборници, като Вашия, се печататъ не само за филолозитѣ и фолклофиститѣ, но и за много по широкъ кръгъ читатели, за младитѣ поколения, за които могатъ да иматъ голѣмо възпитателно значение. А за това се изисква, щото пѣснитѣ да сж записани така плавно и гладко, както ги пѣятъ изкусни пѣвци и пѣснопойки.

Вѣрвамъ че нѣма да ми се разсърдите за тия откровенни белѣжки, които ми вдѣхва желанието да видя Вашия монументаленъ трудъ свършенъ отъ всѣка страна.

Безкрайно ми е жалко, като слушамъ, че не Ви е спомогнато отъ тамъ, отдето Вие имате пълно право да очаквате всѣкаква помощъ и поддръжка въ своето високо родолюбиво дѣло. Тукъ г. г. Ламански и Флорински обнародваха за сборника Ви съчувствени рецензии, въ които приканваха читателитѣ си, да Ви спомогнатъ и отъ своя страна, за да изкарате работата си до край. Но азъ имамъ малка надѣжда, че отъ това ще излѣзе нѣкаква добра облага за Васъ, защото на сегашно врѣме тукашниятъ свѣтъ е много улисанъ съ прѣхраната на дваесе милиона души, които тая година сж останали безъ хлѣбъ. — Като гледамъ съ какво задружно съчувствие се отнася всичката българска публицистика къмъ Васъ, азъ се наддамъ, че българската интелигенция, макаръ и късничко, ще Ви дойде на помощъ. Дай Боже да се изпълни тая надѣжда и да видимъ обнародвани и другитѣ Ви материали.

Като Ви моля и занаяпрѣдъ да ме не лишавате отъ благоволенieto си, оставамъ Вашъ почитателъ.

М. Дриновъ.

1 Януар. 1892. Честита Ви нова година.

12.

Великодушний приятелю

Господине Шапкаревъ,

Безкрайно ме утѣши и зарадва Вашето писмо, отъ 20 Май, което ме увѣри, че Вие сте живъ и здравъ и че великодушно се отнасяте къмъ моитѣ тежки грѣхове спрямо Васъ, къмъ това именно дето оставихъ безъ отговоръ двѣ-три Ваши любезни писма.

Причината на тая моя постыпка бѣше тежка болестъ, която ме мжчи по вече отъ една година врѣме и която толкова разнебити силитѣ ми и обърка работитѣ ми, щото и до сега не мога да дода въ себе си и да се наредя, както трѣбва. — Душевно Ви благодаря за честитаванията и за добритѣ чувства, които ми изказвате. Вашето благоволение всякога е било и ще бѣде скъпо за мене. — Азъ често прѣроввамъ Вашитѣ почтени трудове и съ благодарностъ си наумѣвамъ за Васъ. Особно много се ровихъ въ тѣхъ преди два мѣсеца, когато събрахъ градиво за бакърнитѣ гумна или токове.¹ Тие бакърни гумна за които сѣрбскитѣ пропагандисти сж дигнали голѣма врѣва, сж митически нѣща и се срѣщатъ въ митическитѣ прѣдания на различни народи, особено въ такива прѣдания, въ които се приказва за змѣйове. Такива прѣдания азъ съмъ срѣщалъ и въ нѣкои стари български книги, та не се съмнявамъ, че трѣбва да се срѣщатъ и въ сегашнитѣ ни народни умотворения.

Но въ Вашитѣ сборници азъ не могахъ да издира такова нѣщо; не издирихъ и въ другитѣ български етнографически сбирки, които има въ моята библиотека. Много ще Ви бѣда благодаренъ, ако се потрудите да ми явите поне въ нѣколко редовци, срѣщали ли сте въ об-

¹ „Мѣдно (бакърно) гумно, мѣденъ токъ въ словенскитѣ и грѣцки умотворения.“ (Изъ „Сборниче за юбилея на професоръ Маринъ Дриновъ, 1869—1899“, София, 1900, 81—127. Сжщо въ Съчинения на М. С. Дриновъ, т. II. С. 1911, 502—524.

народванитѣ до сега български умотворения нѣкакъвъ споменъ за бакърни (мѣдни) гумна, или токове, и не сте ли слушали нѣждѣ устни, необнародвани още разкази за такива гумна и токове?

Искренно се радвамъ, че сте се подсѣтили да ми изпратите хубавий си ликъ, който още по често ще наумява за Васъ

на Вашия най-горещъ почитателъ

Харьковъ 1899 6. Юния.

М. Дриновъ.

13.

Харьковъ 1900 5 Януария.

Почитаеми Господине Шапкаревъ,

Чесита Ви нова година, която нека Ви бжде сурова и весела! Азъ и тоя пжтъ сѣ засрахихъ предъ Васъ съ това, дето не отговорихъ до сега на любезното Ви писмо отъ 22 Октомврия, но нѣмаше, какво да се прави. Отъ една страна ме притиска старостъ съ своитѣ неджзи и немощи, а пъкъ отъ друга все повече и повече се натрупватъ различни залиси и главоболия, които неискать и да знаятъ за моитѣ немощи, Прѣзъ миналата година азъ, покрай служебнитѣ си залиси, трѣбваше да напиша и доста голѣми официални рецензии за нѣколко доста главоболни книги, между които бѣха такожде дисертациитѣ на Сирку (за патриархъ Евтимий) и на Попруженко (за Българский Синодикъ). Тие работи до толкова поглѣщаха времето ми, щото не ми даваха и да си въздѣхна. Чрѣзъ тѣхъ азъ все още не мога да свърша и статията си за мѣднитѣ или бакърни гумна и токове.

Искренно се радвамъ, че сте издирили още единъ екземпляръ отъ Солунската книга за Светогорскитѣ манастири. Благодаря Ви за намѣрението, да ми го изпратите, но ми се чини, че ще направите много по добръ, ако го прѣдадете въ Народната Библиотека, дето той ще се намѣрва, на по здраво мѣсто.¹ Азъ, види се, на да ли ще мога да се повръщамъ къмъ изданията на Солунската печатница. Съ Македонскитѣ работи сега се запознавамъ само по вѣстницитѣ. Положението е лошо, но за мене е много утѣшително това, че македонцитѣ сж се разбудили до толкова, дето сами сж се вече запретнали да се борять за своето дѣло и се борять види се вѣщо и мжжски. Жално е за жертвитѣ, но безъ тѣхъ не може. Прѣдъ историята за тѣхъ ще отговарять сърбитѣ, които много спомогнаха и за исхабяването на Санъ-Стефанския договоръ.

Още веднажъ Ви моля да не ми издирвате за това, дето не Ви отговарямъ редовно, и да вѣрвате въ моята искрена и неизмѣнна къмъ Васъ почитъ

М. Дриновъ.

¹) Тоя екземпляръ Шапкаревъ подари следъ отказа на Дринова на мене съ едно мило писмо отъ 22. XI. 1904 отъ Самоковъ: „Честъ имамъ да Ви пратя единъ малъкъ подарѣкъ за богатата Ви библиотека: двѣ стари книги, едната грѣц. граматика на К. Фотинъ, а другата, описание на 20 Св.-горски манастири на славяно-български езикъ, печатана въ нѣкогашната Солунска печатница.

Това имамъ Г-не, това Ви подарявамъ подобно на Евангелската вдовица съ двѣтѣ лепти, като вѣрвамъ че Вие ще имате добрината да приемете тоя ми приносъ съ благосклонность и не ще забравите Вашия вѣчнопризнателъ

К. А. Шапкаревъ.

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ЕВРОПЕЙСКИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУ- ОСТРОВЪ ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ФРЕНСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ.

Отъ К. Стояновъ-Вълкановъ.

Въ 1762 година въ два противоположни краища на Европа били готови за публиката две съчинения, Емилъ на Русо и нашата Паисиева история. Русо съ своя позивъ къмъ природата най-много съдѣйствувалъ за обновление на Европа; Паисий съ своя патетиченъ езикъ къмъ заспалитѣ си сънародници най-много съдействувалъ за пробуждането имъ отъ латаргия. Колкото и да си мислимъ Паисия слабо засегнатъ отъ европейската култура, неговиятъ горещъ патриотизъмъ има доста нѣщо общо съ идеализацията на простата народна маса отъ Русо, която идеализация намѣри изразъ още въ първото му съчинение, за ползата отъ наукитѣ и изкуствата (1749). Следователно, за единъ периодъ отъ 13 години имаме разпространение на тѣзи идеи въ всички посоки.

„Въ сегашно време, говори Хетнеръ, ние едвали можемъ да си съставимъ понятие за онова божествено очарование, което произвеждали на съвременницитѣ, и въ Германия повече отколкото въ Франция, позивитѣ на Русо къмъ природата и първобитността, къмъ възраждане и обновление. Още въ 1751 Лесингъ, като заявявалъ за първото съчинение на Русо, казалъ, че за тѣзи възвишени възгледи и стремежи не може да се говори безъ тайно благоговѣние. Но отъ тогава деятелността и значението на Русо постоянно растѣли. Даже Кантъ, който дълбоко ненавиждалъ всѣкакви мечтатели, не можалъ да се изтрѣгне отъ грандиозния миросгледъ на Русо... „Въ името на Русо, говори Гьоте въ „Dichtung und Wahrheit“, широко и далече се разпростани мирната община“. И още въ младостта на Нибура (1776—1831), която се пада почти едно поколѣние следъ Русо, последниятъ билъ

героя за всички, които се стремѣли къмъ освобождение".¹

Имаме нѣкои съображения и данни, отъ които се вижда, че Паисий не е останалъ незасегнатъ отъ новото движение. Известниятъ познавачъ на Русия, Anatole Leroy-Beaulieu, посочи, че още преди Петра Велики западнитѣ идеи сж проникнали и въ църковнитѣ кръгове въ Русия и се отразили въ препирнята между царь Алексия и патриарха Никона². Самъ Русо въ своитѣ „Изповѣди“ (I,4) ни е посочилъ единъ гръцки архимандритъ, комуто той е служилъ за преводачъ, който архимандритъ, безъ съмнѣние, все е разказалъ нѣщо за своя преводачъ на свои събратя въ Турция. Нѣколко години преди Паисий да начене своя трудъ, Евгений Вулгарисъ открилъ въ Св. Гора академия, въ която мислилъ дя повика професори отъ Хале.³ Трѣбва ли да мислимъ, че тази академия, която просъществувала до 1758, е останала неизвестна на Паисия? Най-после, въ 1761 г. самъ Паисий билъ пратенъ въ Карловецъ, който влизалъ въ германската империя; тукъ се срещналъ съ професора Раича, отъ когото е усвоилъ нѣщо отъ новитѣ идеи.

Въ епохата на най-голѣмия възторгъ отъ Русо — 90-тѣ години на XVIII вѣкъ — излѣзло съчинение, което докарало превратъ въ литературата и историята на всички културни народи; то било „Prolegomena ad Homerum“ (1795) отъ А. Wolf'a. Тукъ се прокарвалъ възгледътъ, че не единъ човѣкъ, а цѣлъ народъ билъ създателъ на Илиада и Одисея. Заедно съ това се усилявалъ интереса къмъ народната поезия, като архивъ на народния животъ, и къмъ народитѣ, които създали такава поезия.

По такъвъ начинъ, превратътъ, произведенъ отъ новитѣ идеи, скоро се почувствувалъ и по отношение на балканскитѣ народи, предимно гърцитѣ. Гърция е била свещена земя за всички ония, за които цивилизацията е била своего рода култъ, затова и пилигримството на ученитѣ за тамъ не е преставало съвършено въ последнитѣ четири вѣка. Сега желанието за подобно посещение обхващало по-голѣмъ кръгъ

¹ Н. Hettner, Die deutsche Literatur im XVIII Jahrhundert, III. Teil, 3 стр. 3. Buch, 4—5. 1894.

² А. L.-Beaulieu, L'Empire des Tsars et les Russes, III томъ, 178—179. 1896.

³ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Паисий и неговата епоха, СпБАН. VIII.

отъ знаменити хора. Самъ Русо не прави изключение въ туй отношение: поради преследванията за „Емиля“, той мечтаелъ да се пресели въ Гърция и тамъ да свърши живота си. Хегелъ се провикналъ, че ако е позволено да има човѣкъ желание, то е желанието да се отпрати къмъ Гърция.

Но новитѣ идеи поставили на сцената и другъ въпросъ: „Кой ще ни избави отъ гърцитѣ и римлянитѣ?“ Споредъ тѣхъ, не бива да се отива много далече въ възвеличение на древността; човѣчеството е повече нѣщо отъ нея, при това, необходимо е самостоятелно народно развитие, за което би било тѣсно само едно следване на античния идеалъ. Следователно, далече сме отъ онова време, когато италианскиятъ хуманистъ, Romulus Amaseo, поддържалъ въ една речъ, произнесена предъ папата и императора Карла V, че италианскиятъ езикъ трѣбвало да се остави на зеленчукопродавачитѣ и въобще на простолюдието.

Но покрай умствения интересъ, който каралъ хората да обикалятъ разни страни, появили се и политически причини, които ги тласкали къмъ сѣщото.

Гиганската борба въ края на XVIII вѣкъ и началото на XIX между французи и англичани, ги караше да се внасятъ въ далечни страни за търсене пазари и съюзници. Балканскиятъ полуостровъ не останалъ незасегнатъ отъ тѣхното любопитство. Англичанитѣ: Dodwell, Leake, Hobhouse, Holland, Hughes; французитѣ: Pouqueville, Beaujour, Cousinery пропътуваха южната частъ на полуострова, а нѣкои отъ тѣхъ специално и Македония.

Dodwell посетилъ Гърция презъ годинитѣ 1801, 1805 и 1806, и неговата книга била преведена на немски. Той билъ потикнатъ къмъ това пътешествие отъ класически спомени, както се вижда отъ следнитѣ извадки отъ книгата му: „Моето намѣрение бѣше да посетя Гърция, чиито старини да изследвамъ, нейното минало състояние да сравня съ нейното настояще и да не оставя нищо неотбелѣзано, което е ценно за приятеля на класическата старина или може да бѣде източникъ за наслада. Никоя друга страна на Европа не предлага подобно множество области, пълни съ най-приятни спомени. Едно вътрешно участие къмъ сѣщата вѣе

отъ самата почва и едвали има нѣкое мѣсто въ нея, което да не е станало свещено отъ нѣкое събитие.¹

Той се радва на успѣхитѣ на просвѣщението въ Гърция, които чрезъ усилията на лордъ Guilfort почнали да ставатъ значителни, и очаква, щото въ бѣдеще тя да стане една отъ най-културнитѣ.

Вториятъ англичанинъ (Leake) ималъ кржгозоръ, за който били тѣсни предѣлитѣ на Гърция. Така, като говори, че нѣкои автори не били щастливи въ намиране ржкописи, той обръща внимание и върху монастиритѣ на България и Сърбия, които заслужватъ да бѣдатъ посетени съ тази цель.

Той посетилъ Гърция най-напредъ презъ 1802 г., но материалитѣ отъ туй пжтешествие пропаднали. Повторно се върналъ въ Гърция презъ 1805 г., натоваренъ съ специална мисия отъ английското правителство. Презъ 1806 г. посетилъ и Св. Гора. Отъ тука миналъ нагоре по Струма и посетилъ Сересъ и Солунъ, а отъ послѣдния градъ той посетилъ Долна и Горна Македония.

Въ края на 1808 пакъ е билъ натоваренъ отъ английското правителство съ мисия въ Гърция.

Отъ мнозина авторътъ се е считалъ, че е отдѣлилъ повече внимание на бедния и варварски албански диалектъ, отколкото заслужва. Той обяснява причинитѣ за това; тѣ сж чисто политически: „Последващитѣ събития, които бѣха спрѣли пороя на френската амбиция, трѣбваше да намалятъ политическата важность на Албания, но въ времето, когато тѣзи изследвания бѣха направени, нейниятъ диалектъ бѣ отбелѣзанъ поради промѣнитѣ, които докараха страната, гдето се говори, въ съприкосновение съ нашитѣ собствени неприятели (французитѣ), които не криеха, че искали да прокаратъ пжтъ презъ Албания за Гърция. Поради тѣзи обстоятелства, станало е двойно по-интересно да се добие познание за езика на единъ народъ, нередовенъ и недисциплиниранъ като солдати, но притежаващъ съвършено знакомство съ оржжията; дивъ и невежественъ, но любящъ съ ентузиазъмъ своитѣ родни планини, той прибавя къмъ преимуществата на страната онази решителность да противостои на чужди на-

¹ Eduard Dodwell, Reise durch Griechenland während der Jahre 1801, 1805 und 1806, Vorwort V—VI.

трапници и онази увѣреностъ въ изкуството да се защитава, която е липсвала на нѣкои по-цивилизовани народи въ Европа.*

Ликъ е билъ воененъ; споредъ това, той цени албанцитѣ отъ военна гледна точка и открива у тѣхъ ценни качества. Нуждата не бѣше подсказала да се дирятъ такива и у българитѣ, затова и последнитѣ не притежаватъ подобни качества за него. Повече нѣщо даже. Той си служи съ тѣхъ като мѣрка за сравнение на отрицателни качества: „Характерътъ на севернитѣ и южни албанци се различава, колкото и лицето на страната въ тия две провинции. Сѣверната, голѣма частъ, която се състои отъ плодородни равнини и изобилствува съ кавалерия, е населена съ раса, която съединява жестокостта на албанцитѣ съ тѣпостта на българитѣ.“

Но въпреки това, книгата му е много интересна за насъ, защото авторътъ е опредѣлилъ точно границитѣ на българитѣ. Ще приведа това мѣсто отъ нея: „Най-южнитѣ окрѣзи, гдето българскиятъ езикъ е въ всеобщо употрѣбление, сѣ на западната страна отъ Македония нѣколко лева въ сѣседство съ Корча, а на изтокъ планинитѣ, които заграждатъ голѣмитѣ равнини Солунска, Енидже-вардарска и Воденска. Първиятъ окрѣгъ (Корчански) е заетъ отъ гърци и албанци, но последниятъ (Воденски) трѣбва да се счита като юженъ край на нова България, тъй като християнитѣ, които говорятъ български диалектъ, се простиратъ отъ тукъ почти непрекъснато презъ северната частъ на собствена Македония, както и нейнитѣ провинции Пеония, Пелагония и други нататѣкъ презъ цѣла Мизия и вътрешността на Тракия до Дунава и околността на Цариградъ. Брѣговетѣ на Тракия само могатъ да се считатъ като частъ отъ Гърция, тъй като тамъ преобладава грѣцки езикъ, както е било отъ времето на основаване колонии отъ нѣкогашна Гърция въ тази страна“¹.

Вънъ отъ това, авторътъ се сещалъ, че следи отъ българско влияние въ албански езикъ трѣбва да има доста, тъй като имало време, когато Албания била подъ българска власть: „Въ епохата на българското могъщество остатѣцитѣ отъ илирийци и епироти бидоха най-подире включени въ границитѣ, въ които се намиратъ отъ тогава. Много славянски думи тогава намѣриха своята форма въ албански езикъ и на-

¹ W. M. Leake, Researches in Greece, 375 (London, 1814).

растнаха числено чрезъ сношенията между Албания отъ една страна, Сърбия и България отъ друга. Последната я загражда отъ северъ и изтокъ и презъ цѣла Албания се говори българскиятъ езикъ. Може да се мисли чудно, че при тѣзи обстоятелства пропорцията отъ славянски думи не е по-голъма“. Разбира се, авторътъ, по силата на идеализацията, не пропуска да прибави и следнитѣ думи: „Това може да се счита като доказателство, че мощта на епирскитѣ и илирийски планини и духътъ на тѣхнитѣ обитатели сж още такива, каквито сж били въ времето на римлянитѣ, за да ги покровителствуватъ отъ пълно подчинение“.

Ликъ знае, че славянскитѣ названия въ Гърция сж многобройни, всички съ окончания: -иста, -ица, -ици, -аво, -ово. Той намѣрилъ и една книга, *Λεξικὸν τετραγλωσσον*, напечатана най-напредъ въ 1770 година въ Москополе, а подире въ 1802 г. въ Венеция, и съдържаща разкази за сътворението на свѣта и разни приказки на четири езика: гръцки, куцовлашки, български и албански. Тя била издадена на разноси на битолския владика, Нектария, за употребление отъ паството му. Туй е доказателство, че тогава гръцката духовна власт е признавала, че славянското население въ централна Македония е било българско. Самъ митрополитътъ се наричалъ екзархъ на цѣла българска Македония (*μητροπολίτης Πελαγονίας καὶ ἑξαρχος πάσης βουλγαρικῆς Μακεδονίας*).

Третиятъ англичанинъ, Hobhouse, е пътувалъ презъ 1809 и 1810, както се вижда отъ заглавието на съчинението му: „A Journey through Albania and others provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810“. Вече у него намираме не само възторгъ отъ миналото на Гърция, но и наблюдение на съвременното. Така, като говори за жителитѣ на Атина, той привежда и поговорката, която се среща още у Гибона, но която той чувалъ въ самия градъ: „Лошъ като турцитѣ отъ Негропонтъ, евреитѣ отъ Солунъ и гърцитѣ отъ Атина“. Отъ книгата му се учимъ, че Атина на негово време е била прицелна точка на образовани европейци: „Преди малко време едно пътуване до Атина се считаше значително предприятие, придружено съ трудности и опасности; въ периода, когато всѣки заможенъ младежъ въ Франция и Англия считаше за неизбежна частъ

отъ своето възпитание да прегледа паметниците на изкуството, останали въ Италия, само малко отчаяни учени и артисти се осмѣляваха да се вмъкнатъ между варвари, за да съзерцаватъ развалините на Гърция. Но тѣзи ужаси напоследъкъ се разпрѣсватъ: Атина понастоящемъ гъмжи отъ пътешественици, и много отъ нашитѣ хубави съгражданки се изкачиха на канаритѣ на Акропола¹.

Обаче, съприкосновението съ действителността почнало да разбива много илюзии, останали отъ идеализацията на миналото: „Ние не бѣхме много време между атинянитѣ, за да откриемъ несимпатични черти, съ които се отличаватъ отъ другитѣ гърци, макаръ да мисля, че видѣхме у тѣхъ наклонность къмъ клевета и интрига. Единъ французки обитателъ, който живѣлъ между тѣхъ много години, говорейки му за тая тѣхна наклонность, му казалъ: „Вѣрвай ме, драги сирѣ, тѣ сж сжщата сганъ, както въ днитѣ на Милтиада“. Тукъ имаме вече обратно явление: отъ сегашното да се сжди за миналото.

Отъ Hobhouse'a се научаваме ние и за друго нѣщо: атинскитѣ губернатори-турци носили българското име войводи.

Другъ англичанинъ, който посетилъ полуострова, е Holland, и неговото съчинение обхваща и Македония (Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813, London, 1815). Само че относително точността той стои по-долу отъ Лика, защото докато последниятъ опредѣля границитѣ на албанцитѣ вѣрно, Holland вмъкналъ въ тѣзи граници Охридъ и Костуръ.

При все това книгата му е интересна за насъ, загдето въ нея се изброяватъ главнитѣ станции на пътя отъ Солунъ къмъ Дунава: Кисола, Сересъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Дупница, София, Берковица, Ломъ и Видинъ. Както виждаме, авторътъ хубаво е схваналъ единството на българскитѣ земи.

За френскитѣ пътешественици има да отбелѣжимъ, че въ сравнение съ английскитѣ, у тѣхъ възторгътъ отъ миналото на Гърция е още по-голѣмъ и у Пуквиля преминава въ омраза къмъ българитѣ. Така напр., при влизането си въ южнитѣ предѣли на Македония, той се провиква: „Това вече не е страната на полубоговетѣ, богата съ възпоминания, разхуба-

¹ Ор. с. 301.

вена отъ митологическитѣ мечти и украсена отъ исторически интересъ. Азъ нѣма вече да произнасямъ хармоничнитѣ имена на градоветѣ на Гърция.“ Въ други мѣста той нарича българитѣ полудиви и необщителни, а българскитѣ имена и названия — варварски. Сжщото явление се повтаря и при посещението му на развалинитѣ на Пела: „Ако сждбата на Пела поражда скръбни размишления върху непостоянството на щастието и суетността на свѣтовнитѣ империи, то варварството на нейнитѣ нови обитатели не е по-малко способно да възбуди съжаленията на пжтешественика, който намира у тѣхъ всичко, каквото ненавистъта къмъ чужденцитѣ и нежежеството иматъ омразно и отвратително. Въпреки заповѣдитѣ на коменданта на Палатица, само следъ жива разпрания и съ пари въ ржката единъ селянинъ ни прие въ колибата си, гдето ние останахме, само колкото време бѣше нужно, за да оставимъ багажа.“ Едно събитие само отъ българската история добило печална известность: заробването на Балдуина (въ 1205 г.), което направило да изтрѣпне християнска Европа. Следъ 23 години папа Григорий пратилъ свой легатъ при българския царь. Този пратеникъ на мира намѣрилъ само презрение и ругатни у българитѣ: тѣ му показвали черепа на Балдуина. Пуквилъ свръшва разказа си съ видимо задоволство, че поне на негово време потомцитѣ на тѣзи българи заслужено сж данъкоплатци и роби на турцитѣ! . . .¹

У другитѣ двама пжтешественици срещаеме още по-малко сведения за българитѣ. Beaumont е воененъ и се интересува отъ мѣстата само отъ военна гледна точка. Но като говори за селското население въ района на Скопие, Щипъ и Велесъ, той е отдалъ заслужената данъ на българското трудолюбие и чистота, които образуватъ контрастъ съ леностъта и нечистотата на другитѣ християни.²

Третиятъ пжтешественикъ, Cousinery, съвсемъ друго констатира у българитѣ отъ с. Апостолъ (при развалинитѣ на Пела), а не това, което Пуквилъ. Случило му се на Петровденъ да присѣтствува на български празненства въ това село и той намѣрилъ повече добродушие и прѣстота у българитѣ, нежели у гърцитѣ.³

¹ Pouqueville, Voyage dans la Grèce, II, 357, 364, 349; 153—155 отъ I-то издание.

² Voyage militaire dans l'Empire Othoman, I, 197.

³ Cousinery, Voyage dans la Macédoine, 93.

Колкото за омразата, която ужъ българитѣ хранѣли къмъ чужденцитѣ, имаме по-стари и по-нови свидетели, които я опровергаватъ. Истина е, че българитѣ неохотно давали хлѣбъ на такива посетители като Пуквиля, но то е било, загдето не знаели, че сж християни; обаче, щомъ последнитѣ се препоръчвали за такива и си давали доказателства чрезъ четене Отче нашъ, или нѣкоя друга молитва, получавали всичко, даже често пѣти и даромъ.

При горнитѣ пътешественици има да прибавимъ и двама първокласни писатели и поети: Шатобрианъ, основателя на френския романтизмъ, и Байронъ, най-типичния представител на английския романтизмъ.

Шатобрианъ миналъ презъ Гърция на пътъ за Палестина въ 1806 г. и впечатленията си описалъ въ „Itinéraire de Paris à Jerusalem.“ Спарта и Атина, Леонидъ и Перикълъ възкръсватъ съ всичката си сила предъ него, и той би желалъ само едно нѣщо: да живѣе съ последния и да умре съ първия.

Като напускалъ Гърция, Шатобрианъ си задалъ и интересния за насъ въпросъ: какъвъ е характерътъ на съвременитѣ нему гърци. Той намира, че не е видѣлъ достатъчно отъ тѣхъ, за да изкаже мнение върху въпроса; той знае, че имало рѣзки сжждения върху тѣхъ, но понеже такива се унищожавали отъ опита, самъ не ще да се произнесе; той видѣлъ въ Гърция цѣло разбойнишко племе, майнотитѣ, но ги обявява за славяни и тѣй спасява неопетнена репутацията на Леонидовитѣ потомци.

Байронъ, който посетилъ Гърция, Албания и преплавалъ Дарданелитѣ малко следъ Шатобриана, не се увличалъ отъ призраци; образитѣ му сж ясни и поезията му не се лишава отъ реалностъ. Въ неговитѣ произведения гърцитѣ сж представени съ всичкитѣ недостатъци на ориенталски народъ. Най-остро се изразява той за тѣхъ въ „Гяуръ“: „Само пороци сж въ сърцата на днешнитѣ гърци и презрѣно ласкателство въ устата имъ; всичко, отъ което страда човѣшкия родъ и което го низвежда въ реда на звѣроветѣ, има го у тѣхъ. Лъжата е въ устата имъ, и то противъ тѣхнитѣ родни братя. Тѣ пълзятъ подъ бремето на своитѣ окови не като роби, а като плѣнници на робитѣ, безъ да чувствуватъ скръбъ за това.“

„Плѣнници на робитѣ“ е намекъ на ленното владѣние на Атина отъ къзларъ-ага, пазителя на султановия харемъ, у когото дирили покровителство потомцитѣ на Темистокла и Перикла, и което обстоятелство докарало голѣма тжга и на Шатобриана.

Но въ съчиненията на горнитѣ пжтешественици има да изтъкнемъ и друга особеностъ.

До Русо никой не чувствувалъ така дълбоко и не изобразилъ така художествено всичката очерователна прелестъ на величествената алпийска природа, покрай която минавали или съ пълно равнодушие, или съ хладно и безпомощно недоумѣние. За Бернарда Клервалски отъ XII вѣкъ се казва, че често минавалъ покрай Женевското езеро, безъ да го съглежда. У Русо, наопаки, намираме характерно заявление: „Когато ме видите близо до смъртъта, пренесете ме подъ сѣнката на джбъ, и азъ ви обещавамъ, че ще оздравѣя“.¹

Това общение съ природата е отличителна черта на новитѣ пжтешественици, която повдигнала стойността и на българската земя. Ако култътъ къмъ цивилизацията е правилъ Гърция свещена земя за ученитъ, то култътъ къмъ природата давалъ предимство на българската: Ликъ толкова билъ възхитенъ отъ Воденъ, колкото ни отъ единъ градъ въ Гърция. Ето описанието му у него: „Воденъ по грандиозността на своето мѣстоположение, по величието на обикалящитѣ го планини и размѣра на богатата гледка, на която командува, е не по-доленъ отъ кое да е мѣстоположение въ Гърция. Нито Спарта, нито Лариса, макаръ и дветѣ да съединяватъ възвишеностъ и красота на пейзажа въ най-висока степенъ, не ми се показаха тъй поразителни, както канаритѣ, водопадитѣ и засмѣнитѣ долини на Воденъ, кацналъ между високи планини, които се спускатъ въ грамаденъ полукръгъ и обгръщатъ голѣмитѣ равнини начело съ Солунския заливъ.“²

Съ това свършвамъ разглеждането на свѣдѣнията, които намираме у горнитѣ автори за българитѣ.

¹ Confessions, VIII.

² Leake, Northern Greece, III, 271—272.

ИЗЪ СПОМЕНИТЪ НА ДВЕ УЧИТЕЛКИ ВЪ МАКЕДОНИЯ¹

Отъ В. Думевъ.

V.

Това било на 21 декемврий. Майка ѝ тръгнала за Битоля, но къмъ мѣстността „Гявата“ измръзнала и едва била съживѣна въ близката кула (стражарница). Щомъ пристигнала въ Битоля, явила се предъ настоятелитѣ, които ѝ заявили, че били заети съ други работи, та не могли да подържатъ девическото училище. Тя имъ напомнила за изпращанитѣ отъ Тошкова пари, но ѝ отговорили, че тя нѣма право да се мѣси въ смѣткитѣ имъ. Баба Недѣля взела момичето си и се върнала съ него въ Охридъ. Следъ три месеца Станислава се обърнала съ писмо до Битолскитѣ настоятели и ги питала, дали не сж съгласни да се отвори девическото училище, и тѣ ѝ отговорили, че имали други разправи и въ Битоля.

Баба Недѣля направила полугодишенъ изпитъ въ Охридъ; на изпита били изложени и нѣколко ржкодѣлия, изработени отъ ученичитѣ. Настоятелитѣ решили да ги подарятъ на каймакамина, като стойността имъ — 450 гроша — изплатятъ на ученичитѣ; отпосле обаче не сторили това, и баба Недѣля „волею-неволею“ ги изплатила отъ оскѣднитѣ си срѣдства.

До като стопанинътъ на девическото училище билъ въ обтегнати отношения съ владиката, учителитѣ живѣли спокойно, но, когато владиката се сдобрилъ съ домовладиката, сестриното момиче на когото отървалъ отъ потурчване, почналъ да прави на учителкитѣ голѣми главоболия: децата му почнали да чупятъ стѣклата по прозорцитѣ на училището, а

¹ Вж. Мак. Прегледъ, кн. II. *кн. 3, 1925*

самъ той постоянно навиквалъ учителкитѣ за най-дребни нѣща. Владиката употребявалъ всички срѣдства, за да затвори училището. Между малкитѣ ученички имало около 20, на които баба Недѣля преподавала само ржкодѣлие — по желанието на родителитѣ имъ; тѣхъ отдѣлила въ една стая на долния етажъ на училището; единъ день осемгодишното момче на домакина, въ отсъствие на баба Недѣля, поискало да влѣзе въ тая стая; ученичкитѣ не му отворили; то се оплакало на баща си, който дошелъ предъ вратата, ритналъ я нѣколко пжти, и тя се откъртила и паднала върху гергефа на една ученичка. Разяренъ, бащата на момчето влѣзълъ въ стаята, грабналъ мангала и го хвърлилъ на двора, а ученичкитѣ оскърбилъ съ най-грозни псувни. Когато се върнала учителката, заварила ученичкитѣ много изплашени. И наистина, децата не се върнали вече въ училище. Следъ десетина дена стопанинътъ заявилъ на баба Недѣля да си търси друга кжща за училище. Тя му посочила настоятелитѣ, но той сурово ѝ отвърналъ: „Тебе думамъ да излѣзешъ отъ кжщата ми съ тоя орлякъ; азъ съмъ пазарилъ 50 момичета, а не 200, що си ги довлѣкла; ще ми съборятъ кжщата. Давамъ ти три дни „мувлетъ“, а после ке фърлямъ всичко“. Баба Недѣля потърсила защита у настоятелитѣ, но тѣ повдигнали рамене. На третия день стопанинътъ почналъ да хвърля презъ прозорцитѣ училищнитѣ вещи. Баба Недѣля и дъщеря ѝ пренесли всичко у съседитѣ, а тѣ се прибрали въ кжщата на вдовицата Чобанъ Ставровица — временно. Следъ дълги настоявания на баба Недѣля, настоятелитѣ ѝ посочили праздното гръцко училище, въ горния етажъ на който пренесла училищнитѣ вещи. Скоро училището се изпълнило съ ученички; но гъркоманитѣ българи, карани отъ гръцкия владика, условили Савина за гръцки учителъ; той дошелъ съ 12 ученика и почналъ да изхвърля ржкодѣлията на ученичкитѣ. Още отъ първия день ученицитѣ на Савина почнали да правятъ пакости на ученичкитѣ: кжсали имъ книгитѣ, биели ги, хвърляли камъни и др. Настоятелитѣ, които баба Недѣля молила да назначатъ единъ слуга-пазачъ на ученичкитѣ, мълчали отъ страхъ да не паднатъ подъ гнѣва на владиката.

Баба Недѣля се подпомагала въ работата си и отъ щерка си Станислава. Единъ день Савинъ и единъ владишки слуга дошли въ училището, блъснали вратата и извикали:

„Хей, балкана ли искате да доведемъ тука? Тукъ е Дебъръ, разбирате ли?“ Баба Недѣля му възрази́ла: „Ами тая сабя отъ Гиритъ ли я имате Вие? Изхаби се пущината!“ Савинъ излѣзълъ, но не се отчаялъ: на другия день той дошелъ рано въ училище, изпждилъ момичетата, послалъ рогозки и широко-широко наредилъ своитѣ 12 ученици — гръкоманчета; всички други деца посещавали българското училище, ржководено отъ г. Д. Узуновъ. Като заварила това положение, баба Недѣля и дъщеря ѝ изхвърлили рогозкитѣ, а баба Недѣля грабнала една линия и почнала да гони ученицитѣ на Савина. Тѣ избѣгали. Савинъ се явилъ предъ владиката Милетий, който изпратилъ попъ Стефана да сжди учителитѣ. По тоя поводъ училището било пренесено въ Кецкаровата кжща. Така настжпило спокойствие.

И въ Охридъ настоятелитѣ не плащали заплата на баба Недѣля, и тя преживѣвала мжчно и съ крайна икономия. Срещу Великдень ѝ отпуснали 20 гроша. Три месеца живѣла съ дъщеря си въ кжщата на Чобанъ Ставревица. Най-последъ настоятелството имъ дало една стая; презъ деня пренесли дрехитѣ си, а вечеръта баба Недѣля се запжтила за новата си квартира; но срещналъ я учителътъ г. Д. Узуновъ и казалъ ѝ, че кжщата ѝ била запечатана отъ властѣта. Останала на улицата, баба Недѣля изпаднала въ отчаяние; но по едно време отъ близка една порта се показалъ Кр. Терзиянъ и я заразпиталъ: „кжде е Славка?“ — „не зная“, отговорила почти съ плачъ баба Недѣля. Терзияновъ я прибралъ въ кжщата си и я успокоилъ. Дъщеря ѝ пѣкъ, като видѣла запечатана вратата, върнала се съ ученичката, която я придружавала и спала у нея. Останали да живѣятъ у Терзиянови.

Наближавалъ празникътъ Св. Кирилъ и Методий. Баба Недѣля помолила настоятелството да помогне, за да се отпразнува тоя день по-тържествено. Единъ отъ настоятелитѣ, Антонъ Митаконъ, изказалъ опасение да не стане това тържество причина, за да се закрие училището. Заедно съ учителя Константина баба Недѣля отишла при архиерейския намѣстникъ попъ Христо и го попитали, какво мисли по предстоящия празникъ. Той имъ отговорилъ, че нищо не ще прави, както не сж правили никоя година. „Ами голѣма ра-

бота ли е да светите вода и да получите 500 гроша?“ казала баба Недѣля.

— Какъ ще взема тия пари?

— Ето какъ: баба попадия ще нашари една тепсия коливо и ще я донесе въ черква. Презъ време на литургията ще извадите дискосъ: ние ще пуснемъ бѣло меджидие, други — половина, трети — четвъртъ и т. н.

— Дали не трѣбва да се каже на владиката?

— Защо ще досаждаме на владиката за единъ водосветъ. Той ще остане доволенъ, като чуе, че сме поставили единъ хубавъ вѣнецъ на портрета му.

Дѣдо попъ се убедилъ. Учителитъ приготвили вѣнци и за Кошишкото училище. Много любопитни се трупали да гледатъ приготовленията. Еснафитъ решили молебенътъ да стане въ черквата Св. Врачъ. Владиката обаче научилъ, заплатилъ на свещеницитъ обещаното отъ еснафитъ възнаграждение и запретилъ имъ да извършатъ молебена.

Заранъта учителитъ повели ученицитъ и ученичкитъ въ черква. Псалтътъ Миле поръсилъ съ босилкова китка стенитъ на училището и пѣлъ: „До година по-велико. Народъ да е живъ. Любовта, която ни е дадена отъ Бога, до вѣка да сжествува, и народната воля да се изпълни“. Цѣлиятъ народъ грѣмогласно викалъ: „Аминъ“. Дѣцата изпѣли нѣколко пѣсни, и народътъ се разотишълъ доволенъ. Ученицитъ и ученичкитъ на групи трѣгнали да поздравляватъ гражданитъ съ праздника. Иванъ Паунчевъ приготвилъ обѣдъ за 30 души: учителитъ, настоятелитъ и по-виднитъ граждани. Следъ обѣдъ народътъ, ученицитъ и ученичкитъ излѣзли при Джелядинъ беговитъ конаци. Тоя бегъ билъ като князь на Охридъ отъ преди единъ вѣкъ, и независѣлъ отъ султана; той вършелъ голѣми изстѣпления; поради това Султанътъ изпратилъ свои хора, които го убили, а сарайтъ му изгорили. Само отъ тъмницитъ му останали останки съ широки зидове, съ желѣзни врати и малки прозорчета. Стари хора казвали, че подъ конака имало скривалище за богатствата на бега; дюлгеритъ, които градили това скривалище, били поугбени. Въ тѣзи тъмници Джелядинъ бегъ затварялъ всички християни, които не вървѣли по волята му. По едно време се явили харамии, които пакостили на бега; събрали се тогава всички бегове и християни и молили Джелядина да постави за гла-

ватаръ на хората християнинъ, за да излови харамиитѣ. Затова се пѣла тогава следната пѣсень:

„Собрани ми се собрали
Охридскитѣ бегове
Съ бугарскитѣ кметове.
При Джелядинъ бега отишли,
На Джелядинъ бега казваха:
„Джелядинъ бего господаръ,
Дали ти дава китапотъ

Гяюръ билиукбаша да бидитѣ,
Арамии да ти излови,
Раята да ти избави
Отъ тия пусти кръвници!
Дей-гиди Кузманъ Караманъ,
Джелядинъ беговъ капиданъ!“
и пр.

Следъ нѣколко дни дошли отъ Солунъ Акифъ паша, а отъ Битоля Расимъ паша и моавинътъ Костаки ефенди. Следниятъ день билъ празникъ—Св. Константинъ и Елена. По наредба на настоятелството, следъ черковния отпускъ учителитѣ завели ученицитѣ и ученичкитѣ въ конака, за да честитятъ имения день на Костаки ефенди. Въмѣсто да имъ благодари, Костаки взелъ да ги сѣди, че отворили този день училището, понеже празникътъ билъ гръцки. „Не знаемъ, дали царъ Костадинъ билъ гръкъ“, отговорили учителитѣ и си отишли. На другия день Костаки съ юзбашията и единъ стражаръ отишелъ въ училището, прегледалъ учебницитѣ на ученицитѣ и книгитѣ на учителитѣ и се върналъ въ конака. Следъ малко, обаче другъ стражаръ извикалъ баба Недѣля въ конака. Тукъ Костаки по византийски предразположилъ баба Недѣля къмъ откровеностъ, но, като се убѣдилъ, че тя е по-стара отъ него, задалъ ѝ направо въпроса: „До тебе дошли книги, които носили заглавие народностъ; тѣ били изпратени отъ Русия; ти си ги давала на младежитѣ. Ние не те обвиняваме, защото така ти е заповѣдано. Ако признаешъ това, нишанъ отъ царя ще имашъ“.

— Ефенди, отговорила Недѣля, съвестъта не ми позволява да лъжа, за да взема нишанъ: книги, за които ме питате, не съмъ получила.

— Откъде ти иде заплата? Отъ Русия ли?

— Не, отъ Охридската община получавамъ заплата.

Следъ тоя разпитъ баба Недѣля била затворена въ една стая на конака, а Костаки повикалъ и настоятелитѣ на разпитъ. Следъ два часа баба Недѣля била изведена на двора предъ Костаки. На страна стояли настоятелитѣ, а до Коста-

ки — юзбашията, две лица на владиката и нѣколко други хора. Костаки се обърналъ къмъ баба Недѣля съ думитѣ: „Върви право въ стаята си!“ Тя тръгнала, но, като се обърнала, забелѣзала, че Костаки я следва съ цѣлата си свита. Помислила, че иде да ѝ се извини, но Костаки следвалъ по лека следъ нея. Баба Недѣля влѣзла въ кѣщи, а следъ нея и Костаки съ хората си. Почналъ се обискъ. Костаки забелѣзалъ една черковна книга и извикалъ: „Ето тая книга е печатана въ Русия!“ Баба Недѣля му обяснила, че всички книги се печататъ въ Русия. Обискътъ свършилъ безъ успѣхъ. Тогава Костаки почналъ да ласкае баба Недѣля: „Много малко заплата Ви плащатъ; Вие заслужавате много по-голяма“. Тя му отговорила, че е доволна и отъ тая скромна заплата. Костаки повторно я попиталъ: „Но какво искате Вие българитѣ? Царъ ли?“

— Ние искаме свои черковни пастири, които да не ни клеветятъ, както владиката Милетий искаше да стори спрямо една жена. Ако бѣхъ гъркиня, щѣхте ли да претръсвате кѣщата ми?

— Ние изпълняваме длѣжностъ, затова не трѣбва да ни се сърдишъ, — отговорилъ ѝ Костаки.

Обискътъ продължилъ у настоятеля Якимъ Сапунджиевъ и у учителя Д. Узуновъ: търсили бунтовни книжа, но не намѣрили.

Отъ силни душевни вълнения баба Недѣля заболѣла и почнала дѣ храчи кръвъ. Понеже Охридскиятъ докторъ билъ приятелъ на владиката, тя се бояла да иска помощъ отъ него; затова заминала за Битоля, гдето лѣкаритѣ ѝ помогнали. Тамъ тя се срещнала съ общинаритѣ, но тѣ се показали все така равнодушни къмъ учебното дѣло. Понеже запазила контракта, съ който Битолци се обвързали спрямо дѣщеря ѝ, тя настояла, и тѣ се съгласили да потърсятъ кѣща за училище. Баба Недѣля намѣрила такава у Гена Икономова (баща ѝ билъ Софиянецъ, избѣгалъ презъ Кърджалийското размирие въ София) и отворила училището, въ което се събрали 114 ученички. После изпратила сина си Еремия, който довелъ сестра си отъ Охридъ. Понеже ученичкитѣ били много, и по предложение на Н. Робевъ, баба Недѣля изпратила отъ Охридъ Анастасия Терзиянова, най-подготвена отъ ученичкитѣ ѝ. Станислава платила отъ своята заплата на Тер-

зиянова, но Н. Робевъ не устоялъ на думата си и не платилъ нищо за последната.

Станислава получила отъ майка си писмо, че гъркоманитѣ въ Охридъ подкупили стопанина на училището, и то било премѣстено въ друго, благодарение на Антонъ Митаконъ. За щастие, единъ Охридянинъ въ Бѣлградъ подарилъ кжщата си на черквата въ Охридъ и тая кжща послужила за училище.

Следъ изпита баба Недѣля прочела въ в. „Македония“, че Охридското настоятелство търси учителка. Споредъ контракта настоятелството било длъжно да я предупреди три месеци по-рано. Но тя се приготвила за пжтъ; настоятелитѣ обаче ѝ предложили да остане и за следната година. П. Шапкаревъ предложилъ да се впише въ контракта, че ако учителката напусне предвреме, да плати 1000 гроша глоба. Къмъ заплатата ѝ придали 300 гр., и баба Недѣля се съгласила.

Презъ тази, 1870 година излъзълъ царски ферманъ за независимо българско духовенство. Тоя ферманъ се очаквалъ въ Охридъ като Месия и билъ прочетенъ най-тържествено въ черква отъ Д. Узуновъ. Тъкмо, когато той извикалъ, че Негово В. Султанътъ чрезъ своя ферманъ подарява независимостта на българското духовенство, свещеникътъ Стефанъ, владишки агентъ, се провикналъ отъ олтаря: „Лайна Ви подари царътъ!“ Д. Узуновъ продължавалъ да говори, попъ Стефанъ отъ олтаря сжщо не спиралъ да вика противъ него; настжпилъ смутъ, народътъ се спусналъ къмъ олтаря, но синоветѣ и привърженицитѣ на попъ Стефанъ се изпречили и се закарвали, че ще повикатъ Дебринеца Бекиръ-ага, а баба Недѣля, Д. Узуновъ настоятелитѣ, народътъ и учащитѣ се се отправили за конака. Юзбашията пресрещналъ попъ Стефана и синоветѣ му и ги попиталъ за станалото; попътъ казалъ, че Д. Узуновъ челъ нѣкаква яланъ книга. Юзбашията заповѣдалъ да се арестуватъ българитѣ. Д. Мустревъ приближилъ баба Недѣля и казалъ ѝ да се скрие, защото Дебрани я търсили да я убиятъ. Гъркоманитѣ наклеветили Н. Размовъ, че говорилъ противъ пашата, а владиката обвинилъ Гр. Пърличевъ, че ималъ връзки съ сестриника си, който билъ бунтовникъ въ Влашко. Пашата, който билъ подкупенъ отъ гърцитѣ, заловилъ Пърличева, сестра му и по-малкия ѝ синъ, оковалъ ги и ги хвърлилъ въ затвора. Следъ дълги истиндаци, придружавани съ бой, арестува-

нитѣ вързани били изпратени въ Дебъръ. Следъ 15 дена билъ заловенъ и братътъ на Пърличева, окованъ, изтезаванъ и пратенъ сжщо въ Дебъръ. Гъркоманитѣ тържествували, а българитѣ се оплакали на пашата. Баба Недѣля, съветвала да се събератъ пари и подаръци за затворенитѣ. Събрали и ги дали на пашата, и той върналъ заточенитѣ въ Дебъръ.

Следъ изпита баба Недѣля заминала за Битоля. Тая година Станислава, дъщеря ѝ, прекарала въ Битоля не по-леко отъ майка си въ Охридъ: обучавала 140 ученички; заплатата ѝ плащали нередовно, а гъркоманитѣ ѝ причинявали голѣми терзания. При хубаво време всѣка срѣда следъ обѣдъ извеждала ученичкитѣ си на полето при „Кисела вода“ и тамъ имъ преподавала българска история; но гъркоманитѣ деца и по-възрастни дори ги следили и хвърляли по-тѣхъ камъни и калъ; сжщо правѣли и когато ученичкитѣ минавали изъ улицитѣ. Това я накарало да спре разходкитѣ. Но нѣщо по-лошо: гъркоманитѣ подкупили нѣкои отъ общинаритѣ да ѝ условятъ за помощница една учителка срѣбкиня, при която отишли само 20 ученички; тя не успѣла, но половината отъ заплатата на Станислава била дадена на тази учителка. Срѣбкинята учителка съскала гъркоманчетата, които не ѝ давали мира: зимно време, едно гъркоманче, замѣрило съ снѣжна топка по-главата, и Станислава паднала въ несвѣстъ; когато се свѣстила, намѣрила се въ близка една кжща, гдето ѝ помогнали. Пъкъ и средствата ѝ били съвсемъ оскждни. Единъ день Д-ръ Пжтелеевъ я запиталъ: „Станиславо, отдавна не сме ти дали пари: съ що живѣешъ?“ — „Ехъ, изплета нѣкоя тантела, или шевица, продамъ ги за 1—2 бешлика и така прекарвамъ.“ Докторътъ ѝ далъ едно бѣло меджидие и си отишелъ; Станислава забелѣзала сълзи на очитѣ му. Съ тия пари тя си купила еминии (обуща), понеже обувкитѣ ѝ били толкова кърпени, че не могла вече да ги носи. Въ края на учебната година направила „чудесни изпитъ“. Дошла и майка ѝ отъ Охридъ. Станислава изплакала предъ нея теглилата си, и въ такова настроение решили да заминатъ за Пловдивъ.

VI.

На пѣтъ за тоя градъ тѣ спрѣли въ Велесъ: първенцитѣ ги задържали нѣколко дена на гости и предложили имъ да останатъ за учителки; поднесли имъ и контрактъ за три години срѣщу 30 хиляди гроша. Подписали контракта и останали. Станислава останала за учителка въ „Спротива“ т. е. въ махалата отъ дѣсния брѣгъ на Вардара, а майка ѝ — въ махалата „Бързорѣкъ“. Квартира имъ дали въ Митрополията. Записали се по 100-тина ученички при дветѣ учителки. Въ Велесъ основали и женско дружество и държали сказки. Отъ членски вноски били събрани 2000 гр. Но и тукъ се натъкнали на пречки: предъ Станислава учителствувала въ това училище нѣкоя срѣбкиня; срещу влиянието, което указала върху нѣкои слаби души, Станислава трѣбвало да действа съ средствата на историята.

Къмъ края на м. ноемврий пристигналъ въ Велесъ пратеникъ на В. Левски съ писмо отъ Централния комитетъ и съ порѣчка до учителкитѣ да ушиятъ знаме по моделъ, който пратеникътъ имъ далъ. Пратеникътъ билъ Карловецътъ п. Константиновъ. Куфарътъ му останалъ у баба Недѣля и покъсно предаденъ на Народния музей въ София. Учителкитѣ съ сърце се заели съ изработването на знамето, което трѣбвало да свършатъ за 2 мѣсеца. Левътъ билъ ушитъ съ жълто-червена коприна, а надъ главата му били извезени думитѣ „Свобода или Смъртъ“, а отдолу — думитѣ „Станете да Ви освободя“. Знамето не било още довършено, когато властта се е явила да обискира квартирата на учителкитѣ. Сега тѣ живѣели въ кжщата на Георги Колевъ, понеже митрополията взели за училище. Билъ сѣботенъ день: домакинътъ запхтѣнъ имъ съобщилъ, че Зафираки бей, членъ въ сѣда, ги е предалъ и че юзбашията идвалъ съ трима стражари. Учителкитѣ смъкнали знамето отъ гергефа и го натъкмили на единъ портретъ като предварително изрѣзали буквитѣ; писмата отъ Левски съ една пѣснопойка пѣхнали въ едни обуца. При тѣхъ била приятелката имъ К. Крепиева. Като стъкмили всичко, седнали ужъ да четатъ. Скоро се чулъ тропотъ по стѣлбата; вратата се блъснала, и въ стаята се изпречилъ юзбашията съ думитѣ „никой да не мърда!“ Стражаритѣ отворили долапитѣ и почнали да тарашуватъ; разпрали възглавницитѣ и разхвърлили вещитѣ; гледали нагоре въ оджака, но нищо не намѣрили.

Станислава се вдървила и не смѣла да погледне „щивала“ съ писмата. По едно време юзбашията турилъ ржцѣ на кръста и казалъ имъ: „Ей ходжи, кжде скрихте байрака, що шиехте?“ Учителкитѣ въ единъ гласъ му отговорили, че това ще е нѣкоя клевета: тѣ шили, но портретъ на куче и посочили на стената. Юзбашията погледналъ извезения левъ, провѣрилъ спокойното държане на учителкитѣ, погледналъ още еднажъ мнимото куче, поклатилъ глава и казалъ на стражаритѣ: „Чиканизъ дишари!“ (излѣзте вѣнъ). Но Зафираки бей настоялъ на своето и казалъ на пашата, че учителкитѣ подтиквали младежитѣ къмъ въстание. Вѣрното било, че тѣ действительно всѣка вечеръ отивали въ кжщата на Георги Копандовъ, гдето се събирали младежитѣ, чели писмата отъ Ц. К. и пѣли бунтовни пѣсни. Самъ домакинътъ ходилъ въ Битоля съ писмо до руския консулъ Якобовскій, отъ когото просѣли помощъ, за да се въоржжатъ нѣколко момчета и да се изпатятъ въ Балкана. Консултътъ посвѣтвалъ да мируватъ, защото не било време за въстание. Това било на 1871. Зафираки бей настоявалъ да се затворятъ училищата и успѣлъ. Тогава еснафитѣ се опълчили срещу чорбаджиитѣ и поискали смѣтка за училищнитѣ средства, събирани отъ народа. Зафираки бей взелъ страната на чорбаджиитѣ и накаралъ властта да запрети всѣко събрание на еснафитѣ, а баба Недѣля била изпратена на сждъ въ Битоля и оттамъ въ Солунъ, кждето отишла и дъщеря ѝ Станислава. Тукъ баба Недѣля била освободена.

VII.

На следната 1872 г. Станислава Караиванова е учителка въ г. Воденъ. На пжтъ за тоя градъ срещнали я Воденскитѣ търговци Нуши Кировъ и Пет. Стоянчевъ: „Е даскала, майка ти остана въ Солунъ да сѣе бугария!“ казали ѝ тѣ, а тя отвърнала: „Богъ на времето посѣ и благослови тоя олтарь чрезъ светитѣ братя Кирилъ и Методий, които просвѣтиха цѣлия славянски родъ; но неприятели посѣха много плѣвели между хубавата пшеница: ето ние съ майка ми сме едни малки работници, които Богъ ни праща да оплѣвимъ нивата му.“

— Сжде тука не ке расте тая китка — казалъ Нуши.

— Ние не се дѣлиме отъ Мегали иклишия—прибавилъ Стоянчевъ.

— Но българитѣ не можаха да се смѣстятъ въ тая Мегали иклишия, та си изпросиха своя черква, и султанътъ имъ я подари съ фермана си — отговорила Станислава.

— Българи въ Воденъ има много малко — казалъ Нуши.

— Ами вие не сте ли българи и не въставате ли противъ еднокръвнитѣ си братя съ тази ваша гъркомания? Отде сте взели езика си, на който се говори въ цѣла Македония?

— А ке речешъ, оти и турцитѣ, що сборуваѣ бугарски, сж бугари? — продължилъ Нуши.

— Ахъ, братя, преди 200 години Мегленци, Тиквешани и Родопци бѣха българи християни, но ги потурчиха насила. Така стана и съ васъ: вие сте чисти българи, но патриаршията и владицитѣ ви заблудиха, и сега презирате сжщитѣ си братя! — обяснила учителката.

— Не — отговорили гъркоманитѣ отъ Воденъ, ние говориме български, но сме гърци. Ето какъ станало това: въ старо време гърцитѣ се били съ варваритѣ и били надвити; варваритѣ завзели цѣла Македония и заплашили народа да не зборува по грѣцки, оти ки имъ го сѣчатъ изикотъ. Ето и Александъръ Македонски се училъ и говорилъ по грѣцки, а само кога се разлютвавалъ псувалъ на майчиния си езикъ — продължилъ Нуши.

— Значи, и царъ Александъръ не билъ грѣкъ, както и вие не сте гърци. Не варваритѣ — българитѣ — заплашили гърцитѣ да имъ сѣкатъ езика, а гърцитѣ отъ вѣкове се мжчатъ да промѣнятъ езика на народа и ето, вижте, не сж успѣли дори и спрямо тия, които като васъ сж се заблудили и завлѣкли по грѣцкото. — Застигнали ги пжтници, и Станислава прекратила разговора.

Вечеръта тя стигнала въ Воденъ и отседнала у най-голѣмия Воденски родолюбецъ, Георги Гоговъ. Той я настанилъ въ кжщата си и я гледалъ като своя дъщеря. Още на заранъта Г. Гоговъ свикалъ първенцитѣ на общинско заседание и назначилъ Станислава за писарка. Следъ едни седмица се открило първото българско дѣв. училище въ Воденъ, въ кжщата на Г. Гоговъ съ 117 ученички. Отъ Цариградъ пристигналъ учителътъ Д. Македонски и открилъ, пакъ въ кжщата на Г. Гоговъ, и мжжкото училище съ 90 ученика.

Въ Воденъ имало много гъркомани; тѣ имали мжжко и дѣв. училище. Като се открили българскитѣ училища, гърко-

манитѣ почнали да интригуватъ предъ властѣта: наклеветали Д. Македонски, че билъ комита и че готвѣлъ въстание, и каймакамътъ го интерниралъ на седмия день отъ учителствуването му. Децата прибрала Станислава. Следъ две седмици пристигналъ учителътъ Тржпко Ивановъ, когото постигнала същата участъ следъ едномесечно учителствуване. Свещеникъ п. Туши не знаелъ да чете български, затова Станислава му преписвала евангелието съ гръцки букви. Черкуването ставало въ градината на Гогова, дето съ килими заградили единъ жгълъ. Тълкуването на евангелието извършвала учителката по Неофита Рилски. Въ Воденъ Станислава научила и гръцки отъ жената на Г. Гоговъ, която била гъркиня отъ Сѣръ и внучка на патриархъ Иоакима, следъ смъртъта на когото тя и братъ ѝ Димитраки си раздѣлили по една паница бисери, златни прибори за сладко, сребърни сервизи за трапеза, златни гривни съ по три голѣми брилянта, кръстъ „енголпионъ“, съ който е служилъ патриархътъ, другъ помалъкъ съ 9 брилянта, много прѣстени, между които и голѣмиятъ патриаршески съ по единъ фасулообразенъ отъ дветѣ страни изумрудъ, а въ срѣдата съ голѣмъ колко лѣшникъ брилянть; покщнина и мека мебелъ. Самъ Г. Гоговъ билъ богатъ човѣкъ, притежавалъ фабрика за коприна, въ сѣдружие съ нѣкой швейцарецъ. Г-жа Гогова съ мъжа си приказвала по гръцки, а вънъ — по български. Тя била благородна и благоразумна жена, която държала страната на мъжа си — българѣла се. Писмения гръцки езикъ Станислава научила отъ гръцката учителка, съ която се уговорила срещу български, но гъркината се отказала отъ последния: „До като имаме бѣлъ хлѣбъ, не ми трѣбва черниятъ!“ Обидила се българката, но оставила гъркинята да се храни съ фанатизма и използвала уроцитѣ ѝ.

Трети учителъ дошелъ — дяконъ Агапий Войновъ, но следъ петъ седмици и него интернирали посредъ ноцъ. И учителитѣ живѣли въ кжщата на Гогова. Тука станувалъ и архим. Павелъ Божигробски. Зиме черкували се въ долния етажъ — салона — на фабриката. Салонътъ билъ приспособенъ съ килими за черква. Много народъ се събиралъ и до сълзи се радвали, че доживѣли да видятъ българско духовенство и да слушатъ служба на български езикъ. Въ тая черква за пръвъ пжтъ Воденци отпразнували Св. Кирилъ и Методий.

Езикови и народописни материяли.

I.

Бугари и гъркомани.

(Разказано по говора на Ениджевардарско, село Бăровица, отъ Димитъръ Христовъ¹).

На наш'то село Бăровица — сàмо бугари, до двесте кўкьи. Пòпот бѣше бугарин от сѣлото. Скольò имавме, сàмо дѣца² òдеа. Ние си имаме ниви, сѣйовме рѣж, увѣс; лòзя имавме. Наш'то мѣсто е стрѣмно, планина, има гòра, три чàса е гòрата от сѣлото. Пазàрут — ф Гумѣндже, две чàса далече отъ сѣлото. Имавме шес кўкьи гъркомани у сѣлото. Църква на кўкья òдеа.³ Трѣбе да бидит петнайсет години на вàка, се одделиа бугарито от гъркоманито. По-рàно на грѣцко бѣше, защò не остàваа турците. По-рàно, кòга се зафатѣ бугарията, първи бугари бѣа тия сегашните гъркомани. Гърците ги от-кўпиа со пàри, пу уруѣтот⁴ станàа гъркомани шес кўкьи, чорбаджийски кўкьи. Тия сѣга тàмока, кà зѣа да рабòтат со пàри, се сторѣа гърци, а ние сиромàсите кат' не сàкухмѣ пàри, ние си стòявме на бугаре. И тия гърци — амà грѣцки не знàят вòда да си посàкат, леб да посàкат — пак бугари са, — за инат са гърци. „Гърция кѣе биде тўка, — кажўваа тия, — затòва гърци кѣе бидем; Бугария нѣма да биде тўка, защò да вòдиме по тà политѣка, бугари да смѣ. Вие сиромàсите не разбирате от тия рабòти“. Кà надвѣя гърците (1913 год.), гъркоманите почнàа шпионлўците. Нàзе ни гонѣа, заштò наш'те гъркомани му кажўваа на гърците: „Вѣя пà кѣе подържàват кòмѣти, па кѣе прàват вѣстàния, àко сѣдат тўка. И сѣга — кажўваа — държат комѣти ф' кўкьите, имат ф' кўкьите пàстри,⁵ ги крѣят кумит'то“. Гърците не пѣтуа: „Кадѣ са кумит'то?“ Иштонòмут⁶ от Гумѣндже дòйде и ни пѣташе — мѣне, Христо Тàнчо(в), брàт ми Геòрги, Тра̀йко Янко Тàнчов и Тòде Тàнчов. Той дòйде со грѣцкото аскѣр дòма, ф' нашите кўкьи. Истин-дàк⁷ ни правѣ: „Кѣдѣ с' кумит'то?“ — вѣка. — „Не 'и знàм“.

¹ Димитъръ Христовъ, сѣвсемъ неграмотенъ, наскоро пристигналъ отъ Македония, още напѣлно бѣ запазилъ своя мѣстенъ говоръ. Слабото вѣншно влиание въ говора му тукъ-тамѣ личи и лесно се различава отъ правилния му говоръ.

² дѣца = момчета; ³ сир. въ частна кжца отиваха на черква; ⁴ хуриетъ (1908 г.); ⁵ скривалища; ⁶ сждебенъ следователъ; ⁷ турска дума = изследване.

— „Селянето кажуват, тия тува беа, ф' твојата кукья“. (Имавме отъ наш'то сој кумити Мйно, Ичко, ам' тия с' беа у Бугария тогай). Инкјрам яс — „нема“. Той вика: „Кажи кумит'то, да си седиш тука; ако не ѝ кажиш, нема да си седиш вѣкье. Вие знајте като на турците да лѣжите, нас не можѣ да ни лѣжите. Ний п'аламе¹ тия работи по-арно“. Нап'кон кажа иштонѡмут: „Легнѣйте човѣкуг, удрѣйте му едно јакѡ кѡтѣк², да ѝ кажи кумит'то“. Това бѣше уз избата³ нѣтра. Аскѣрут ми легнаа, зѣа дѣрво и нап'кон ме бѣа по гѣрбѡт, ниѣкум лѣгнат; едно на глават' ти стѡи, едно на нѡзите. Многѡ ме бѣа, не брѡят, без брой. Вѣкух: ох! бѡли! Иштонѡмут — забѣтинут стѡи при них и глѣдз. Ка ме бѣа убавѡ, му се чинѣ кѣфут на нѣго, кажа: „стига!“ И кажа: „Да се чѡдиш двајсет и четѣри ч'аса да ѝ кажиш, — да најдеш раат⁴. У вѡ Трајко Јанко Танчев (на Пѣтре татко му) нѣ го бѣа, го носѣа на голѣмо сѣдѣлиште уф Бѣр и го дѣржаа пет дѣна и го пуснаа. Питали са го за комит'то. Ни уставѣа после. Кат' се отвори пѣт за Бугария, бѣгаа⁵ме си, нѡкье си бѣгаа⁶ме у Сѡлун. Има дванајсе ч'аса до Сѡлун, сос по единѡ кон. Сѣдум кукѣи бѣгаа⁷ме. — Требе дрѡгите да се правѣа грѣцки поданици. Не ни ѣска⁸ назе: „нѣм'ме доверѣе на вазе“. Ёто та бѣше.

У Сѡлун бѣвме на една цѣрква, на бугарска цѣрква. Католичкѡто владѣка там ни носѣ. Огу му се оплакаа⁹ме: „нѣм'ме пари за ан¹⁰“. Таа цѣрква Св. Димитри — кѣдѣ па-зарут, ѡще бугарски попове ѣдуа, пѣева. Тогай ф Сѡлун ѡште работѣше бугарскѡто. Идуа и псалгове, шо пѣева. Светѣ Кирил на единајсе май тамо го правѣвме. Имаше бугаре у Сѡлун, — си ѡдоа свѡбѡдно по чаршијата. Нарѡд нѣмаше, — му бѣше страф. Католичкѡто владѣка ни подѣржа там и леб ни купува. Му далѣвме р'асписка на попот и ни приима. Со австријско парахѡд си дойдѡвме. Билѣтитѡ ни ѝ платѣ рускѡто консулатѡ. Су половѣна заплаѣа на Дедеагач ни пратиа. Четѣри илѣди дѡши ф то парахѡд бѣвме — все бугари бежанци. Четѣри сѣла от Сѡлунско — сѣте се бѣа дигнали: сѣло Корѣтин, Бугарѣево, Сарѣпазар и Ватѣлок. Се издигаа тогай тѣя. Заштѡ на едно сѣло флѣгоа тогай гѣрците та учѣтелѡт и попѡт ѝ зѣа и заклаа — от Бугарѣево. И ут тѣя сѣла тамо като бѣа кумшии, сѣте се изплашиа ди за тѡ избегаа. Сѣ си земаа, добѣйток не си земаа. Излегоа на Дедеагач, се порѣдиа по сѣлата, Гюмурджѣнско, Софлѡјско. Дванајсет дѣна сѣдовме в Дедеагач, на кукѣа в градѡт; имаше турски кукѣа уставѣне пр'азне, та там седѡвме дванајсет дѣна. Сами се р'анувме.⁷ Ни пумужаа тѣя — бугарскѡто нач'алник, половѣна заплаѣа си платѣиме до Сеймен-Тѣрново и от там ко-

¹ тѣрсимъ, следимъ; ² турска д. = бой; ³ кжцата; ⁴ рахат, тур. д. = спокойствие; ⁵ искаха; ⁶ хан, т. д. = квартира, хотелъ; ⁷ хранихме.

мисия ни пусна на Сѡфия, и шеснайсѣт кѣла брашно ни даде. Си правѣхме¹ леб на гѣрата. Ут там на Сѡфия. Брат ми Тѡде умрѣ на скѡро, от биѣне умрѣ; и нѣго го бѣа при мѣне, заедно бѣвме. Пѡлошо го бѣа. Яс се вързувах со кромид и сѡль, та тѡва бѡльката я искара, а той не си прави такваа рабѡта и си умрѣ.

От Сѡлун прѣко морѣня дойдѡзме. Бѣвме флѣгле мѡрето да го пливиме, чѣва Господ — нѣ фѣти дѣлгѡ. Нап'кон каа се сваливме² в Дедеагѡч, се почудивме кат фатѣ да бѣчи, отѣде катѡ планина иде. Туку имѡвме кѣсмѣт. Я слѣшав ѡти фѡкѡ дѣлгѡ, тѡгай видѣхме, глѣавме.

Тѣя люде вѣ нашата зѣмѡ, чорбаджѣито, ѡни най-първи правѣа комѣтот. Не³ браа на църквата, не кажѣваа реч: вѡй е пѣтот, да нѣ се плашите от тѣрците. И тѣя нап'кон стѡнаа Санданийска партия — со тѣрците: „муструмѡнѣи кѣе бѣдеме“, вѣлюа тѣя, защѡ тѣрците пѣри им дазаа. Сандѡнски нап'кон завѣртѣ тѣрска политѣка. Оти тѡй Сарафѡв го убѣи и немѡше кѣде да се завѣрти, нѣгде не го бѣреше нѣго та со тѣрците завѣртѣ политѣката. Наш'те чорбаджѣи; кат' дойде в наш'та зѣмѡ Постѡль⁴ — кѣде Богорѡдица, по уруѣтот, пѡфторно комѣтѣ(т) кѣе се отвѡреше тѡгай. Постѡль идеше там да отвѡри канѡл. Ка отиде при нѣйните⁵ приѣтеле, ф нѣйната⁶ кѣкѡ, и се браа четирмѣна, го убѣи на Постѡль. Да нап'кон катѡ убѣи на Постѡль, тѣрците му плакѣюа месѣчно на тѣя, шо убѣи на Постѡль. Ка чѣа ѡти как стѡна за Постѡль (ф сѣло Крушѡре го убѣи, уф кѣкѣята Дѣно Търпова), наш'те чорбаджѣи отѣдуа на Пѡзар (Енидже) и тѣя посакѡа пѣри, да го убѣят на Ичо вѡйвѡда, да зѣмат и ѡни месѣчно пѣри. И тѣя се сторѣа Санданийска партия, да го убѣят на Ичо, да го расѣпат комѣтѣго. Ка пѣкаса⁷ Ичо, не флѣзе ф тѣя рѣце душмѡнски. Нап'кон ка тражѣи Ичо, тражѣи, го убѣи Ичо първото чорбаджѣи, шпиѡн, што кѡраше Санданийска партия. Да пѡсле тѣя со тѣрците се зѣа джандармѣня уф сѣлото, да се чѣват от Ичо. Ка видѡа на Ичо не мужѡа што да му прѡват, отудѡа ф кѣкѣята му и убѣи гѣ тѡтко му, осумдесѣт-годишен. Да тѣя, ка излезѣ Ичо комѣтин — на шеснайсѣт годѣни бѣше — тѣя го чинѣа Ичо да излѣзе комѣтин и пѡ тѣя нап'кон сакаа да го убѣет на нѣго.

Нап'кон дойде бугѡрска вѡйска на Гумѣндже, па тѣя нѣ се дадѡа на бугѡрето, се предадѡа на гѣрците. Ка станѡа от сѣлата ѡкѡлни даваджѣи от нѣ' — се оплакаа от нѣ' — нап'кон маа⁸ прегледѡа давяята⁹ — ем бугѡрето ем гѣрците прегледѡа, му ѣ предадѡа на бугѡрските комѣти, на чѣтата, да ѣ сѣди. И тѣя сѣте ги убѣа нап'кон. Тѣя занданийски бѣа сѣдѣм дѣши, чѣтири утепаа, а три бѣгаа уф Амѣрика. Гѣрците

¹ правихме; ² свалихме; ³ не = ни, насъ; ⁴ Апостоль (войвода); ⁵ неговитѣ; ⁶ тѣхната; ⁷ забелѣза; ⁸ маа = му я; ⁹ т. д. = тѣжбата.

уф сѣлото — гъркоманито — ги предадуа, зашто тѣя пред войната една недѣла сѣлото Крѣва я горѣа, занданийците сос турците заедно я горѣа. Ичовата чѣта сос Ичо бѣше отишла воф Крѣва на-госте; го предадоа тамо. Ка видоа ѓти Ичо избега сос чѣтата, удриа му ѓгин на цѣлото сѣло, го изгорѣа. Удриа му деветдесѣт топа, три дѣна го бѣа. Чѣтата — четирийсет дѹши ф кѹкьите бѣа, се бранѣа, бѣха се. Ка видоа, со топовето нѣшто не се прави, удриа со ѓгин. За тоѣ сѣгне 'и дадоа на комѣт'то да 'и сѣдат. Та после, кога Бугарѣа си избега, тѣя занданийците соевѣте¹ ни трѣчкоа². Тѣз занданийците станѣа гъркомане. Турците 'и крѣпуа занданийците. Имаше мудѹрин занданийски на Гумѣндже. Каца³ бѣруа по малко — едно рѹпче.⁴ Турците му дадоа много пари. На тѣя, шо го утепаа на Постѡль, по триста лири на човек му дадоа турците — на четирмина по триста лири, и после ѓште месѣчно им даваа по една лира на дѣте.

За Ичо кѣе станеше пакост, турците кѣа да го турат въ затвор. Има едно удѹг — демѣк мѣздрѣ⁵ — Корнишѡр. Кѡста Гацов кажѹваше: да ѓйте да му кажѣте на Ичо, да не мине от Корнишѡр. А Грѣпа кажѹваше, дѣка нѣ го чѹюм ф наш'то мѣсто, зашто кѣе му 'и скѣршум нѡдзѣте ут куленѣта. По уруѣтот кажѹваше така. Та тоѣ не⁶ кажѹваше ѣвно: „турците кѣе останат вѣкѣе, извадѣйте си от ѹмут вѣкѣе комѣтската работа — нѣма вѣкѣе да се работѣ комѣтлѣх“. На наш'то Пазар учителот Лешкинов турците го обѣсаа ф Пазар. Зашто ка се вѣрна Постѡль уф та зѣмѣа, се чѹ — и пазарските сѣла сѣте 'и градѣа,⁷ да го најдат Постѡль. Двайсѣтте двѣ дѣна градѣни сѣлата, удриа да бѣет. На та граденѣца го предадоа учителот, го обѣсаа. Попут кажѹваше: 'тѣдох, го причѣстѣф, да вѣкаше: от бѡга да најдат. Жѣните 'и бѣѹва: — „от кѣде кѣе го намѣрам, не видѣфме“. Сѣдѣм дѹши не мѣчеа; бѣет, бѣсат, много мѣкѣи си видѡфме. . . Тѡлко ѣмам разбрѣно ѣс.

София. 19.III. 1919 год.

Записалѣ Л. М.

II.

Народни приказки и пѣсни по Костурския говорѣ.

Една приказна.

Еден мѣж и една жѣна имѣе чѹпче и дѣте. Тоѣ мѣжо бѣл лѡвач много и лѡш — тѣку се чѣни. Еден дѣн тоѣ отишол по лѡф и ѹдрил дѣѣ пакѣи; му и занѣсе дома на жѣната и му вѣли цѣли да и свѣри, кѣ-шчо се. Таѣа фѣтва ѣ

¹ соевѣте = отѣ плѣмето, родствѣницѣтѣ; ² гонѣха; ³ каса; ⁴ т. д. = десѣт пари; ⁵ сѣлска поземѣлна граница, синѡрѣ; ⁶ не = ни; ⁷ заградѣха.

изкубва и ѝ оставила над рафо. Ой мацката му е крѣва едната пѣтка и е изѣдва. И таѣа се умива, се чудива, шо да прѣй. За да не е разбѣри мѣж му, си е посѣква босицата и е свѣрва со другата пѣтка. Дѣйде мѣж му на вечѣрата, е клѣве софрата да ѣде и за таксират паднива цѣцката кѣма мѣж му. Кѣснива той и му вѣли: „Шо е во нѣшчо, вѣво не е пѣтка, зѣшчо е мнѣго блѣго.“ Таѣа сакала да скрие, току ка вишла мѣж му шо ке е опикаса, му кажва ѣве шо се стѣри и ка си е посѣче босицата. „Брѣ, тѣку блѣго е мѣсото от чѣвек! Дѣлми е тѣку блѣго да си ѝ закѣлиме дѣцата и гѣспо други ке ни дѣй.“ Става на раното и му вѣли на жената му: „ѣаз ке ѣда за дѣрва, а ти да е запѣлиш фѣрната и ко ке дѣйда ке си ѝ изпѣчѣме дѣцата.“ Жената му ем е гѣри фѣрната, ем плачи. Дѣйде чѣпчето и е опѣтва на маѣка му зѣшчо плачи. „Кѣрбан ке донѣси тѣтко ти, му вѣли, за то плача.“ Грѣди една баба и таѣа е опѣтва шо плачи. Жената му разправива ѣве шо му рѣкол мѣж му и ка сака да и закѣли на дѣцата му. Бабата ѣди при дѣцата и му вѣли на нѣми да бѣге зѣшчо тѣтко му сака да ѝ закѣли и за то плачи маѣка му. Тугѣва чѣпетото се грѣбело. Му вѣли на дѣтетото: „Ѧйде нѣѣа да побѣгнѣме! Ти зѣвай ми го грѣбено и бѣгай; ѣас ке тѣрчам по тѣбе и ке вѣкам: „дѣй ми го брѣтче, грѣбенс,“ а ти да не се вѣрнѣваш и све да бѣгаш.“ Така и направѣле: чѣпетото зѣва ѣдно стомнѣле со вѣда, а дѣтетото — грѣбено и бѣге. Дѣшол тѣтко му и ка разбра шо дѣцата побегнѣе се спѣшчил да и стѣгни. Ко ѝ наблѣжил, му вѣли чѣпетото на дѣтетото да го фѣрли отзѣди грѣбено и се стѣри ѣден ѣрман. Тѣтко му се вѣртел во ѣрмано отдѣѣ излѣголи па се спѣшчил да и пѣшка. Па, ка наблѣза чѣпетото го фѣрли стомнѣлето и се стѣри ѣдно голѣмо мѣриѣ. Тѣтко му не мѣжел да препливѣ мѣриѣто и се вѣрнал наза.

Дѣтетото и чѣпетото ка барѣе, барѣе, найдѣ: по пѣто ѣден ѣвчар и ѣдна баба. Бабата му се измѣли на чѣпетото да сѣдни и е изпрѣшчи. Чѣпетото седнало и дѣтетото до нѣѣа. „Шо кѣршиш, сѣнко, е опѣтва бабата?“ — „Злѣто и стрѣбро, бабо“. — „У, сѣнко, прет тѣбе злѣто, зат тѣбе стрѣбро“. Таѣа баба бѣла гѣспо и чѣпетото ѣлснало кѣѣ флоринѣно. Тѣрнало па да бѣре; на дѣтетото му се прѣпи вѣда, а вѣда нѣйде не можѣе да нѣйде. Пѣл'е на пѣто ѣдна трага от вѣл и во нѣѣа тро вѣда. Дѣтетото кѣку се скѣна да пѣе вѣда от трага, чѣпетото му вѣли: „У, брѣте ми, не пѣй от таѣа вѣда, зѣшчо ке се стѣриш вѣл!“ Найдѣе трага и от кѣн, и от нѣѣа не го ѣстаѣи да пѣе, за да не се стѣри кѣн. Крѣшно от чѣпетото дѣтетото се напи вѣда от трагата на ѣден ѣлен и во ѣднаш се стѣри ѣлен. Чѣпетото ка го вѣде на брѣт му кѣѣ ѣлен, зафѣти да плачи. Брѣт му се вѣрнѣва и му вѣли: „Немаѣ стрѣ, сѣстро, дур ѣаз ке сѣм со тѣбе!“ Ка ѣдѣле, ѣдѣле, дойдѣе до цѣротому бѣшча и чѣпата вянала над ѣдна топѣла, а брѣт му влѣгол во ѣдна блѣзка

капина. Пот топòлата имаше една чѐжма, дѐка и напивае царотому кòниа. На раното òде измикярите да и напие кòниата вода, кòниата ѝрже—се кйне. Измикярите не се разбрàе да се изпùле во водата и се върнае нàза и му кàжве на царо, ка кòниата не сàке да пие вода и ѝрже на чѐжмата. Оди царотому сйн сàм да и напие кòниата. Те па се плаше и ѝрже. Ко се изпùли тòй ùгоре, пùли една чùпа на топòлата вяната да ѝлска кый флòрин. Му вèли на чùпата да ùрви, тàйа не урзйва. Тугàва тòй клàва бичкиджий да посѐче топòлата, за да е сùрве на чùпата. Ка секòле шо секòле, на вечѐрината останàло òшче трошйнга за да е кùтне и е оставйе за на раното. Прѐку нòшйата грѐй єлено и ка е лйжи, лйжи на топòлата е направйва òшче тѐку пòдебела. Дѐнес тàка, ùтре тàка: тййа дѐниата е сѐче на топòлата, а нòшйата єлено е лйжи и е прàви пòдебела откѐку бѐше пòнапре. Една бàба òди при царотому сйн и му вèли шо ке е ùрви на чùпата, тùку тòй да му тàкса єдно кѐсе лйри. И стàна бàбата, си зѐва єден сач, єдна церѐпна и єдна пиростййа и òди пот топòлата, запàльва òган а е клàва пиростйята на òгно со нòдзите ùгоре. Ка е вйде чùпата му викнйва отзòре: „Нѐ тàка, бàбо, йнак клàй е пиростйята!“ — „Кà, мар чùпе ми, слѐзи пò-долу и ми я кàжи кà да е клàда!“ И чùпето потслѐзе и му кàза кà да е клàй пиростйята. Го клàва сàчо да се гòри па со рѝчката къмà òгно. Пà чùпето потслѐзе да му кàжи ка да го клàди. Тàка направй бàбата и со церѐпната, дùр є ùрва дòлу на чùпата. Тугàва царотому сйн е зѐва на чùпата и е занѐква во сарайте. На вечѐрата обàрва єлено сѐстра му, не е нàйдва. По трагата, по трагата òй во царовата кѝшча. Ка бùва, бùза на вратата дùр я скърши. Три днòви царо е прàви вратата и све на вечѐрата єлено е кършѐше. На дрùга вечѐра царо повѐли да е намàже вратата со пйса. Ка ùдри єлено, му се закачйе рогòвите и останà кый вързан за вратата. На раното го фàтиє, го заколйє. Ко го изедòе, тугàва се наұчи сѐстра му и фàти да плачи. Тàйа фàти й собѐрва кòскитѝ и й закопва во башчата. Ог тйя кòски излѐзе єден ùбав трандàфил. И тàка дѐтетото от закол'вййне па на закол'вййне òйде, а чùпата са омѝжи за царотому сйн.

Дрùга приказна.

Бйле трий етърви. Станàе свйте трий брàтя и ой'òе на чужйна. Єден ден и трийте етърви излєгòе да прѐнде на чардако. Ка си прендѐе, му пàдна вретѐното на голѐмата. Помйна єден калùгер и му вèли голѐмата етърва да му го дàй вретѐното. Тòй му вèли на нѐя: „Ке ти го дàм, тòку дай ми да те бàца.“ И тàя си вèли: „Шо ке се стòри ако ме бàци!“ И му дàде да е бàци. Тàка се стòри и со дрùгата. На мàлата му пàдна вретѐното, алà ка нейтѐла да е бàци калùгеро, слѐзе си го звѐ

вретѣното. Ка видѣе другите етърви, се изплашиѣ да не му кажи на мъжите им малата етърва. Е фатие тия на малата етърва и е пикнаѣ во една вѣрчка со пѣршчинѣ. Три години е държѣе во пѣршчините и тая станала слаба и жѣлта кай вѣсок. Ка звѣе абѣр, шо грѣде мъжите, е извадиѣ отъ бѣчката. Во неделѣта седнаѣ свѣте брѣтя со жѣните на чѣрдако. На малѣчката му гредѣше кисловина и си гѣрцаше пѣршчинитѣ. Мѣж му е опѣтва, шо гѣрца така. Етѣрвите му вѣле: „три години вѣшки ядѣше и за то сѣга гѣрца.“ Мѣж му се засрами и му вѣли: „Стѣни, жѣно, да мѣсиш погѣча и утре ке ѡйме при мѣйка ти на гѣсти!“ На рѣното стѣве, ѣ зѣве погѣчата и тѣрнаѣ да ѡде на гѣсти. Тѣй не фѣти тѣй пѣт, шо ѡде цѣли лѣудѣ, амѣ тѣрнал по ѣден ѡрман и е ѡстава таму жѣната. Ка се стемнаѣло, жѣната влѣзе во една кошѣра. Утредѣнѣта тѣя кошѣра се сторѣла ѣден гѣлем пѣлат. Во пѣлато сѣма се клаваѣла сѣфрата и сѣма се крѣвала. На жѣната нѣшчо не му липсваѣше — свѣ шо сакаѣше, имаѣше. Жѣната се помѣли да му даѣ гѣспо ѣден чѣкрик да си го вѣрти и да си пѣе то шо станѣло со нѣя. И во ѣднаж излѣзе пред нѣя ѣден чѣкрик. Цѣл ден тѣя си седѣше, си го вѣртѣше чѣкрико и си пѣеше: ка е фатие етѣрвите, ка е затворѣе вѣ бѣчката, ка е държѣе таму три години и ка е ѡстаѣи мѣж му. Огѣ мѣсец сѣтне мѣж му сакал да се наѣчи шо стѣна со жѣната му и ѡйде во ѡрманѣ да е бѣра. Ка бараѣше, пѣли пред нѣго ѣден пѣлат. Дѣйде до пѣлато и шчѣ ка ѣдна жѣна да пѣе и да прикажѣва приказнѣта за три етѣрви. Ка шчѣ цѣлата приказна, тѣй рѣзбра шо тѣрна жѣната му отъ снаѣите, се вѣрнѣва наза ѣ заколѣва на нѣми и ѡйде при жѣната му во пѣлато.

ѣдна пѣсна.

Пилишча ѡде на Влашко
Чѣпите ѡде да бѣлѣе;
Невѣсти ѡде да пѣре.
„Айте со здравѣе, пилишча!
Кланѣтиѣ да му нѣсите
На тѣя нашчи нашинци,
На тѣя бѣли кокѣни,

На тѣя жѣлти еврѣйки.
Шо не нѣи ѡстаѣе да грѣде
На тѣя нашчи момчѣня
При нѣйни стѣри тѣтковѣ
И при нѣйните мѣйчѣчки,
При нѣйни млѣди невѣсти,
При нѣйни дрѣбни дѣйци.“

Записалѣ Аргѣрѣ Кузовѣ.

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

1.

Шо пците лаве, сестро Елено?
По арамй, брате Митане.
Де ке ме скриеш, сестро
Елено?

Тия са мойте клети душмани
Ке ме заколе, ке ме исече.
Ке ми те скрия, брате Митане
У земен керал, у косчин сендук
У косчин сендук от триста руна.
Триж му викнае, два ж му
тропнае

Ай отвори, сестро Елено.
Я не отворвам, клети душмани.
Ай отвори ни, мор' Митанйце.
Не ви отворвам, мор' черни
душмани
Дека е Митан, мор' Митанйце?
Митан е с' офци, клети
душмани.

Па ми удрие тешките порти
Е посекое и му влегое
И е фатие за десна рѹка
Кажи го Митан, мор' Митанйце.
Митан ми ести у земен керал
У земен керал, у косчин сендук.
У косчин сендук от триста руна..

Слушана отъ баба К. П. Кирова
отъ с. Смърдешъ.

2.

Кажи, рѹчи, Анке, недей лъжи,
Дека ти е, Анке, твоёто момче?
Мойто момче, аго, г' отепае
Г' отепае аго, клети турци
Клети турци, аго, клети арнаути.
Кажи, рѹчи, Анке, не ме лъжи
Яс го виду, Анке, край Вардара

Край Вардара, кучке, крива
река
Той водеше, Анке, триста души
Триста души баш комити
Той му беше байрактаро
Първи беа Костурчани
Втори беа Леринчани
Трети беа Битолчани.

Слушана отъ г-жа Костова отъ
с. Загоричани.

3.

Голѹмби, братя, голѹмби
Вие високо лятате
Цѹла дуня пулите
Дали видѹте момчето?
Невесто, мори, калѹша
Ти го видѹме момчето
Край морето се шѹташе
Камен перница клѹваше
Пѹсок постѹла имаше
И на сива кѹня вѹваше.

Слушана отъ баба С. Янекева
отъ с. Нестрамъ.

4.

Димано вино червено
Заспало ми е момчето
На Кара Камен планина
Мегю два бѹли камѹня
Открашли му я гуната
Раздашли му я за дѹша
За дѹша бѹла пшеница
Червено вино ведрово
Люта ракия Маврова.

Слушана отъ баба Наковица въ
с. Нестрамъ.

Записалъ: Калчо Деляковъ.

Рецензии и книжовни вести.

Prof. Dr. Gustav Weigand, *Ethnographie von Makedonien*.
Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil. Leipzig 1924. 8°. 104.

Най-новата книга на професоръ Вайгандъ върху етнографията на Македония е ценна въ много отношения. Преди всичко, тя е дѣло на единъ отъ малцината западноевропейски учени, които познаватъ страната непосредствено. Сетне, въ нея авторътъ, който се е посветилъ изключително на изучаване балканскитѣ народи и тѣхнитѣ езици, излага своитѣ схващания върху тъмнитѣ, сложни и заплетени проблеми по произхода на тия народи и взаимнитѣ отношения между тѣхнитѣ езици.

Познанството на Вайганда съ Македония датува отдавна. Още като младъ романистъ, у него се поражда желание да се отдаде на изучаване романскитѣ диалекти на Балканския полуостровъ, като най-слабо изучени отъ всички останали романски езици. На първо мѣсто неговото внимание било привлѣчено отъ езика на т. н. македонски ромъни (цинцаритѣ, куцовласитѣ), който се оказва по-консервативенъ и пази много старинни форми, но чието изучаване страдало отъ липса на достатъченъ, сигуренъ и точенъ материалъ. Налагало се, следователно, да бжде проученъ на самото мѣсто, отъ устата на населението, което го говори. Първото си пжтуване младиятъ ученъ направилъ презъ лѣтото 1887, въ продължение на три месеца, когато изследвалъ по-специално езика на власитѣ отъ склоноветѣ на Олимпъ, главно въ градчето Влахо-Ливадонъ. Резултатитѣ отъ своитѣ изследвания изложилъ въ излѣзлата презъ следната година книга върху езика на Олимпийскитѣ власи (*Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig 1888). Второ едно пжтуване, предприето съ подкрепата и съдействието на Кралското Саксонско учено дружество въ Липиска, на Кралската Академия въ Берлинъ и на Пруското правителство, — въ продължение на повече отъ година време, отъ 30 априль 1889 до 24 май 1890, — му дало възможность да посети Македония, Албания, Епиръ и Гърция и, проследвайки разпространението на аромънитѣ (цинцаритѣ, куцоаласитѣ), да се запознае отблизу съ етничнитѣ отношения въ тия тогава турски провинции. Въ езика на мегленскитѣ власи — ромънитѣ въ нѣколко села въ Мегленската областъ, които и по начинъ на животъ, и по физическитѣ си черти, се отличаватъ отъ останалото ромънско население въ Македония — нему се удава да открие единъ особенъ ромънски диалектъ, различенъ отъ диалекта на аромънитѣ, въ нѣкои отношения по-

близък до езика на дакийските ромъни, и по такъв начин да установи, че съществува, покрай дакорамънски, аромънски и истро-ромънски, и единъ четвърти ромънски диалект, който той нарича „влахо-мегленски“ (вж. Vlach-Meglen, eine ethnographisch-philologische Untersuchung, Leipzig 1892). Плодъ на изучавания му при това ново пжтуване е главно неговото основно съчинение въ два тома върху аромънитъ (*Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen, Leipzig, I Bd. 1895, II Bd. 1894*; първиятъ томъ е издаденъ и въ български преводъ, Варна 1899). Първиятъ томъ съдържа много повече отъ това, което би се допуснало отъ на-слова на съчинението. Подъ форма на пжтни белѣжки и впечатления авторътъ излага, покрай сведенията си за аромънитъ, наблюденията си върху природата, народа и живота изобщо въ пропжтуванитъ по-крайнини. Тия наблюдения и сжждения по поводъ на тѣхъ, излѣзли изъ подъ перото на единъ безпристрастенъ ученъ, ще запазятъ за винаги голѣмото си значение по въпроситъ изъ етнографията на Македония и съседнитъ земи на югъ и западъ. Присждата му, изказана въ самото на-чало (стр. 3—4), по националната принадлежностъ на македонското на-селение, което той нарича „българи, а не сърби“, не само защото ма-кедонцитъ „сами се наричатъ така“, но и защото „тѣхниятъ езикъ е единъ бъл арски диалект“, и заявлението му, че за него лично „не съществува ни най-малко съмнение, че македонцитъ трѣбва да бждатъ причислени къмъ българитъ“, бѣха на времето си най-доброто опровер-жение на „повърхностното“, по неговъ изразъ, решение на тоя въпросъ отъ Гопчевича въ известното му съчинение върху „Македония и Стара Сърбия“. Тия свои възгледи той изложи наново и по-подробно въ една публична лекция въ Липиска въ 1898 г. върху националнитъ стремежи на балканскитъ народи (обнародвана въ сжщата година: *Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker, Leipzig 1898*; има и български преводъ: *Националнитъ стремления на балканскитъ народи, превелъ Д-ръ Д. Хр. Протичъ, София 1898*), която предизвика въ сръбския печатъ, както е известно, твърде енергични нападки върху автора.

Важно е, че и сега, въ най-новата си книга, следъ като е ималъ възможностъ да се вдълбочи още повече въ етничитъ и езикови про-блеми досежно балканскитъ народи, проф. Вайгандъ стои по въпроса за народността на македонското население неуклонно на сжщото ста-новище, изказано тридесетъ години по-рано въ книгата му върху „Аромънитъ“.

„Главната маса на населението въ Македония — пише той на-ново — се образува отъ българитъ, които, начевайки отъ старитъ политически граници на България, се простиратъ въ една единствена нераздѣлна маса до Преспа и Охридското езеро, на северъ до плани-ната Шаръ, а на югъ достигатъ морето при устието на Вардаръ, до като непосредното крайбрѣжие на изтокъ и западъ припада на гърцитъ, които, освенъ това, сж застѣпени въ градоветъ; разбира се, повече гърцизмътъ, отколкото гърцитъ въ етнографически смисълъ, играе из-вестна роль въ градоветъ и паланкитъ въ българската областъ“ (стр. 29). Българитъ именно заематъ по численостъ първо мѣсто измежду всички

други населения въ Македония, до като сърбитѣ следватъ на осм о мѣсто, и то подиръ евреитѣ и циганитѣ, и се срещатъ „само въ северна Македония до Скопие“. „Разбира се, северно отъ Шаръ-планина, въ Стара Сърбия, тѣ сж по-многобройни, но и тамъ сж доста изгласкани отъ албанцитѣ. Какви промѣни — продължава авторътъ — сж настъпили или тепърва ще настъпятъ, следъ войната, съ щастливия ѝ за сърбитѣ изходъ, не мога да кажа. Въ всѣки случай, Сърбия ще трѣбва да направи голѣми усилия, въпрѣки страшнитѣ загуби на човѣшки материалъ, въ севернитѣ области на Македония, за да добие надмощие надъ албанцитѣ“ (стр. 29—30).

Българскиятъ характеръ на Македония се обяснява отъ проф. Вайнгандъ по следния начинъ. Той приема, подобно на мнозина други учени, че хърватитѣ и сърбитѣ сж дошли на Балканския полуостровъ, и се заселили въ западната му частъ, малко по-късно отъ словѣнитѣ, които — още въ края на V в. („im Jahre 493“!) — прекрачили Дунава и проникнали въ Мизия. „Самата Македония била цѣла наводнена отъ словѣнски племена.“ Гръцкото население на първо време се задържало само въ градоветѣ, повече на югъ близу до морето и въ административнитѣ центрове на източната римска империя, по-малко на северъ, гдето може да бжде споменатъ само Мелникъ, чието население, засилено чрезъ притокъ, можало да се задържи до най-ново време, но другитѣ градове, като Охридъ, Прилепъ, Велесъ и дори разположениятъ доста на югъ Воденъ, били изцѣло славизувани. Раздѣлени на племена, тия славяни, до появата на аспаруховитѣ българи въ края на 7 стол., слабо изпъквали политически (стр. 11).

Следъ образуването на българската държава като една „сюзна, държава на славяни и българи“ (Bundesstaat der Slawen und Bulgaren), въ 679 г., и съ разширяването границитѣ ѝ на юго-западъ последвало и политическото присъединение на по-голѣмата частъ отъ Македония къмъ България, въ средата на IX стол., когато ханътъ Пресиянъ отнелъ отъ византийцитѣ по-голѣмата частъ отъ Македония, отъ Струма до Охридъ. Обаче тепърва „господството на царетѣ Симеонъ и Самуилъ е она периодъ, въ който Македония била напълно побългарена (Makedonien vollständig bulgarisiert wurde), и то тъй, че българското народно съзнание на населението тамъ до ново време се е запазило по-добре, отколкото въ самата България (das bulgarische Nationalbewusstsein dort bis in die Neuzeit besser erhalten blieb, als in Bulgarien selbst), гдето турцизмътъ и гърцизмътъ въ съдружие почти напълно потискали националното съзнание на населението“ (стр. 15, 16, 17). Срещу това, въ по-ново време Екзархията се явила като факторъ за националното обособение на българщината, особено следъ като тя постепенно, но бърже обсегнала почти всички българи (fast das ganze Bulgarentum), така че името екзархистъ добило не само черковно, но и национално и политическо значение, до като наименованието патриархистъ има само черковно и политическо (привърженикъ на гърцизма), но не и национално значение, тъй като патриархисти могатъ да бждатъ не само гърци, но и албанци, аромѣни, мегленити и българи. „Тепърва

следъ 1878 г. се явиха сърбитѣ съ своитѣ политически претенции върху Македония*, подобно на албанцитѣ въ най-ново време. И еднитѣ, и другитѣ обаче предявиха „съвсемъ фантастични искания, но не можаха да намѣрятъ въ самия народъ достатъчна привързаностъ (haben ganz phantastische Forderungen aufgestellt, aber sie vermochten nicht im Volke selbst den genügenden Anhang zu finden), така че въ сжщинска Македония, следъ отдѣлянето на турското народностно състезание, стоятъ само гърци и българи единъ срещу други, до като въ най-северната частъ на Македония (Стара Сърбия) ще се борятъ сърбитѣ съ албанцитѣ за национално надмощие“ (стр. 31).

Това, обаче, което отъ начало и до днесъ свързва населението Македония съ България, то е езикътъ. „Българскиятъ народенъ езикъ, както се е говорѣлъ въ Македония (die bulgarische Volkssprache, wie sie in Makedonien gesprochen wurde), образувалъ основата на старобългарския книжовенъ езикъ“. Съ разпространението на християнството тоя езикъ, съ азбуката си, преминалъ въ Моравия, отгдето билъ изгоненъ у българитѣ, а сетне отъ тамъ се разпространилъ у другитѣ православни славяни и у ромънитѣ. По такъвъ начинъ „македонскиятъ български езикъ“ (das makedonische Bulgarisch) станалъ носителъ и посрѣдникъ на християнството и на византийската култура въ православната югоизточна Европа (стр. 15—16). „Характерътъ на македонския старобългарски езикъ (der altpulgarischen Sprache Makedoniens), както е заветанъ въ паметницитѣ отъ времето на първото царство, билъ по времето на царя Самуила и сетне презъ второто царство повлиянъ въ смисълъ на срѣднобългарския езикъ, така че новомакедонскиятъ езикъ по своя характеръ изобщо се поставя на страната на българския езикъ и образува съ него едно единство“ (so dass auch das moderne Makedonisch sich durchaus in seinem Charakter auf der Seite des Bulgarischen stellt, mit ihm eine Einheit bildet) (стр. 19). Съ други думи, повтаря авторътъ на стр. 27, следъ като страната била наводнена и свареното население погълнато отъ славянитѣ, тя „станала славянска, а езикътъ старобългарски. Презъ време на второто царство специфично българскитѣ особености, които отличаватъ старо и новобългарски толкова много единъ отъ други въ синтаксиса и въ флексията, достигнали и въ Македония, и така е останало и до днѣ днешенъ; масата на селското население е била и е българска, поне по езикъ (die Masse der Landbevölkerung war und ist bulgarisch, wenigstens der Sprache nach). Сръбскиятъ народностенъ елементъ (Einschlag) проникналъ подъ Стефанъ Душанъ тукъ-таме (stellenweise) въ северна Македония, а единични езикови явления се разпространили отъ тукъ сжщо на югъ, безъ обаче да могатъ да промѣнятъ нѣщо въ характера на езика“.

Езиковата граница между българи и сърби, както е очертана на стр. 80 и сл., се представя отъ голѣмата Шаръ-планина, която отъ старо време още съставяла пречка за сношение и проникване на сърбитѣ на югъ и естествена граница между българи и сърби, до като тепърва въ XVIII и XIX стол., следъ масовото изселяне на тамошното население на северъ отъ Дунава, се вмъкнали между тѣхъ албанци. Северно отъ Шаръ при все това има „известенъ брой български села съ твърде старински

езикъ.* Българи и сърби се допиратъ телърва на Българска Морава: езиковата граница минава презъ Враня, Нишъ къмъ Зайчаръ на Тимокъ, гдето достига до ромънската говорна областъ отъ дветъ страни на тая рѣка. „Че говорениятъ въ Вранския и Нишкия окръгъ български езикъ е силно повлиянъ отъ сръбски и е станалъ единъ видъ сръбско-български смѣсенъ езикъ (serbisch-bulgarische Mischsprache), можахъ — каже Вайгандъ — да установя въ 1917 год., презъ време на войната, въ Нишъ отъ селяни изъ околността“ (стр. 81).

При характеристиката на „македонския български“ езикъ (das makedonische Bulgarisch), авторътъ въ началото още съ право изтъква, че, до като върху българския характеръ на тоя диалектъ по-рано не съществувало никакво съмнение, въ по-ново време, чрезъ една по политически причини умѣло водена пропаганда отъ сръбска страна (durch eine aus politischen Gründen geschickt betriebene Propaganda von serbischer Seite), билъ направенъ опитъ да се наложи въ политическия свѣтъ мнението, че „говорениятъ въ Македония славянски езикъ е сръбски диалектъ и населението е сръбско“ (dass die in Makedonien gesprochene slawische Mundart ein serbischer Dialekt, und die Bevölkerung serbisch sei) (стр. 67). Той счита сжщо неоснователни „всички опити на сръбскитѣ шовинисти“ да изкаратъ езика на македонцитѣ и „като смѣсенъ езикъ отъ неопредѣленъ характеръ“ (als Mischsprache unbestimmten Charakters). Съ нищо неоправдано е, следователно, да се приеме, че „македонскитѣ славяни иматъ свой собственъ езикъ, който стои по срѣдата между сръбски и български“, тъй като „македонски и български въ звуковото си състояние, въ флексията и въ синтаксиса се сходятъ напълно“, съ „незначителни“ отклонения отъ диалектиченъ характеръ, като изпадането на интервок. в (чоек в. човек), на интервок. х (беа в. беах) и ш ч в. шт (шчо в. шо) (последнитѣ две особености въпрочемъ сж свойствени и на други български диалекти, извънъ македонскитѣ) (стр. 75). Правейки, съ компетентността на специалистъ езиковедецъ, прегледъ на най-важнитѣ особености на македонскитѣ говори, той подчертава именно, че както въ фонетиката (редукция на вокалитѣ а, о, е въ средномак. говори въ ъ, у, и непозната въ сръбски; ж > а или ъ като въ бълг., но сръбски у; ъ > о или ъ (въ ър, ъл), до като сръбски а; ъ > е и ъ, но сръбски а; липса на характерното за сръбския езикъ музикално ударение), така и въ морфологията и синтаксиса (задпоставенъ членъ, дори троякъ — -но, -во, -то; аналитично склонение; изчезване на инфинитива; аор. форми съ -ф- или -х-, но сръбски -с-; сег. вр. мн. ч. -ме, а не -мо като въ сръбски; сравнит. и превъзходна степенъ съ по- и най-) „македонски се сходятъ съ български и се отклонява отъ сръбски,“ та напусто би се търсили такива правилно прокарани сходства съ сръбски“ (стр. 73). Единични особености действително могатъ винаги да се намѣрятъ, но тѣ „нищо не доказватъ“ (nichts beweisen). Такова е напр. особното застъпничество на праслав. съчетения tj dj въ македонски чрезъ k' и g' срещу шт, жд въ български, една „звукова особеностъ, която стои по-близу до сръбски, отколкото до български.“ Вайгандъ обаче намира сжществена

разлика въ произношението на „македонскитѣ палатали k', g', които сж се развили отъ t', d' чрезъ издигане на предния езиковъ грѣбъ, до като въ сръбски направо отъ t'-th'-ts' (c') се е развилъ единъ палаталенъ шушкавъ звукъ (африкатъ)“. Македонскитѣ k', g' сж стари и стигатъ на северъ въ Моравско, но колкото се отива по на югъ намаляватъ. „Тия твърде стари форми k', g' отъ t', d' произхождатъ отъ единъ между сръбската и българската говорна областъ разположенъ диалектъ (Косово поле), отгдето сж се разпространили на югъ, безъ да могатъ да изтикатъ напълно стария български изговоръ.“ Така, въ Битоля се казва свек'а покрай свещник, въ южна Македония — при Влахо-Клисура — свеща като въ български, сетне гак' и, покрай гашник и др. п., а това явно показва, че въ тоя случай „имаме работа съ по-нови пришелци“ (mit jüngeren Eindringlingen). Порѣшно е, следователно, възъ основа на такова едно единично явление, което не е нито старо, нито общопроникнало, „тъй като на югъ и югозападъ (Струга, Охридъ, Дебъръ) господствуватъ шт- и жд-, да се вади заключение, че македонски е единъ сръбски диалектъ“ (стр. 72). Сжщо формата на името „бугаринъ“, съ което македонецътъ нарича себе си (въ езицитѣ на околнитѣ народи — грѣцки, аромѣнски, албански и турски — е позната само форма съ -л-), е могла да произлѣзе само отъ „сръбски уста“ (nur aus serbischem Munde stammen, nur im serbischen Munde entstehen; макед. трѣбваше да бжде българинъ или болгаринъ, срв. вълна, волна, вълкъ, волкъ и под.), да проникне отъ сръбски, и то когато Македония се е намирала подъ сръбска властъ, по времето на Стефанъ Душанъ. „Тая форма бугаринъ — казва Вайгандъ — по тоя начинъ е доказателство за признаването и потвърждението на българската народност на македонцитѣ отъ страна на сърбитѣ“ (стр. 74). — За образецъ на езика на македонцитѣ и за да даде възможностъ за „безпристрастна оценка“ на характера му, Вайгандъ дава, по изданието отъ 1802 г., единъ кжсъ изъ Четириезичника на попъ Даниилъ отъ Москополе, писанъ въ едно време, когато на Балк. полуостровъ „националнитѣ“ борби не бѣха още познати (българскиятъ текстъ е на западномакедонски диалектъ, и то, споредъ В., не на битолски, както се мислѣше, но на тоя, който се говори въ „Охридъ и Дебъръ“); той го придружава съ паралеленъ български текстъ съ „народенъ, западнобългарски изговоръ“ и съ коментари; дава сжщо и една сръбска приказка съ преводъ на македонски диалектъ (битолски) и на български („софийски, шопски диалектъ“). „За мене самия — пише той на стр. 73 — българщината въ Македония е фактъ, доказанъ отъ приведенія текстъ на Даниила и отъ мой собственъ опитъ. Когато въ 1887 г. и сетне въ 1889/90 г. пребивавахъ въ Македония, за да се запозная съ тогава още толкова непознатия народецъ аромѣни, запознахъ се, щя не щя, съ тамошния славянски диалектъ единствено отъ слушане. Когато сетне следъ връщането въ отечеството си се запознахъ съ българския книжовенъ езикъ, забелѣжихъ, че азъ съмъ билъ вече научилъ въ сжщностъ български, а сръбски трѣбваше още да уча (dass ich Bulgarisch bereits in der Hauptsache erlernt hatte, Serbisch aber noch zu erlernen hatte), понеже въ всички сжществени точки се от-

клоняваше отъ македонски, ако и въ словаря често да се схождаше, което впрочемъ е и напълно естествено при два езика, които иматъ общъ произходъ. Но пъкъ и въ български има редица думи, които не се срещатъ въ сръбски, а сж съвсемъ обикновени въ македонски, напр. железно (срб. гвожђе), град (срб. варош), планина (срб. брдо; срб. планина означава „Bergweide = чалъ), брашно (срб. мука), хубав (срб. леп), лош (срб. рђав) и пр.“.

По-безпристрастна оценка на езика на македонското население и по-чистосърдечно признаване на неговата национална принадлежност не може и да се очаква!

Както се вижда отъ поднаслово на книгата, проф. Вайгандъ разглежда въ нея само една „частъ“ отъ етнографията на Македония — историческо-народностната и езиково-статистическата. Въ третѣ глави, колкото и има книгата — една озаглавена „историческо-етнографски прегледъ“ (с. 1—28), друга „общи белѣжки върху състава, характера и начина на живота на населението“ (с. 29—56) и трета „езикъ, езикови граници и разпространение на народноститѣ въ Македония“ (с. 57—97) — се разглеждатъ по-накратко или по-обширно най-важнитѣ въпроси до-сежно произхода, националния характеръ, езика и разпространението на всички народности, които сж се срещали нѣкога или живѣятъ сега въ Македония. И като се вземе предъ видъ, че Македония въ народописно от-ношение представя въ малкъ видъ цѣлия Балкански полуостровъ, лесно се разбира значението на тая книга за етнографията на тоя полуостровъ. Старитѣ народи (македонци, траки, илири, гърци и рим-ляни), средневѣковитѣ и по-нови (готи, вандалы, хуни, славяни, българи, сърби, печенези, кумани, турци), които сж живѣли или засѣгали въ Македония, както и най-важнитѣ епохи въ историческия животъ на последната (гръцко-римска, българска, сръбска и турска), се разглеждатъ последо-вателно, главно съ огледъ къмъ произхода на днешното ѝ население и за обяснение на нѣкои негови типични особености въ бита и езика. Въ днешния албански езикъ напр. той съзира следи отъ езика на ста-ритѣ траки и по такъвъ начинъ идва да подкрепи съ нови аргументи изказаното по-рано отъ индоевропеиста Хиртъ мнение (въ *Festschrift für Kiepert* 1898), че днешнитѣ албанци сж потомци не на илиритѣ, въ-чиято земя днесъ живѣятъ, но на тракитѣ. Именно тракийското пле-ме беси, въ Родопитѣ, което, споредъ историческитѣ известия, се е за-държало най-дълго, счита той за родоначалникъ на албанцитѣ, следъ като тѣ, подиръ наводнението на полуострова отъ славянитѣ, потърсили, ведно съ романизуванитѣ траки и римски колонисти, предходницитѣ на днеш-нитѣ ромъни, и намѣрили прибѣжище въ планинската областъ между София, Нишъ и Скопие. Съ това се и обясняватъ общитѣ особености въ развитието на албански и ромънски, и специално ония загадъчни ал-бански елементи въ словаря на дакийскитѣ ромъни, занесени спо-редъ това отъ ромънитѣ следъ раздѣлата имъ отъ албанцитѣ и пресе-лението имъ въ Дакия (стр. 6, 7, 9 и по-специално 11 и след.). Следъ раз-селянето на ромънитѣ не само на северъ презъ Дунава, но и на югъ въ Македония, па и на северозападъ, вследствие на което сж се и съ-здали днешнитѣ четири ромънски диалекта (дакоромънски, аромън-

ски, мегленоромънски и истроромънски), една част била останала въ планините въ България — това сж тъкмо тия ромъни, които играятъ роль при създаването на второто българско царство — и съ време се слѣла съ българитѣ, слагайки при това своя отпечатъкъ върху езика на последнитѣ. Проф. Вайгандъ именно приема, че всички ония най-важни особености, по които днешниятъ български езикъ се отличава отъ останалитѣ славянски езици (задпоставенъ членъ, аналитично склонение, нова форма за бъдеще време, *да*-изречения, както и нѣкои особености въ фонетиката и словаря), но които се сподѣлятъ и отъ албански и ромънски, придавайки „новия балкански характеръ на българския езикъ“, се дължатъ на „влияние отъ страна на ромънски“ (*Beeinflussung durch das Rumänische*) (вж. отдѣла „Балкански езици“, стр. 58—63). Не му е мѣстото да се впускаме подробно въ разглеждането на подигнатитѣ тукъ твърде сложни и трудни въпроси изъ историята на балканскитѣ езици и историческата етнография на Балканския полуостровъ изобщо. Ще забелѣжимъ само, че противъ обяснението на характернитѣ особености на българския езикъ тъкмо отъ ромънски говори фактътъ, че последниятъ въ своя словарь е изцѣло пропитъ отъ славянски, специално български елементи, проникнали въ различни епохи, до като балкано-романскитѣ елементи въ български сж незначителни на брой, повече обозначаващи културни понятия, при това главно такива, които се срещатъ и въ грѣцки и въ други езици, та въ повечето случаи не се знае дали не сж дошли въ български не направо, а чрезъ чуждо посрѣдство. Специално ромънски словарни елементи въ български, особено по-стари, липсватъ почти съвсемъ, едно обстоятелство, при което, щомъ би ставало дума за взаимни влияния, би трѣбвало да се дойде до тълкуване въ противоположенъ смисълъ. —

Трѣбва да се признае, че проф. Вайгандъ, който е ималъ възможность да се движи между жителитѣ на Македония, дава въ втората глава, гдето разглежда по-специално характера на нейното население и начина на негова животъ, много сполучливи характеристики на българина, гърка, аромънина, албанеца и турчина, на тѣхнитѣ психични и морални качества, особено както се проявяватъ тѣ въ личния, семейния и общественъ имъ животъ и въ тѣхнитѣ занятия, характеристики, които сж резултатъ на рѣдка наблюдателна способностъ и затова ще запазятъ за винаги своето значение.

Въ заключителнитѣ думи (стр. 98-102) авторътъ описва сегашното положение на Македония, подѣлена следъ войнитѣ между сърби и гърци, подчертава, че „Македония е една историческа, стопанска, съобщително-политическа и географическа цѣлость“ и че „една автономна Македония между Бистрица и Дринъ на западъ и Места на изтокъ, до Шаръ-планина и Карадагъ на северъ, би била най-щастливото разрешение, за задоволенieto и благоденствието на македонцитѣ и за избѣгването на кървави въстания въ бъдеще“.

Ст. Романски.

Jordan Ivanov, *Un parler bulgare archaïque* (Revue des études slaves, t. II, pages 86—103, Paris 1922).

Досега бѣ известно, че въ говора на Солунскитѣ села Вѹсока, Зѹрово и Сухѹ (въ тѣй нареченото „Богданско“, Лагадинска околия) има упазени важни старобългарски фонетични архаизми: прями останки отъ дветѣ носовки, гласната ѣ и гл. ѣ, произнасяна като ѣ, и съгласнитѣ съчетания жд, шт, дз (s). Тия старински черти, съставляващи най-важната характеристика на езика на Св. Кирила и Методия, възбудиха въ свое време особенъ интересъ въ славистическитѣ кръгове и поради обстоятелството, че тритѣ села се намиратъ тъкмо въ областъ, гдето ще да е била родината на старобългарския Кирилометодиевски говоръ. Така, вземайки въ съображение главнитѣ фонетични отлики на последния, Ягичъ изказа мнение, споредъ мене основателно, че той се е намиралъ нѣгде между Солунъ и Цариградъ (вж. V. Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 1913 г., стр. 272—273). Въ свръзка и съ тоя въпросъ е отъ немалко значение и едно ново откритие, което дължимъ на проф. Йорд. Ивановъ, а именно, че въ говора на селата Висока и Сухо при известни ограничителни условия и день днешенъ се чува въ края на думитѣ старобългарската тъмна гласна ѣ, която въ това си положение по единъ общъ на всички други български говори, както и въ всичкитѣ славянски езици изобщо, фонетиченъ законъ на пълно е изчезнала.

Презъ време на балканската война 1912—1913 г. Ивановъ е посетилъ селата въ Богданско и, вслушвайки се въ говора на селата Висока и Сухо, е забелѣжилъ, че тѣ-тѣ ясно се произнася въ края на прилагателни имена и причастия, окончаващи съ две или три съгласни, и то „най-често въ съчетания отъ прилагателно съ (следваще подиръ него) съществително въ тѣсно съединение (en liaison intime), като напр.: скѣмпѣ ли і тютюно?; млого сѣлнѣ аскѣр е болгарскѣю аскѣр; ѣндрѣ грат пѣдна; тѣс ѣ прѣвнѣ чѣвѣк в сѣлото; плѣткѣ гѣол; мѣндрѣ мѣнч (=мжжѣ); нѣскѣ чѣвѣк; мѣшкѣ, жѣднѣ, чѣрнѣ—чѣвѣк; слѣткѣ пекмѣс; мѣнкѣ лѣб и пр. Проф. Ивановъ въ горепосочената статья казва, че „мжчнотията да се произнесатъ две или три съгласни въ края на думитѣ, безъ да следва подире имъ въ тѣхна подкрепа една гласна, достатъчно обяснява запазването на крайния ѣ въ говора на селата Висока и Сухо“ (с. 92). Нѣма съмнение, че въ случая имаме фонетично явление, което дължи произхода си на известна нужда отъ еуфонично естество и че благодарение на тѣсното единение (liaison), за което се каза, ерѣтъ нѣкакъ се е чувствувалъ сѣкашъ въ срѣдата, а не въ края на думата. Но въпрѣки това мисля, че реченитѣ ограничителни условия, еднакво съществуващи и въ другитѣ български говори, едва ли биха спрѣли изчезването на крайния ерѣ и въ тоя, доста консервативенъ говоръ, ако да не е имало и друга, по-силна причина, която решително е подкрепила съществуващата тенденция да не се изпуска крайниятъ ерѣ въ звукови съчетания отъ рода на гореказанитѣ. Тази друга причина азъ съзирамъ въ редукцията на гласната ѣ, която въ сѣция говоръ се произнася като ѣ, сир. досушѣ

еднакво съ сщинския ъ, и то не само въ срѣдата, но и въ края на думитѣ, както ни е известно отъ по-рано (вж. А. П. Стоиловъ, Рефлекси отъ старобългарски изговоръ на ъ и пр., въ Период. Спис. LVIII; L. Miletič, Bemerkungen zu Oblaks Maced. Studien, въ Archiv für Sl. Philologie XX. 586—587). И проф. Ивановъ съ нови примѣри потвърждава сществуването на ъ въ края на думитѣ вмѣсто староб. потъмнѣло ъ, нпр. ко̀зъ, кра̀въ (мн. число, староб. козы, кравы); ко̀ткъ-тѣ; ушѣ-тѣ напѣренѣ; имамъ мѣлко зѣмбѣ (стб. зжбы) и пр. Веднѣжъ затвърдилъ се навикъ да се произнася въ края на думитѣ еровъ звукъ вмѣсто по-старо ъ, което, макаръ и потъмнѣло, сир. произнасяно като ъ, никога не изчезва, може по аналогия да се задържи и сщински, първоначаленъ ъ въ края на такива думи, окончаващи на две и три съгласни, гдето на неговото изчезване се противопоставя тенденция отъ еуфониченъ характеръ, както се каза. Такава аналогия е възможна при две условия: първо, въ посоченитѣ ограничени случаи крайниятъ ъ да се е поддържалъ известно време и следъ като въ всички други случаи той е изчезналъ, и второ, редукцията на ъ въ крайнитѣ срички да е настъпила преди изчезването на ъ при изтъкнатитѣ специални условия. Мисля, че така ще да е и станало. Редукцията на гласнитѣ въ българскитѣ говори е твърде стара и достига най-ранната стрѣднобългарска епоха на езика. Колкото се отнася до говоритѣ въ Богданско, които се указватъ твърде консервативни и по отношение на ъ, трѣбва да изтъкна, че сщцата особеност отличава и географически най-близкитѣ родопски наречия, въ които и сега има говори, гдето се е запазилъ звукътъ на ъ и въ които по аналогия на ъ — нередуцирано и редуцирано — е била засегната и гласната и, а именно въ Дарѣдерско и въ Павлиянското наречие, а още повече въ централно-родопския говоръ на Широка лѣжа и въ нѣкои други говори (вж. у мене „Редукцията на гласнитѣ въ Ширококопѣшкия говоръ“, въ Списание на Бѣлг. Акад. на наукитѣ, III (2), стр. 1—10). Що се касае до изключението, което говорътъ на село Зарово прави относително ера въ края, ясно е, че то е отъ сравнително по-нова дата, като се е развила метатеза на крайния еръ, преобърналъ се въ т. нареч. вметнатъ еръ.

И тая езикова връзка на Солунско съ Родопския край не е безъ значение за историята на старобългарския езикъ както и за историческата българска диалектология.

Възможността да се запази ерътъ въ края на думитѣ по отдѣлни диалекти по-дълго време, отколкото въ други диалекти, се подкрепя отъ подобни явления, отбелѣзани въ други славянски езици. Случаятъ, който ни занимава, ни припомня факти, изтъкнати въ свое време отъ пок. А. Потебня изъ великорускитѣ, особено северовеликорускитѣ говори, въ които и презъ XIII и XIV вѣкъ още се произнасяли и двата ера и въ края на думитѣ, и че въ нѣкои отъ тѣхъ тѣ се одържали и много по-сетне, а въ отдѣлни случаи, главно въ народната поезия, се запазили дори и до наши дни, по подобие на французкото е тует, което главно въ пѣнието и сега се вестява като живъ звукъ. Следитѣ

имъ сж засвидѣтелствувани и въ текстоветъ на рускитъ стихирари отъ XVI и XVII в. (вж. А. Потебня, Къ исторіи звуковъ русскаго языка, стр. 35 нат.).

Г. Ивановъ добре забелѣзва, че въ останкитъ отъ носовки въ говора на селата въ Богданско не се виждатъ никакви следи отъ т. нареч. сръднобългарско смѣсване на носовкитъ, съ което по-вече или по-малко се отличаватъ нашитъ сръднобългарски писмени паметници. Ала сжщото можемъ да кажемъ и съ огледъ къмъ назалнитъ останки и отъ другитъ, по-западни македонски говори, отъ Костурско и тѣхнитъ колонии (Брацигово, Айдемиръ, вж. у мене: „Арнаутитъ“ въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ, Пер. Спис. LXI, 9, стр. 623—666). Въпрѣки това, смѣсването на носовкитъ въ сръднобългарскитъ паметници толкова опорито, ако и неправилно, се подържа, че не може току тѣй да го вземемъ само за книжно явление, за правописна маниера на неукитъ наши стари писатели. Въ нашитъ народни говори, особено източнитъ, има слаби следи отъ замѣна на носовкитъ следъ небни (палатални) съгласни, ала освенъ туй въ една голѣма българска езикова област, родопската, има и сега по говоритъ правилни рефлексии на носовкитъ, които доказватъ, че тѣ фактически при дадени условия сж се смѣсили, особено носовката *а* чрезъ *ж*, респективно рефлекса на подирната *ъ* и *пр*. (вж. у мене „Слѣды среднобългарской замѣны носовыхъ въ новобългарскихъ нарѣчіяхъ“, печатано въ „Статьи по славяновѣдѣнію“ подъ редакц. В. И. Ламанскаго. II. Спбгъ, 1906, стр. 186—205; вж. и „Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache“, Wien, 1911). Отъ факта, че въ носовкитъ отъ Солунско и югозападна Македония не се констатира смѣсване на носовкитъ, може само да се заключи, че въ нашата среднобългарска писменостъ, въ която се явява въпросната замѣна по-правилно застѣпена, не сж се отразили народни говори отъ тия южномакедонски говори. Въпросътъ стои още отворенъ.

Поради особената важностъ, която иматъ съгласнитъ групи жд, шт, бидейки най-характерна българска черта на Кирилometодиевския езикъ, добре е сторилъ проф. Ивановъ, че е изброилъ въ статията си и думитъ съ жд, шт, употребявани по говора въ Богданско.

Щѣхме да бждемъ особено благодарни автору, ако бѣ му се удало да запише повече текстове простонародна разговорна проза отъ сжщия говоръ.

Л. М.

Grammaire de la langue serbo-croate. Par A. Meillet, professeur au Collège de France et à l'École des Hautes-études, et A. Vailant, professeur délégué à l'École des langues orientales vivantes (Collection de grammaires de l'Institut d'Études slaves. III). Paris, 1924, 8°, VIII. 302.

Институтътъ за славянски изучавания (Institut d'études slaves) въ Парижъ издава между друго и серия граматики на славянскитъ езици, отъ които трета по редъ е посочената горе граматика на сърбо-хърватския езикъ, съчинена отъ проф. А. Мейе и А. Ваянъ. Както и излъжитъ други две граматики отъ сжщата серия, — чешска и

полска, и тази има повече практически характер на едно по-подробно учебно пособие. Нѣмаме намѣрение тукъ да преценяваме отъ езиково гледище достойнствата на тая граматика, а искаме само да изтъкнемъ една научна неточностъ относително югоизточнитѣ граници на сръбохърватския езикъ къмъ съседнитѣ нему западни и югозападни (македонски) български говори. Следъ напредналитѣ въ последнитѣ десетилѣтия диалектоложки изучвания на смежнитѣ между двата езика — сръбския и българския — говорни зони, не може вече да се твърди, че не се знаело точно, где престая сръбо-хърватската и где захваща българската езикова областъ. Вънъ отъ всичко съществува и единъ общъ, сигуренъ критерий, по който се познаватъ българскитѣ говори, това сж членната форма и аналитичното склонение. Въ граматиката на г. г. Мейе и Ваянъ, сръбо-хърватскитѣ езикови граници не се посочватъ съ нуждната опредѣленостъ. „На югъ и на изтокъ — казватъ авторитѣ — границата между говоритѣ отъ сръбски типъ и говоритѣ отъ българо-македонски типъ се прелива... Между чисто-сръбскитѣ говори (*parlers nettement serbes*) въ областъта на Нишъ и чисто-българскитѣ говори около София има прилика, а между единитѣ и другитѣ се срѣщатъ редъ преходни говори. Общо се приема, че говоритѣ въ Стара Сърбия сж отъ сръбо-хърватски типъ, а говоритѣ въ южна Македония отъ другъ, различенъ типъ, твърде близкъ до българския; ала нѣма точенъ критерий, който би позволилъ да се различаватъ тия дватипа, и, като се взематъ въ внимание мѣстнитѣ говори, преходътъ отъ македоно-сръбския къмъ македоно-българския става чрезъ непрекъснатата редица вариации“ (стр. 3). Като се вземе предъ видъ, че тукъ, подъ „Стара Сърбия“ се разбира и северна Македония, сир. Скопско и Велешко, излиза, че само въ „южна Македония“, както е изрично и казано, говоритѣ сж отъ „българо-македонски типъ“, но че и тукъ сръбскитѣ езикови черти ужъ тѣй засѣгатъ на югъ, че не можело да се опредѣли една същинска раздѣлна граница. Това не е съгласно съ установенитѣ въ славистиката факти: българската говорна зона захваща много по на северъ та дори и за Нишката областъ не може да става и дума за чисто сръбски говори, както е казано отъ авторитѣ. А относително по-южнитѣ области, тамъ вече се знае по-точно, накжде отива границата на сръбския езикъ. Нѣма нужда да отиваме далечъ за доказателства; стига да посоча това, що казва проф. А. Лескинъ въ своята, сега за сега най-добра научна граматика на сръбо-хърватския езикъ (A. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*, Heidelberg 1914, 8°, 588) по този въпросъ, като опредѣля границитѣ на сръбско-хърватската езикова областъ: „На изтокъ и западъ граничната линия се тегли отъ устието на Тимокъ на Дунава и върви по рѣката на горе до Зайчаръ, отъ тукъ до Сталачъ (*Stalac*) при вливането на западна въ източна Морава, и сетне въ южна посока презъ Прокуплье и Куршумлия до Янево (малко югоизточно отъ Прищина) нататъкъ до Призренъ или до сливането на Бѣлия съ Черния Дринъ, и отъ тукъ по южната граница на днешна Черна Гора (194) до устието на р. Бояна на Адриатическото море“ (XXI). Проф. Лескинъ, най-тън-

киятъ познавачъ на старобългарския езикъ и отъ друга страна не по-малкъ специалистъ по сръбо-хърватския езикъ, доказалъ го и съ своята сръбо-хърватска граматика, има напълно компетентния усетъ да знае, до къде достига границата на сръбския езикъ нахъмъ България и Македония, и той безъ оговорки я казва. Това е истината, която бѣхме длъжни да изтъкнемъ. Въ една практическа граматика като тая на Мейе и Ваянъ, да се разправа за преливания на диалекти, преходни зони и пр., въпроси, свързани съ исторически погледъ върху родственитѣ белѣзи на югослав. езици, е повече отъ неумѣстно. Въ предговора авторитѣ разправятъ, че граматиката първомъ е била съчинена отъ проф. Мейе, че той въ ржкописъ я предалъ на г. Ваянъ, който е слушалъ лекции на г. проф. Беличъ въ Бѣлградъ въ течение на една година та отъ своя страна внесълъ въ ржкописа много видоизмѣнения, безъ да измѣни общия планъ. Следъ това проф. Мейе наново прегледалъ ржкописа, а коректуритѣ — проф. Беличъ. Съ огледъ къмъ въпроса, който по-горе ни занимава, тая предговорна история не е безъ значение. Л. М.

Гован Цвијић, Говори и чланци, 4 тома, гол. 8^о, т. I. 264, II. 237 III. 174, IV. 130, Београд, 1921—1923.

Въ четири книги сж препечатани по-дребни статии на проф. Цвиичъ, предимно съ съдържание отъ етнографско и политико-общественъ характеръ. Нашето внимание привличатъ сега главно статиитѣ, въ които се засѣга македонскиятъ етнографски въпросъ. Повечето отъ тѣхъ не сж нови за насъ, понеже тѣ въ свое време предизвикаха цѣла полемична литература въ защита на българскитѣ етнографски интереси. Критиката на Цвиичевитѣ възгледи върху етнографията на Македония досежно славянското ѝ население доказа не само тѣхната тенденциозностъ, но и пълната имъ научна несъстоятелностъ. Цвиичъ не се и опита сериозно да отговори. Между туй сръбската държавна идея, за която Цвиичъ пожертвува името си на обективенъ ученъ, а именно да се завладѣе Македония, се осъществи, и сега македонскитѣ българи вече сж вписани въ официалнитѣ списъци на югославянската държава като „сърби.“ Можехме да предполагаеме, че споменатитѣ трудове на Цвиича, изпълнили своята пряма задача да насждатъ въ умоветѣ на слабо осведоменитѣ въ свѣта фалшиви идеи на една коварна „политическа етнография“, нѣма да се явяватъ въ нови издания. Въпрѣки всѣко очакване обаче тѣ наново се пускатъ на книжния пазаръ заедно съ нѣколко Цвиичови статии отъ другъ характеръ. Предъ видъ на тоя фактъ, длъжностъ ни е да не ги преминемъ съ мълчание въ страницитѣ на „Македонски Прегледъ“. Разбира се, че съ огледъ на досегашната критическа литература, наша и чуждестранна¹, можемъ по-накратко да си кажемъ думата, като посочимъ

¹ Подробно е указана досежната литература въ следнитѣ трудове: А. Иширковъ, Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ славяни, София, 1907, 100, 8^о; — Западнитѣ краища на българската земя. Съ 11 карти. София 1915, 8^о CXXX+104; — Étude ethnographique sur les Slaves de Macédoine. Réponse a M. I. Zvijitch, Paris, 1908; — Le

1. Въ едни се доказва, че Македония географски толкова била изолирана отъ България и Тракия, щото вече и поради туй не можело, па и не бивало, тя съ тѣхъ заедно да образува една държава, докато съ Сърбия, поради съществуващата пряма връзка между Вардарската долина и Моравската, тя трѣбвало да образува едно държавно цѣло. Тази политическа тенденция се прокарва въ статитѣ: Географске основе македонскога питања (т. I, стр. 181-193); Главне особине централних области Балканскога полуострова (I, 95-144); Географски и културни положај Србије (I, 27—55); Границе и склоп наше земље (III, 195—217); Једна англиска публикација о балканским проблемима (III, 48—56).

2. Въ други статии авторътъ, по специалностъ географъ, навлиза въ областта на сѣщинската етнография и съ смѣлостта на единъ лаикъ се мжчи да убеди, че македонскитѣ славяни, ако и отъ край време и сега сами себе си да наричатъ българи, въ сжщностъ не били никакви по народностъ: тѣ били лишени отъ всѣко народностно (национално) съзнание и следователно представлявали отъ себе си една още национално „неоформена“ или „флотантна маса,“ както самиятъ авторъ обича да се изразява. Самото пкъ име българинъ — „бугаринъ“ — не трѣбвало да се взема сериозно, сир. въ етничния му смисълъ, защото това име въ Македония ужъ датувало отъ ново време, и то въ съвсемъ друго, до сега отъ никой ученъ не подозирано значение: „бугаринъ“ значело „простъ човѣкъ, ратай, чифчия“. Съ други думи, буквално се повтаря скроената измислица, която Цвиичъ за пръвъ пжтъ пусна въ ходъ на 1906 г. въ статията си „Белѣжки по етнографията на Македония“, печ. въ сръбското списание „Дело“ и сетне преведена и на английски и руски. Въ новото издание тоя възгледъ се доказва въ статитиитѣ: Етнографске границе балканскихъ народа (I, 152); Македонски словени, аморфна словенска маса, и „балканска“ душа (I, 193-205); Единство јужнихъ Словена (II, 141—151); Словенската раса и македонско питање (критика на „La race slave“ и „Makedonská otázka“ на проф. Л. Нидерле); О једномъ бугарскомъ спису (за съчинението на проф. А. Иширковъ, „Западно-българскитѣ земи“); Принципи и методи за израду етнографске карте Балканскога полуострова (III, 31—34, 36—47, 57—63).

nom de Bulgare. Eclaircissement d'histoire et d'ethnographie, Lausanne, 1918, 8e, 67. — Н. Державинъ, Болгаро-сербскія отношения и македонскій вопросъ, Петербургъ (излѣзло и на французки въ Лозана, 1918 г.: N. Derjavine, Les rapports bulgaro-serbes et la question macédonienne, сжщо и на нѣмски: Prof. N. S. Derschavin über Makedonien, печ. като № 2 отъ изданието Balkan-Probleme, Leipzig, 1918, 8° 133). — П. Н. Милюковъ, Сербскіе аргументы (Рѣчь, № 20, 1913); P. N. Miljukoff über Makedonien (№ 1, Balkan-Probleme, 1918, Leipzig). — Dr L. Niederle, Makedonská otázka, 2. изд. Praha, 1901, 8° 39. — Vladimir Sis, Makedonie, 1914. Praha, 8°, 220. — I. Ivanoff, La Question Macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique, Paris, 1920, 8° 292; — Les Bulgares devant le congrès de la paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques, Berne, 1919, 8°, 225.

3. Въз основа на првите две положения, авторът по-нататък намира, че няма основания да се оспорва правото на Сърбия да владее Македония, и то толкова повече, че освен географичните и етнографични доводи, въ полза на Сърбия били и други т. наречени от автора „антиетнографски неоходимости“, които засягали нейни жизнени интереси от економически характер.

Това свое чисто политическо становище авторът прокарва въ статиите: Важност Цариграда и Солуна (I, 116—123); Географски и економски положај Србије (I, 206—212); Могућности за излазак на море (II, 14 нат.), Анти-етнографске нужности (III, 21—22).

I.

Македония въ известните свои граници сама по себе си е завършена географска цѣлост, заемайки централно мѣсто въ южния дѣлъ на Балканския полуостровъ (вж. и статията на проф. Ж. Радевъ въ „Макед. Прегледъ“, II, 23). И Цвиичъ твърди, че Македония има централно положение въ южната част на Полуострова съ Тракия откъмъ И. и Албания откъмъ З. (I, 131). Че Скопската област географски принадлежи къмъ Македония, а не къмъ Стара Сърбия, доказва тъкмо фактътъ, че и двете сж наведени отъ северъ къмъ югъ, та рѣките имъ текатъ къмъ Егейското море, когато сщинската Стара Сърбия — северно отъ Шаръ — наопаки е наклонена къмъ северъ и принадлежи къмъ Дунавския басейнъ.

Цвиичъ признава, че северната частъ отъ западната половина на Полуострова безъ Моравската долина е затворена планинска областъ, принадлежаща къмъ динарската планинска система. Тая областъ, въ която се е намирала сщинската Сърбия въ старо време, не е и не може да бѣде географска цѣлостъ безъ моравско-вардарската долина (I, 186). Ала когато изобщо се поставя въпросътъ, има ли Македония географски съобщителни връзки съ България, респективно съ Тракия, трѣбва да се изтъкне, че не само има, но че ги има въ несравнено по-голѣма мѣрка, отколкото между Македония и сщинска Сърбия. И Цвиичъ признава, че „презъ северозападна Македония минава най-значителната орографска преграда — Шаръ и Карадагъ, които отдѣлятъ Македония отъ Стара Сърбия. На Балканския полуостровъ — казва Цвиичъ — още само Балканътъ и Карстовитѣ планини на Динарската система сж такива важни вододѣли и граници на културни и други влияния“ (I, 143). И наистина, предъ видъ на еднородността на славянския етниченъ елементъ въ България, Тракия и Македония, би било чудно, ако липсваха естествени комуникации между тѣхъ, защото какъ иначе би се обяснило въ такъвъ случай между друго и подържането въ течение на вѣкове държавно-политически и културни връзки на България съ Македония. Известно е, че главните сношения между тѣхъ, особено военните походи и масовитѣ разселвания, сѣвсемъ не сж вървѣли презъ далечната и едно време мжно проходима Моравска долина. Самиятъ Цв. казва, че най-добрата, най-

само главнитѣ „теории“ на автора досежно македонскитѣ българи, по-старияни нѣколко пѣти въ разни статии. Тѣ всички се свеждатъ къмъ три главни положения:

1. Въ едни се доказва, че Македония географски толкова била изолирана отъ България и Тракия, щото вече и поради туй не можело, па и не бивало, тя съ тѣхъ заедно да образува една държава, докато съ Сърбия, поради съществуващата пряма връзка между Вардарската долина и Моравската, тя трѣбвало да образува едно държавно цѣло. Тази политическа тенденция се прокарва въ статиитѣ: Географске основе македонскога питања (т. I, стр. 181-193); Главне особине централних области Балканскога полуострова (I, 95-144); Географски и културни положај Србије (I, 27-55); Границе и склоп наше земље (III, 195-217), Једна енглеска публикација о балканским проблемима (III, 48-56).

2. Въ други статии авторътъ, по специалностъ географъ, навлиза въ областъта на сѣщинската етнография и съ смѣлостъта на единъ лаикъ се мѣчи да убеди, че македонскитѣ славяни, ако и отъ край време и сега сами себе си да наричатъ българи, въ сѣщностъ не били никакви по народностъ: тѣ били лишени отъ всѣко народностно (национално) съзнание и следователно представлявали отъ себе си една още национално „неоформена“ или „флотантна маса“, както самиятъ авторъ обича да се изразява. Самото пѣкъ име българинъ — „бугаринъ“ — не трѣбвало да се взема сериозно, сир. въ етнически му смисълъ, защото това име въ Македония ужъ датувало отъ ново време, и то въ съвсемъ друго, до сега отъ никой ученъ не подозревано значение: „бугаринъ“ значело „простъ човѣкъ, ратай, чифчия“. Съ други думи, буквално се повтаря скроената измислица, която Цвиичъ за пръвъ пѣтъ пусна въ ходъ на 1906 г. въ статията си „Белѣжки по етнографията на Македония“, печ. въ сръбското списание „Дело“ и сетне преведена и на английски и руски. Въ новото издание тоя възгледъ се доказва въ статитиитѣ: Етнографске границе балканских народа (I, 152); Македонски словени, аморфна словенска маса, и „балканска“ душа (I, 193-205); Јединство јужних Словена (II, 141-151); Словенскајраса и македонско питање (критика на „La race slave“ и „Makedonská otázka“ на проф. Л. Нидерле); О једном бугарском спису (за съчинението на проф. А. Иширковъ, „Западно-българскитѣ земи“); Принципи и методи за израду етнографске карте Балканскога полуострова (III, 31-34, 36-47, 57-63).

nom de Bulgare. Eclaircissement d'histoire et d'ethnographie, Lausanne, 1918, 8°, 67. — Н. Державинъ, Болгаро-сербскія отношенія и македонскій вопросъ, Петербургъ (излѣзло и на французки въ Лозана, 1918 г.: N. Derjavine, Les rapports bulgare-serbes et la question macédonienne, също и на нѣмски: Prof. N. S. Derschavin über Makedonien, печ. като № 2 отъ изданието Balkan-Probleme, Leipzig, 1918, 8° 135). — П. Н. Милюковъ, Сербскіе аргументы (Рѣчь, № 20, 1913); P. N. Miljukoff über Makedonien (№ 1, Balkan-Probleme, 1918, Leipzig). — Dr L. Niederle, Makedonská otázka, 2. изд. Praha, 1901, 8° 39. — Viadimir Sis, Makedonie, 1914. Praha, 8°, 220. — I. Ivanoff, La Question Macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique, Paris, 1920, 8° 292; — Les Bulgares devant le congrès de la paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques, Berne, 1919, 8°, 225.

3. Въз основа на првите две положения, авторът по-нататък намира, че няма основания да се оспорва правото на Сърбия да владее Македония, и то, толкова повече, че освен географичните и етнографични доводи, въ полза на Сърбия били и други т. наречени от автора „антиетнографски неопходимости“, които засягали нейни жизнени интереси отъ економически характеръ.

Това свое чисто политическо становище авторътъ прокарва въ статиите: Важност Цариграда и Солуна (I, 116—123); Географски и економски положај Србије (I, 206—212); Могућности за излазак на море (II, 14 нат.), Анти-етнографске нужности (III, 21—22).

I.

Македония въ известните свои граници сама по себе си е завършена географска цѣлостъ, заемайки централно мѣсто въ южния дѣлъ на Балканския полуостровъ (вж. и статията на проф. Ж. Радевъ въ „Макед. Прегледъ“, II, 23). И Цвиичъ твърди, че Македония има централно положение въ южната частъ на Полуострова съ Тракия откъмъ И. и Албания откъмъ З. (I, 131). Че Скопската областъ географски принадлежи къмъ Македония, а не къмъ Стара Сърбия, доказва тъкмо фактътъ, че и дветѣ сж наведени отъ северъ къмъ югъ, та рѣките имъ текатъ къмъ Егейското море, когато сжщинската Стара Сърбия — северно отъ Шаръ — наопаки е наклонена къмъ северъ и принадлежи къмъ Дунавския басейнъ.

Цвиичъ признава, че северната частъ отъ западната половина на Полуострова безъ Моравската долина е затворена планинска областъ, принадлежаща къмъ динарската планинска система. Тая областъ, въ която се е намирала сжщинската Сърбия въ старо време, не е и не може да бжде географска цѣлостъ безъ моравско-вардарската долина (I, 186). Ала когато изобщо се поставя въпросътъ, има ли Македония географски съобщителни връзки съ България, респективно съ Тракия, трѣбва да се изтъкне, че не само има, но че ги има въ несравнено по-голъма мѣрка, отколкото между Македония и сжщинска Сърбия. И Цвиичъ признава, че „презъ северозападна Македония минава най-значителната орографска преграда — Шаръ и Карадагъ, които отдѣлятъ Македония отъ Стара Сърбия. На Балканския полуостровъ — казва Цвиичъ — още само Балканътъ и Карстовитѣ планини на Динарската система сж такива важни вододѣли и граници на културни и други влияния“ (I, 143). И наистина, предъ видъ на еднородността на славянския етниченъ елементъ въ България, Тракия и Македония, би било чудно, ако липсваха естествени комуникации между тѣхъ, защото какъ иначе би се обяснило въ такъвъ случай между друго и подържането въ течение на вѣкове държавно-политически и културни връзки на България съ Македония. Известно е, че главните сношения между тѣхъ, особено военните походи и масовитѣ разселвания, сѣвсемъ не сж вървѣли презъ далечната и едно време мжчно проходима Моравска долина. Самиятъ Цв. казва, че най-добрата, най-

кжсата съобщителна артерия между България и Македония е пжтьт Куманово—Криворѣчна—Паланка—Кюстендилъ: „Отъ Скопско-Прешовската областъ има по-добра връзка съ България, отколкото отъ който и да е другъ край не само на централната областъ, но и на цѣлата Стара Сърбия и Македония, именно чрезъ известния Криворѣчки или Кюстендилски пжть, който води отъ Скопье презъ Куманово и Крива Паланка за Кюстендилъ. Сега този пжть е въ по-голѣмата си частъ въ лошо състояние и има слаба култура и търговска стойностъ. При все това той е главниятъ пжть, презъ който България може да стигне въ централната (македонска) областъ както и на Моравско-вардарската комуникационна линия“ (I, 138—139). Този пжть отъ българската граница при Гюшово до Куманово е дълъгъ само 87 километра. При днешнитѣ усъвършенствувани технически възможности, какво значатъ Осоговската седловина при Деве-баиръ, вододѣлътъ между Струма и Крива Рѣка, рѣкитѣ Пчиня и Крива, щото тоя кжсъ пжть чрезъ една желѣзница да стане първостепенна връзка между България и Македония. Касателно до съобщенията между юго-западна и източна Македония, както и между тази последната и България и Тракия, излишно е подробно да се спираме; тѣ сж известни, — едни вървятъ на дълъгъ отъ З. къмъ И. презъ напрѣчни долини, а други въ меридианска посока отъ С. къмъ Ю. презъ долинитѣ на Струма и Места. И тѣй открай време при най-първобитни съобщителни средства сж били възможни живи политически и културни сношения между България и Македония, докато наопаки подирната въ старо време е била изобщо изолирана отъ Сърбия.

Тепърва съ завладяването на Моравската долина Сърбия представя да бжде затворена планинска държава. Чрезъ долината на българска Морава Сърбия придоби възможностъ да се развива на северъ къмъ Подунавieto. Съ време това не я задоволи, и тя почва да се стреми и на югъ, къмъ Егейско море, къмъ Солунъ. И затова ѝ бѣ потрѣбно да навлѣзе презъ Вардарската долина, въ Македония. Прешовската вододѣлна седловина не е висока, желѣзницата лесно я прехвърля, и ето че сега Македония и Сърбия ставатъ изведнѣжъ „нераздѣлно географско цѣло“. За да станатъ и политическо цѣло, пречеше фактътъ, че етнографически, и то главно съ огледъ къмъ славянското ѝ население, Македония не е сръбска. Цвиичъ и на това намира извинение. „Има императивни географски и икономически необходимости — казва той —; една отъ очевиднитѣ е, че долинитѣ на Морава и Вардаръ образуватъ географска цѣлостъ; въ тѣхъ трѣбва да се създаде една държава. Въ туй трѣбва да се търси потеклото на оня стремежъ, който се разви въ Моравска Сърбия, именно да се разпространява тя къмъ югъ, въ долината на Вардаръ. Само ако сръбската държава владѣе цѣлата Моравско-вардарска долина, тя би била способна за животъ“ (I, 187—188). И на други мѣста въ статиитѣ си авторътъ е все тѣй откровенъ: „Южнитѣ граници на Стара Сърбия непрѣменно трѣбва да се разширятъ и презъ Шаръ пла-

нина, главно върху областта на днешния Косовски вилаетъ* (I, 130); „Долината на Вардаръ, която завършва въ Солунския заливъ, представява съобщителна артерия, която безъ всѣко съмнение по-централистично влияе върху по-голѣмата частъ на Сърбия, отколкото която и да е друга. Заради това Солунъ би могълъ да бжде най-естествено пристанище на Сърбия, ако би успѣла тя толкова на югъ да разширочи своята територия* (II, 15). Това е поне ясно, но съвсемъ не следва отъ тия държавни завоевателни планове на Сърбия да се вади заключение, както прави Цвиичъ, че за България долината на Вардара нѣмала нито комуникационна, нито економическа стойностъ, че подирната, бидейки отдѣлена отъ България чрезъ Рила, Родопитѣ и Осоговската планина, била „обърнала гърбъ на България“, и най-сетне, че „България и Македония следователно не сж географска цѣлостъ та не могатъ да образуватъ една държава* (I, 189).

Въ Парижката конференция за мира при опредѣлянето границитѣ на Сърбия реепективно на Югославия споредъ нуждата се е вземалъ въ съображение и „принципътъ на жизненитѣ (витални) економически и комуникационни интереси, които не винаги се съгласяватъ съ етнографскитѣ факти, та за туй го нарекли принципъ на антиетнографскитѣ необходимости* (I, 187). Разбира се, че по въпроса за Македония този последниятъ е билъ добре дошелъ и се е взелъ въ внимание. Ала Цвиичъ се оплаква, че сжщиятъ принципъ „на антиетнографскитѣ необходимости* не билъ възприетъ, когато се е решавалъ въпросътъ за Шкодра, а сжщо и въпросътъ за Фиуме, макаръ че въ последния случай въ полза на Сърбия билъ е етнографскиятъ принципъ (II, 198). Затова Цвиичъ е на мнение, че принципътъ на естественитѣ граници струва само, ако постоянно е контролиранъ отъ етнографския принципъ („Принципъ природнихъ граница вреди само, ако је стално контролисан етнографскимъ принципомъ“, II 199). Ала ако така би се постъпвало, тогава българщината на македонскитѣ славяни би била за Сърбия една значителна пречка. Но Цвиичъ отъ това не се опасява, понеже за народността на тия славяни, както вече се каза, той си има стѣкмена своя теория.

II.

Езикътъ е народностенъ белѣгъ. Въ славистиката възъ основа на македонскитѣ диалекти е установено, че македонскитѣ славяни принадлежатъ къмъ българската народностъ. Понеже този фактъ е неопоримъ, Цв. прави диверсия: не стигало въпросътъ да се решава само по езикови и етнографски критерии, а трѣбвало да се прибѣгне и къмъ единъ другъ критерий: състоянието на народностното съзнание („стање народне свести“, I 164). Споредъ него южно отъ Скопье до Солунъ се простира областъ съ славянско население, което нѣма никакво установено народностно съзнание („које нема никакве чврсте националне свести“). Гдето се показва нѣщо подобно, това е повърхностно, придобито, внушено отъ чужди пропаганди. За това най-добре

е, това население да се нарича просто „македонски славяни.“ Споредъ комуто се падне, то ще стане по народностъ или българско или сръбско, може би следъ малки гърчения („после незнатних трзавица“) и то повечето въ градоветъ като Прилепъ, Велесъ, Шипъ, защото селското население почти никакъ нѣмало да се съпротивява (I, 166). Това национално още неопредѣлило се македонско население Цв. нарече съ „ученъ“ терминъ „флотантна словесна маса“. По-после Цв., види се, е съобразилъ, че не бива и населението на Прилепъ да се поставя въ тая несъзнателна народна маса, та помѣстилъ границата на съзнателното сръбско население въ Македония по „на югъ“. Въ предѣлитъ южно отъ Прилепъ до Солунъ и накъмъ изтокъ до Места, казва Цв., населението масово се е запазило архаично славянско — като аморфна славянска маса, съ доста примѣси отъ византийска цивилизация, ала безъ национално съзнание, та не е нито сръбско, нито българско“ (I, 193). „Славянското население на Македония въ сжщинския смисълъ на думата, сиречъ южно отъ Прилепъ, не е пречка за разпространението на Сърбия къмъ югъ. И ако е спазило само нѣкои следи, често пжти не ясни, отъ сръбскитъ исторически предания, въ неговото съзнание нѣманикакви исторически традиции, които биха го съединявали съ България. Това е, взето изцѣло, архаична славянска маса, флотантна маса безъ опредѣлено национално съзнание: това сж македонски славяни“ (I, 200).

Колкото и да е плитко скроена тази измислица за особеното племе „македонски славяни“, при все туй и тя не е оригинална рожба на собствената на Цвинича изобретателност. Знаемъ я отъ по-преди — тя най-напредъ се изнесе отъ Новаковича въ съчинението му „Први основи словенске книжевности међу балканским словенима“ (Београд 1893, стр. 299). Споредъ Новаковича, когато се е основавала славянската книжевностъ на Балк. полуостровъ, а това е станало следъ Кирила и Методия главно отъ ученика имъ Св. Климента въ югозападна Македония, тогава на Полуострова е имало три вида славяни: българи въ северна България, сръбски славяни и „словѣни нито сръбски нито български“. Наречията и на тритъ славянски племенни групи и тогава, както и днесъ, се различавали. Въ словѣнската зона се е говорилъ езикътъ на Кирила и Методия, отличаващъ се главно съ носовкитъ, каквито езикътъ на българскитъ славяни, както и на сръбскитъ, не е притежавалъ. Българскитъ славяни произхождали отъ племето Анти, което преминало Дунава и се настанило главно между него и Стара планина. Още въ първата половина на X. в. тритъ езикови зони — българска, словѣнска и сръбска — добре се различавали, но сетне почнали словѣнитъ да се изравняватъ съ другитъ две групи: словѣнитъ се присъединявали ту къмъ сръбската народностъ, ту къмъ българската, обаче този процесъ на присъединяване и до днесъ не билъ довършенъ: „че това изравнение на разнороднитъ етнографични елементи на Балк. полуостровъ не е лесна работа — заключава Новаковичъ — и че не тѣй лесно е вървѣло, доказва фактътъ, че то и днѣ днешенъ, следъ хиляда години, не е могло напълно да се извърши“ (25). Нова-

ковичъ се покажа по тия въпроси колкото тенденциозенъ, толкова и невежа, защото тогава вече въ славистиката бѣше установено, че Антитѣ сж руско племе, че българскитѣ славяни и въ северна България етнично принадлежатъ къмъ групата на словѣнитѣ, които бѣха заселили и Тракия и Македония, че езикътъ имъ билъ въ основата си еднакъвъ, че сжитѣ носовки сж произнасяли и славянитѣ въ крайдунавска България, следи отъ които се спазили въ езика на седмиградскитѣ българи и въ езика на ромѣнитѣ въ Дакия и пр. (Вж. затова въ моята критика на туй съчинение на Новаковића въ Бѣлг. Прегледъ, год. I, кн. 7, с. 108—113; подробно се спира върху Новаковичевото раздѣляне балканскитѣ славяни на три групи А. Теодоровъ Баланъ въ съч. „Св. Климентъ Охридски“, София 1919, стр. 80—93).

Цвиичъ, заловилъ се за тая несъстоятелна теория, намѣрилъ за нужно да каже въ нейна подкрепа само туй, че той, като разпитвалъ хората въ Македония, лично се убедилъ, че у тѣхъ нѣмало никакви спомени за историческото българско минало, за българскитѣ царе и юнаци, за тѣхнитѣ дѣла. Това се обяснявало съ пропадането на първото източно-българско царство въ нач. на XI. в., поради което престанало е било влиянието на Преславска България върху македонскитѣ славяни (за западнобѣлг. царство на Самуила Цв. мѣлчи). Понеже пѣкъ Сърбия много по-късно завладѣла Македония, би трѣбвало да има повече спомени въ народната паметъ за тия събития. Но Цвиичъ, понеже не може нищо друго да посочи, освенъ известнитѣ архитектурни, черковни и манастирски паметници отъ времето на сръбското владичество въ XIV. в., голословно твърди, че въ Македония ужъ имало нѣкакви исторически традиции, но не на всѣкжде. „Като се почне отъ северъ, най-силни сж сръбскитѣ исторически предания въ Косовско-Метохийската областъ. Има ги (безъ да се казва, где и какви) въ южно-моравската областъ отъ Нишъ до Враня; въ Скопско и на изтокъ къмъ Кратово, на западъ къмъ Дебъръ и на югъ още задъ (!) Прилепъ“. Въ последнитѣ области ужъ живѣли многочислени спомени, по-рѣдко пѣсни, повече приказки за Косовския бой, за Неманичитѣ, особено за Царъ Лазара и за „силенъ Душанъ“ и за „Крали Марко“. Ужъ въ тѣзи пѣсни „доскоро се пѣло за крѣсното име“ — което ужъ въ тѣзи мѣста билъ старъ, специфиченъ сръбски обичай. И тѣй Цв. признава, че сега нищо подобно нѣ сжествува, а кога е било това „до скоро“, не казва. Прибавя още следното: „Интересно е, че почти въ цѣлата западно-македонска и моравско-вардарска страна е разпространена една пѣсенъ за Кара Георги и сръбското въстание: „Край Морава бел чароде (чадоре?), Кара Георги, Кара Георгия“ (!!)). Българската черковно-екзархийска пропаганда ужъ затрила всички тия „важни“ исторически следи (вж. I, 196—198). Сетне пѣкъ българскитѣ комити убивали представителитѣ на „сръбското течение“ (претставнике српске струје, 199). На таква жалки и смѣшни аргументи се основава Цвиичъ. Цѣлокупната историческа и етнографска литература, славянска и чужда, най-решително опровергава всички тия басни на г. Цвиича, и ако ги цитувамъ по-горе, правя туй, за да се изрисува той още веднѣжъ и на това мѣсто въ цѣлата си голота на съзнателенъ сътрудникъ на

една безогледна завоевателна политика. Но не е всичко туй. Понеже покрай езика, като незаличимъ фактъ, се изпречва народното име българинъ (въ западна-Македония произнасяно: бугаринъ), съ което самитъ македонски славяни сами себе си наричатъ, което е историческо и което, следователно, най-решително доказва, че у тѣхъ има пълно национално съзнание, Цвиичъ има смѣлостта да пусне въ ходъ едно тълкуване, което не е нищо друго освенъ банална модификация на едно по-старо тълкуване, дадено отъ крайни сръбски шовинисти като Срећковић и Веселиновић. Последнитъ тълкуватъ името бугаринъ отъ лат. *vulgarus* (простакъ)¹, досущъ както хърватскиятъ писателъ и политикъ А. Старчевичъ, за да унизи сърбитъ, извеждаше името сърбинъ отъ лат. *servus* (робъ). Цвиичъ се различава отъ първитъ съ това, че, не отричайки историческото потекло на името бугаринъ, влага въ него сжщия смисълъ и то още като увѣрява, че собствено самитъ македонци употребявали това име съ значение на простъ човѣкъ, ратай, чифчий. Презъ време на турското иго ужъ името българинъ „изгубило своето етнично значение и станало име на простото бедно население безъ разлика на народностъ, население чифчийско, което води грубъ животъ, което се поминува съ тежъкъ земеделски трудъ“. Ужъ само въ този смисълъ се употребявало това име „въ централнитъ и южни части на Полуострова;“ само туй значение имало то у гърцитъ и турцитъ, сир. означавало рая, простъ народъ. Понеже сърбитъ въ непрекъснатата си борба за освобождение, подигайки въстания, били зле гледани отъ турцитъ, македонскитъ славяни, у които особено презъ XIX. вѣкъ — до 1881 год. — се разпространило името българинъ, по показаната причина ужъ избѣгвали да се казватъ сърби. Много европейски пътешественици и голѣмо число автори на етнографски карти на Балканския полуостровъ, като не сж знаели това значение на името бугаринъ, считали сж за етнически българи балканското население, което въ сжщностъ било отъ твърде различна народностъ, понеже тѣхнитъ водачи, турци и гърци, имъ сочили за българи всичката потиснатата рая“ (II, 41—42). Така отговаря Цвиичъ на проф. А. Иширковъ (по поводъ на съчинението на Иширкова въ франц. преводъ: *Les confins occidentales des terres bulgares*. Lausanne, 1916). Иширковъ и по-рано съ свойственото му спокойствие и съ чисто научна аргументация бѣ подложилъ на унищожителна критика Цвиичовитъ тълкувания относително македонскитъ българи (вж. съч.: Цвиичовитъ възгледи върху етнографията на Македония, 1906, София; Приносъ къмъ етнографията на македонскитъ славяни, 1907). Предизвиканъ отъ Цвиича, проф. Иширковъ се принуди на ново да изнесе всичката тенденциозна абсурдностъ на Цвиичовата приказка за значението на името българинъ въ Македония въ особена брошура на французки: *Le nom de Bulgare, Eclaircissement d'histoire et d'ethnographie* Lausanne 1918. Не си струва подиръ всичко туй по-вече да се спирамъ при тоя своеобразенъ начинъ на извъртане научната истина. Едно само ще

¹ П. Срећковић, Историја српскога народа I, 311; Веселиновић, Срби у Македонији и у јужној Србији, 1880, с. 46.

изтъкна тукъ относително фонетичната форма на името бугаринъ, именно че въ нея се съдържа най-силното доказателство, че сърбитѣ, и когато сж владѣли Македония въ XIV. в., сж считали тамкашнитѣ славяни за българи, понеже тъкмо тѣ и никой другъ не сж ги наричали тѣй, произнасяйки името българинъ по сръбо-хърватската фонетика съ у вм. ѣл (сир. бугарин, бугари вм. бѣлгаринъ). Така наричани официално и неофициално отъ новитѣ си завоеватели въ XIV. в., западно-македонскитѣ българи свикнали на тая фонетична форма и продължавали и сетне да я употребяватъ дори и до сега. Още проф. Дринѡвъ бѣ съ досѣгилъ, че въ името бугаринъ се съдържа реченото сръбско влияние, именно че сърбитѣ сж наричали македонскитѣ славяни „бугари“. Формата „бугаринъ“ е стара у сърбитѣ. Въ една титла е казано на латински „Stephanus fidelis in Christo crales Bugagogum“ (вмѣсто *Bulgaorum*, вж. въ *Archiv für sl. Philologie* XXI стр. 97; Иширковъ ц. с. 45).

Всички пжтешественици, между които не малцина добре сж разбирали езика на македонскитѣ българи, главно славиститѣ на чело съ Григоровича, и които направо сж общаели съ народа безъ да слушатъ какво имъ казвали „тѣхнитѣ водачи турци или гърци“, единодушно свидетелствуватъ, че макед. славяни иматъ пълно национално, съзнание, считайки себе си българи въ истинския смисълъ на думата, Това много добре го знае и Цвиичъ и не може да не го знае, понеже самъ често е пжтувалъ по Македония, съ което толкова се хвали.

III.

Въ една своя ректорска речъ върху научния трудъ въ Бѣлградския университетъ (I, 1—49, 1907) Цвиичъ посочва като най-лоша отъ всичкитѣ слаби страни на народния сръбски манталитетъ, която можела да има най-тежки послѣдствия, въображаемото преценяване самъ себе си, култътъ на самия себе си. „Струва ми се, казва Цвиичъ, че смѣя да кажа, че това често е наша особеностъ. Специално въ западнитѣ области на Сърбия народътъ е надаренъ съ силно въображение, което преминава въ безплодна мечтателностъ и фантастични измислици“ (32). Затова Цв. съветва: „За нашитѣ национални въпроси трѣбва да се освѣтляватъ ученитѣ кржгове и общественото мнение въ свѣта. Но не бива да се мисли, че е възможно хората да се подведатъ („не треба мислити, да је могућно подвалити“). Нашитѣ противници такива измами („подвале“) ще обнародватъ. Освенъ туй сега народитѣ значително сж се приближили едни къмъ други, тѣ много повече сега се познаватъ и все по-малко има лековѣренъ свѣтъ (вж. стат. „О националном раду“, I, 65). Такива съвети дава, а самъ не ги следва.

Въ една друга своя речъ, казана на банкетъ въ честъ на англичанина Ситонъ Ватсонъ въ Бѣлградъ, Цвиичъ между друго развива и следнитѣ мисли: „Трѣбва да се внесатъ повече свѣтлина и повече истински демократизъмъ въ интернационалнитѣ отношения. Трѣбва да се защитатъ малкитѣ народи. Нѣма за туй нѣщо по-

добра основа отъ принципа на самоопредѣлението на народитѣ и на народнитѣ групи. Това може да се извърши възъ основа на етнографски данни, ако сж обективно установени, или чрезъ плебисцитѣ. Къмъ туй трѣбва да се взематъ въ внимание още само най-жизненитѣ економически интереси. Тѣзи принципи бѣха най-добрата основа за пълното разрешение на нашия народенъ въпросъ* (II, 229).

И тъй: и народно самоопредѣление възъ основа на етнографския принципъ, дори и чрезъ плебисцитѣ, но сжщевременно и анти-етнографския принципъ въ името на най-жизненитѣ економически интереси! На македонцитѣ не се позволи плебисцитѣ, тѣхната етнографска особеностъ се отрича, въпрѣки че сжществува, че е исторически фактъ, признатъ отъ науката.

Това е нелогично, ще каже нѣкой. Но Цвиичъ въстава и противъ логиката, когато се касае да се постигне една важна цель. Обръщайки се къмъ споменатия англичанинъ, Цв. въ речта си казалъ: „Вие сте, драги приятелю, необикновенъ британецъ. Отстѣпате отъ онзи британски типъ, както той се схваща тукъ на континента: студень, прозаичень, безъ въодушевление, чиста логика. Струва ми се, че Вие по нѣкога не вървате много на логиката, както и вашиятъ еднородецъ, Benjamin Brodie, който смѣта, че въображението („имажинация“), контролирано чрезъ наблюдения и опитностъ, е най-благоприятната особеностъ на човѣшкия духъ. Противно на това, което се изнасяше за насъ и за което логически се заключаваше, Вие съинтуицията сте почувствували още като младъ Scotus Viator. . .“ (II, 231).

И на друго мѣсто Цв. въстава противъ логиката, съ което добре издава гѣвката си съвестъ. Говорейки за голѣмитѣ териториялни придобивки на Сърбия, не е на мнение, че постигнатото народно обединение щѣ мине безъ криза. Но това щѣло да бжде преходно явление. Имало прекрасни хора въ Югославия, които обичатъ народното единство, но въ интимни разговори изказвали известни съмнения. „Тѣ разсждаватъ, казва Цвиичъ, рационалистично, чисто логически опериратъ съ различната история на тѣхнитѣ народни части, съ различнитѣ култури и манталитетъ, които сж се образували подъ влиянието на предишни държави“. Ала известно било, че логиката не е едничкото средство, съ помощта на което се достига до т. нареч. точни заключения, и особено тя не е единственото средство, съ което се открива истината; защото точни заключения и истината не винаги сж едно и сжщо. Тѣзи, които логически изъ постулати извеждатъ и нижатъ заключения, често пѣти не намиратъ истината. Покрай логиката и предъ логиката трѣбва да вървятъ силата на наблюдението и на интуицията, а въ общественитѣ въпроси и единъ силно развитъ моралень усѣтъ. Безъ тѣхъ логиката е суха, неплодна и често пѣти и неточна. Тукъ специално имаме такъвъ случай. Има единъ инстинктъ, по-силенъ отъ логиката, по който грамадното

мнозинство чувствува духовнитѣ, морални и материјални изгоди отъ за-
дружностъта и обединението („од заједнице и јединства“ II, 222).

Отъ това се разбира, че Цв. иска да каже напр. че въпрѣки ло-
стиката на нѣщата, той чрезъ наблюдение и пр. е угадилъ, че македон-
скитѣ българи особено по селата нѣма да се противятъ на обедине-
нието съ Сърбия, че следъ малки терзания ще превиятъ вратъ, ще се
примираатъ; сѣщо тѣй и хърватитѣ и словенцитѣ и пр.. Бждецето, безъ
сѣмнение, ще опровергае тая пророческа интуиция на Цв. Много е не-
приятно Цвиичу, че „западницитѣ“ не считали сѣрбитѣ равноправни
въ културно отношение, сир. че ги смѣтатъ за некултурни. На
това се дължели неуспѣхитѣ на Сърбия въ Рапало, именно Лондонскитѣ
договоръ отъ 1915 год. щѣлъ инакъ да се измѣни, „ако югославянитѣ
да бѣха били културенъ народъ съ минало на висока цивилизация,
конкретно казано да бѣха гърци съ славната грѣцка цивилизация,
или италијанци.“ За югославянитѣ малко се знаеше — продължава Цв
— преди войната. Които се бѣха потрудили да узнаятъ нѣщо за тѣхъ,
разбраха, че тѣ не сѣ диваци, че то е народъ съ голѣмо бждеце.
Особено впечатление имъ бѣха направили („нај-више их је импресио-
нисала“) голѣмата морална стойностъ на Сърбия, юнашкитѣ дѣла на
нейния народъ и грамадната способностъ за самопожертвување. На и-
стина въ Сърбия има много безграмотни, но мислецитѣ
хора отколе сѣ установили, че има другаде и една формалистич-
на грамотностъ, която много малко струва. Самиятъ Цвиичъ ималъ
възможностъ да се убеди, колко малка стойностъ има голѣ-
миотъ процентъ на грамотностъта у словенцитѣ,
чиито глави въпрѣки нея често пѣти сѣ празни, до-
като въ главитѣ на неписменитѣ балкански селяни
кипѣ; тѣ иматъ народно сѣзнание, изпълнени сѣ съ исто-
рически традиции, иматъ своя воля и опредѣлена ми-
сѣлъ. Материјалната култура малко струва. Не е цивилизация туй, да
покриешъ земята съ фабрики.“ Цвиичъ заключава: „Като ще издигаме
широкитѣ народни маси, ние ще сѣздадемъ самостојателна
цивилизация, съ която ще допринесемъ къмъ общата мирова ци-
вилизация“ (вж. ст. „Значење на цивилизацијата за меѓународнитѣ
въпроси“, II, 236—237).

И наистина грандоманската мисѣлъ, че можело да се сѣздаде
особена югославјанска цивилизация, сериозно засѣда въ главата на
Цвиича. Той говори за това на нѣколко пѣти. Въ една статия: „Върху
програмата на югославјанската демократична лига“ (Женева, 1919, вж.
III, 168—174) ние виждаме Цвиича горещъ защитникъ на идејата за
сѣрбска хегемонија надъ всички народи въ Југославија — и надъ хѣр-
ватитѣ и словенцитѣ. Той е за „единствена дрѣжава“. Заради тая дрѣ-
жава всѣки хѣрватинъ и словенецъ трѣбвало постојанно да се отѣрсува
отъ областнитѣ си („регионални“) и сепаратистични навици и предраз-
сѣдѣци, които сѣ развили въ историческото минало. „Всѣки членъ
отъ нашия народъ отъ Мариборъ, отъ Горница, отъ Адријатическитѣ
острови трѣбва да се проникне отъ сѣзнанието, че сѣ напѣлно негови
земитѣ околу Тимокъ, околу Скопје и Битоља, че той сѣ

тия свои сънародници има сжитѣ права, длѣжности и сжитѣ интереси, и че той трѣбва частъ по-скоро да отиде тамъ, да разпространява политически и национални възгледи, както и обратно. Освенъ това всѣки трѣбва да свикне съ туй, че интереситѣ на нашия народъ еднакво сж скжпѣ, било че се касае за Горица, Истрия или Банатъ, или за известни краища на Вардарска Сърбия. Всички трѣбва да ги защитаваме и да ги запазимъ съ сжщата любовъ и енергия. Ще трѣбва възъ основа на общитѣ народни качества да се създаде самостоятелна Югославянска цивилизация. Ще трѣбва да се създаде единъ книжовенъ езикъ, една обща Академия на наукитѣ (а сега сжществуващитѣ да останатъ като провинциални) и пр. и пр. Въ новата държава трѣбва да се централизува всичко, що съставя устоитѣ на държавата и интереситѣ на цѣлото* (III, 169—170).

Грандиозниятъ планъ за нова цивилизация подробно се развива въ една статия, сказка на Цвиича въ Прага на 1. ноемврий 1922 год.: „Върху основитѣ на югославянската цивилизация“ (IV, 111—120). Грандоманията на автора-политикъ тукъ най-добре е изрисувана и струва да се предаде по-сжщественото отъ съдържанието ѝ:

Висша, сжщинска и крайна цель на славянскитѣ държави е да създадатъ своя самостоятелна цивилизация, а паралелно съ това и типъ на държава съ високъ моралъ. Славянскитѣ народи ще трѣбва съ своя духъ и по свой оригиналенъ способъ да се проявятъ чрезъ организацията на държавата си, чрезъ начина и посоката на социално-економическата работа и специално въ науката и художествата. Тѣхнитѣ цивилизации (sic) не ще бждатъ копии на нѣкои отъ сжществуващитѣ типове на европейската култура, ами тѣ ще трѣбва органически да поникнатъ изъ народния духъ и да се основаватъ върху най-оригиналнитѣ и най-плодовититѣ имъ особености. А такива особености има. Славянитѣ и като цѣло и въ отдѣлнитѣ групи иматъ въ много отношения инакви основни психични свойства въ различие отъ другитѣ голѣми етнически групи въ Европа, и за това въ много случаи тѣ инакъ реагиратъ спрямо явленията на външния свѣтъ и на живота. Може да се създаде и югославянска самостоятелна цивилизация. Освенъ високата културна цель, създаването на самостоятелна цивилизация има и практично значение, държавна полза. Етнически различнитѣ съставни части на държавата най-добре биха могли да се асимилиратъ чрезъ влиянието на една обща цивилизация, която би способствувала да се създадатъ еднакво мислене и еднакви чувства.

Новата югославянска цивилизация щѣла да се изгради върху проявилитѣ се до сега най-голѣми добродѣтели на тритѣ югославянски народа: сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Между тѣхъ сръбскитѣ народъ стоялъ на първо мѣсто, той най-ясно е проявилъ, въ националнитѣ си стремежи въ течение на своята история, качества на дълбока и чиста етика, стремежъ къмъ истината и правдата и голѣма способ-

ност за безгранично самопожртвување, нај-чистъ идеализъмъ. Освенъ туй сѣрбитѣ притежавали въ значителна мѣрка наблюдателностъ, интуитивни способности и фантазія, която, наистина, не винаги е дисциплинирана. Това сж голѣмитѣ добродетели на сѣрбскія народъ, които можели да послужатъ като основа при създаване на сжщинска цивилизация. Тѣ най-добре били олицетворени въ три личности, три типа, които сѣрбската народна традиция най-високо ценѣла: Св. Сава, Царъ Лазаръ и Милошъ Обиличъ. И за Марко Кралевичъ наистина най-много се пѣе и приказва, но той, понеже е представителъ на добритѣ и на лошитѣ страни на живота, не се почиталъ тѣй дълбоко, както първитѣ трима.

У хѣрватитѣ не били толкова ясно развити тия добродѣтели, тѣ били развити у тѣхъ въ малкъ размѣръ поради известни влияния на католицизма. Хѣрватитѣ като цѣлостъ сж проявили културна питомостъ („културне питомине“), особено отъ първитѣ десетилѣтия на XIX в. насамъ, — отъ илирското движение. „Проявиха смисълъ и вкусъ за наука, литература и художество. Югославянската академия на наукитѣ внесе редъ и планъ въ нѣколко значителни научни трудове. Това е единственото поле, на което хѣрватитѣ можаха свободно или съ най-много свобода да изразятъ своитѣ особености. Тѣхниятъ приносъ за югославянската цивилизация ще става все по-значителенъ“ (116).

Словенцитѣ нѣмали своя стара, внушителна история и затова и най-малко у тѣхъ имало исторически традиции. „Тѣ могатъ да бждатъ рационалисти и трезвено да влияятъ въ общото развитие. Тепърва ще трѣбва да се узнаятъ чрезъ непосредствено изучване народната маса специалнитѣ имъ особености. Освенъ туй, словенцитѣ поради своя отдѣленъ книжовенъ езикъ сж на ивицата на сѣрбо-хѣрватската цивилизация. Цвиичъ ги изучавалъ, но студиитѣ му още не били завършени. Още сега можелъ да изтъкне, че словенцитѣ проявяватъ трудолюбие и съвестностъ въ дребни работи („у ситном раду“), топлина на чувството и лиризъмъ. Видѣлъ е и учени хора между тѣхъ съ стреми за оригинални концепции (117).

И тѣй, сѣрбскія народъ ще даде главната основа за новата цивилизация, като ще помогнатъ съ нѣщо отъ своя страна и хѣрватитѣ и словенцитѣ. Можело при създаването на югославянската цивилизация да се земе по нѣщичко добро и отъ другитѣ славянски народи — изъ общославянския духъ и общославянската цивилизация. За тая целъ трѣбвало славянитѣ междуособно да се запознаватъ (119). Че отъ другитѣ славяни има какво да се земе, това е вънъ отъ всѣко съмнение, но повече отъ съмнителното е, че можела като главна основа на т. нар. отъ автора „югославянска цивилизация“ да легне домашната култура на Сѣрбия, за която е всеизвестно, че и въ миналото и сега стои на най-низко стѣпало въ цѣлата Югославия.

Въ началото на XIX в., въ времето на князь Милошъ Обреновичъ, въ Сѣрбия е владѣла гжста, невежествена мъгла, — кржгла неграмотностъ и примитивностъ, а свѣрхъ това, което е и най-важното

въ случая, голѣма нравствена развала средъ народа; по отношение пъкъ на материалната култура — страшна мизерия, тъй добре изрисувана отъ Тих. Р. Ђорђевић въ съч. „Из Србије кнеза Милоша“ (Београд 1924). Въ това сжщото време въ Македония, Тракия и България сжществуватъ богати голѣми градове, въ които се запазва известна стара византийска материална и духовна култура; има хубави и голѣми сгради съ художествени рѣзби по тавани, врати, долапи, за което свидетелствуватъ и сега старитѣ чорбаджийски кжци въ Свищовъ, Търново, Елена, Самоковъ, Пловдивъ, Битоля, Велесъ, Охридъ и пр. Ако е въпросъ за поставяне основитѣ на замисленитѣ отъ Цвиича въздушни кули — „югославянска цивилизация“ — изъ самата Югославия, би трѣбвало материалъ за тия основи да се потърси най-напредъ у много по-културнитѣ хървати и словенци, а най-после въ Сърбия. Това си е така и цѣль свѣтъ го знае. Но при все това, за да не бжда голословенъ, и понеже въпросътъ е важенъ, нека да се спремъ малко повече върху нѣкои отъ досежнитѣ данни изъ интересната книга на Ђорђевић.

Относително материалната култура, както се каза, Сърбия презъ първата половина на XIX. в. се намира въ напълно примитивно състояние. Тогавашниятъ „Бѣлградски пашалѣкъ“, както се е наричала Сърбия презъ времето на Князь Милоша, е билъ полудива страна, до тамъ прекрита съ гжсти гори, че на Ламартинъ, комуто се случило въ 1833 г. да мине презъ Сърбия, се присторило, че се намира средъ лѣсоветѣ на Северна Америка. Въ тоя „океанъ отъ гори“, както се изразява Ламартинъ, отъ време на време се срѣщали по-широки пролжки, изъ които се издигали високи яблани и минарета. Между тѣхъ и около тѣхъ се потайвали полусрутени градовце съ турско, грѣцко, цинцарско и сръбско, повечото одродено население. Отстранени отъ тѣхъ, по гжститѣ гори разхвърлени се спотайвали села съ своитѣ разредени, първобитни кжци и съ население, незасегнато отъ градско влияние. Ежедневно то и помннѣкътъ му сж били угрожавани отъ множество диви звѣрове и грабливи птици, та по-голѣма частъ отъ времето си губѣло да се брани отъ тѣхъ, и чрезъ хайки, устройвани по правителствена заповѣдь, да ги унищожаватъ (вж. ц. съч. 217—218). Такава е била Сърбия, която е обемала всичко 24,000 кв. километра, до 1833 г., когато бива уголѣмена до 37,740 кв. клм. Кжцитѣ не само по селата, но и по градоветѣ били бедни, обикновено обѣрнати къмъ двора, всички дървени или отъ плетъ или паянтови съ керпичъ, покрити съ слама, а по изключение съ дъштици. Само въ Бѣлградъ кжцитѣ били покрити съ керемиди. Стѣкла (джамове) по прозорцитѣ е нѣмало. Дори въ самия Бѣлградъ „джамлии прозорци“ били рѣдкостъ. Въ столицата само кжцитѣ на Княза и братята му имали стѣклени прозорци, които пращали въ Землинъ (въ Хърватско) на поправка или дохаждакъ отъ тамъ майсторъ за това. Инакъ всжду по прозорцитѣ е била налепена „хартија пенджерлија“ (стр. 282).

Не сж имали почти никаква покжщина за удобство освенъ единъ миндеръ; не сж употрѣбявали нито кревати нито маси ни столове. Постилало се вечеръ на пода. Така е спѣлъ на зе-

мјата и самијат Князъ Милошъ у дома си до 1834 год. (вж. стр. 283). Когато Пирхъ на 1829 год. миналъ презъ Ягодина, за да може да пише едвѣмъ му намѣрили една маса и единъ столъ, и то изъ училището. Огледалото е било рѣдка вещь, а по вжтрешноста на Сърбија на много мѣста и съвсемъ непозната. До 1841 год. въ Бѣлградъ си служили само съ лоени свѣци. Въ 1827 год. не е било възможно въ цѣлиа Бѣлградъ да се намѣри една лъжица за супа; и въ най-имотнитѣ кжши си служили съ дървени лъжици, съ които сѣрбали изъ дървени чинии, правени отъ „циганитѣ-коритари“. Понеже кжшитѣ били дървени, всички били пълни съ дървеници, та и самијат князъ Милошъ много се оплаквалъ отъ тѣхъ. Сулейманъ-бегъ Яичъ на 1824 год. му изпратилъ нѣкаква прѣстъ, която помагала (смѣсена съ варъ) противъ дървеници. Така примитивно устроенъ билъ животътъ и въ всичко друго. Въ страната е нѣмало дори най-обикновени майстори като „калдѣрѣмджии, дюлгери, налбанти, сарачи, бербери и пр.“, та е трѣбвало и въ Крагуевацъ да ги докарватъ отъ Бѣлградъ. Отъ Австрија е идѣла културата и отъ тукъ сж дохаждали не само по-образовани хора за чиновници и учители, но и всички видове еснафски работници, които и день днешенъ въ Сърбија минаватъ подъ нѣмскитѣ си названия, напр. шнайдеръ (шивачъ, кројачъ), шустеръ (обущаръ), шлосеръ (жѣлѣзаръ) и пр. Че на австријско влияние се дължи бѣрзото културно подигане на градоветѣ въ Сърбија, това изрично на много мѣста го казва Ђорђевић въ книгата си (вж. 295, 300 и др.).

Трѣбва да изтъкнемъ още, че въ Сърбија тогава и въ малкото градове, които сжществували, сѣрбското население е било незначително. „Сѣрбскиятъ народъ — казва Вукъ Караджичъ — преди и веднага следъ вѣстанието състоеше само отъ селяни“. По градоветѣ жителитѣ били повече гърци, цинцари, срменци, евреи (305).

Преминавайки къмъ описание на морала и религијата у народа, самъ авторътъ ето що казва: „Който би помислилъ, че нашитѣ юначни предци, които въ началото на XIX. в. дигнаха две вѣстания и извоюваха освобождението отъ турцитѣ, сж били високо наравствени хора, горчиво би се излѣгалъ“. Моралътъ у народа е стоялъ низко и то отъ доста старо време, за което има данни и у старитѣ пжтешественици. О. Г. Бусбекъ, минавалъ въ 1555 год. презъ Сърбија, казва, че сѣрбитѣ сж „пияници и фукари („фукаре“), на които човѣкъ не бива да се довѣрјава“. И Ст. Герлахъ (пжтувалъ презъ 1578 год.) казва, че сѣрбитѣ сж „разюзданъ народъ, който, що се отнася до убийства, грабежи и кражби, не е много по-добѣръ отъ турцитѣ“ (вж. ц. с. стр. 195). „Нашитѣ прадѣди преди 100 години — казва Ђорђевић — несъмнено сж имали и немалко положителни идеи (традиция, пълна съ народно съзнание, омраза противъ турцитѣ и стремѣжъ къмъ освобождение), ала високо развити морални идеи тѣ не сж имали“. Причинитѣ за туй авторътъ намира въ историческото минало на народа. Бѣгства, вѣстания, скитане по чужди земи, преживенитѣ ужаси, турскитѣ отмѣ-

шения, бунтове, вълнения и най-сетне гладъ (1816—1817 г.) — всичко туй е било причина, че „народътъ въ Сърбия е подивѣлъ“. Горитѣ били пълни съ разбойници и бѣглеци („отметници“) и зли хора; общественитѣ отношения били разклатени, „а моралътъ билъ сведенъ до такава степенъ, че за него не може да се приказва безъ ужасъ, който помрачава легендарната картина на великитѣ дѣла, които нашитѣ дѣди сж създали съ борбитѣ си за освобождението отъ турцитѣ“ (196 стр.). За да бжде убѣдителенъ, авторътъ изрежда много, едни отъ други по-грозни примѣри. Той е черпалъ отъ прѣми сръбски източници, печатани и непечатани, изъ държавната сръбска архива още отъ началото на XIX в., та всичко, което изнася, е напълно аргументирано. Не влиза въ моята задача въ подробности да следимъ автора по тоя въпросъ, а само ще изтъкна нѣколко примѣра, достатѣчни за целта ми, за да подбия тезата на Цвиича относително една „югославянска цивилизация“, която би се изградила предимно върху сръбски морални основи.

По отношение на обществения моралъ, авторътъ Ђорђевић дава много поразителни примѣри отъ сексуаленъ характеръ. Самиятъ вождъ на въстанието Кара Георги билъ толкова невъздържанъ, че една отъ наложницитѣ му, Мария отъ Брусница, го е следвала дори на бойното поле, въ мъжко облекло, носейки неговото знаме. Жена му, за да се избави отъ една такава съперница, е била принудена да употреби насилнически средства. Скандалниятъ частенъ животъ на самия князь Милошъ въ това отношение е билъ всеизвестенъ. Покрай законната си жена той е ималъ цѣла редица наложници, нѣкои отъ които живѣли въ сжщата кѣща, гдето е живѣла и жена му. Подирната съ собствената си рѣка е убила една отъ тѣхъ. Когато на 1835 г. князь Милошъ билъ въ Цариградъ, купилъ си за наложници дори две черкескини. Такива сж били и другитѣ по-видни хора отъ онова време. Хайдукъ Велько при жива жена взелъ и втора и се вѣнчалъ съ нея. Въ двоженство живѣлъ Павле Цукић, а Миленко Стойковић, поречки кнезь подъ Кара Георги, е подържалъ цѣлъ харемъ (197 стр.). У народната маса моралътъ билъ падналъ още по-долу. Женидби между крѣвни родственици взели такива размѣри, че князь Милошъ е трѣбвало да ги преслѣдва съ тежки наказания. Свекри и девери живѣли съ снахитѣ си, тетки съ братовчедитѣ си, уйчовци съ сестрини дѣщери, братя съ сестри и бащи съ дѣщери! (198 стр.). Безъ редъ напускане женитѣ си, извънбраченъ половъ животъ, блудства и извънбрачни деца сж били обикновени нѣща. Проституцията и венерически болести навредъ се ширили. На 22 августъ 1835 год. началството на Бѣлградското окръжие съобщава на правителствения „Совѣтъ“, че повечето отъ множеството блудници въ Бѣлградъ сж придошли отъ другитѣ сръбски градове — Шабацъ, Вальево, Смедерево, Крагуевацъ и др. Отъ строгитѣ наредби на князь Милоша отъ 1826 г. се вижда, че „блудодѣянieto“ у народа неимовѣрно се разпространявало. (199—200 стр.). Наредъ съ тия пороци вирѣли разбойничества, убийства и кражби. И черкви били обирани (въ 1819 год. и въ 1838 год.). Посочватъ се примѣри отъ безнаравственостъ изъ срѣдата на висшето

духовенство. Още по-долу е стояло нисшето духовеоство, чиито престжпления и „блудодѣйства“ били предметъ на публични наказания (203 стр.). Попове били осжждани на смъртъ за кражби и обири. Въ 1835 год. Крагуевачкиятъ архимандритъ се оплаква на митрополита противъ свещеницитѣ, че тѣ до тамъ се опивали, че явно „единъ друго го яздатъ като конѣе; изпочупили си главитѣ, издраскали си лицата“ (204). Невежеството между поповетѣ е било голѣмо, и тѣ наравно съ простия народъ подържали най-груби суевѣрия, гонили вештици, изравляли повампирили се умрѣли и пр. (205). И калугеритѣ не били по-добри; между тѣхъ е имало „вагабонти, разбойници, убийци, блудници, хомосексуалци, пияници, насилници, просяци“ и пр. Има калугери публично бити отъ властѣта; едному ударили 150 тояги. Много малко черкви е имало въ тогавашна Сърбия. Народътъ не е знаелъ най-основнитѣ нѣща отъ християнската вѣра. Празновѣрни обичаи замѣстали християнскитѣ обреди (209).

Гореприведеното, мисля, е достаточнo, за да можемъ да заключимъ, че щомъ е било такова състоянието на материалната и духовна култура въ Сърбия къмъ половинната на миналия вѣкъ, колкото сетне и да е вървѣлъ общиятъ културенъ напредѣкъ съ бързо темпо, все пакъ не ще да е могло да се издигне културното ниво на народа до толкова високо, щото да може сега човѣкъ да се отдава на фантазии като тия на Цвиича. Отъ друга страна е ясно, че колкото и каквито подобрения въ културно отношение и да сж извършени презъ последнитѣ 60—70 години въ Сърбия, тѣ почти всички се дължатъ на внесена отъ вѣнъ, — импортирана чужда култура.

IV.

Чудно ли е, че при тоя манталитетъ на Цвиича за него е всичко възможно, че той се осмѣлява да прогласи и всичкитѣ слависти отъ първа ржка за заблудени, дилетанти, агенти на чужди пропаганди. Етнографичнитѣ карти за Македония споредъ него сж сгрѣшени, статистичнитѣ данни сж фалшифицирани. Книгата на проф. Нидерле „La race slave“ (Paris 1911), въпреки ученостѣта на автора ѝ не била критична. Нидерле „съ предилецкия“ (сир. съ пристрастие) търсѣлъ да открие всичко, що раздѣля славянитѣ, а не това, що ги обединява. Особено той събралъ „нѣкои“ наблюдения за македонскитѣ славяни, които не били точни. Вмѣсто да остави на бждещето да реши, ще ли македонскитѣ славяни да станатъ сърби или българи, споредъ държавата, която ще ги обсеби, Нидерле изпадналъ въ грѣшката да разпредѣля, до кжде сж сърбитѣ и до кжде българитѣ въ Македония, както постжпилъ и Флорински. „Тѣ и двамата раздѣлятъ споменатитѣ флотантни маси между дветѣ нарсдности (сир. сърбитѣ и българитѣ), като не задоволяватъ нито едната нито другата“. Укорява се и Луй Леже, който въ предговора на книгата на проф. Нидерле ставалъ „борецъ за българската кауза“. Леже отивалъ до тамъ, че вѣрвалъ, че тѣзи проблеми трѣбвало преди всичко да се решатъ съ свѣтлината на статистиката. „Статистика на македонскитѣ славяни!“ иро-

нично се провиква Цвиичъ, „Тѣ всичкитѣ сж фалшифицирани“ (III, 32—33). И книгата на Нидерле „Македонскиятъ въпросъ“ (Makedonská otázka) не казвала истината. Споредъ Цвиича авторътъ ѝ трѣбвало съ еднаква мѣрка да мѣри, да тури наравно съ Милоевичъ и Гопчевича и българскитѣ националистични писатели. Нидерле не е ималъ случай лично да се запознае съ македонскитѣ славяни, а си послужилъ съ литература, етнографически карти и статистични таблици, пълни съ неистини и патристически фалсификати“ (III, 33). Единственитѣ, които сж повѣрвали до сега на Цвиичовитѣ „теории“ и които той бърза да спомене, сж единъ нѣмецъ, О. Маул, комуто издадената отъ българскитѣ професори етнографична карта на България (Иширковъ, Милетичъ, Й. Ивановъ, Цоневъ, Романски) се присторила твърде „политическо-тенденциозна“, и още известниятъ... Херманъ Венделъ, който побърза да укори редакцията на Petermanns Mitteilungen, че е обнародвала картата на българскитѣ професори (вж. III, 47).

Безогледната безскрупулность на Цвиича, когато се касае да послужи на сръбската държавна завоевателна идея, особено полича на 1912 год., когато въ началото на балканската война той обнародва въ отдѣлна брошура статия „Балканската война и Сърбия“ (почти сжщевременно публикувана въ англ. списание Review of Reviews, Octobre 1912), въ която подробно цитува, съгласно съ съюзния договоръ между България и Сърбия, границата, на югъ отъ която се пада неоспорваната българска етнографска зона, а следъ нѣколко дена извади ново издание, въ което казаниятъ най-важенъ пассажъ бѣ премахнатъ, като сжщевременно първото издание е било конфискувано отъ сръбското правителство. За тая постъпка на Цвиича, която тогава въ всички български кржгове направи тежко впечатление (като лошо предзнаменование за готвената измама спрямо България), азъ остро изобличихъ Цвиича въ статията си „La science et la politique de l'État serbe“ (печат. въ L'Écho de Bulgarie № 2, Mai 1913 г.). Всичкитѣ последвали отъ тогава нещастни за Македония събития, които тикнаха македонскитѣ българи въ двойно черно робство, най-ясно доказаха, каква е била тенденцията, която като черна нишка се провлача въ всичкитѣ Цвиичови трудове досежно Македония. Доколко той слабо чувствува тежката си морална отговорность предъ историята, се вижда отъ неочаквания фактъ, гдето той безъ стѣснение наново издава всички тия свои статии и речи, въ които така безочливо се отрича истината, — отрича се сжществуването на единъ исторически народъ. Не сме ние, които ще негодуваме заради лошата услуга, която на себе си лично е направилъ авторътъ съ тая си публикация. Отъ прочита на всичкитѣ негови статии, сега така на купъ събрани въ това издание, се изнася много неблагоприятно за автора впечатление и като писателъ. Преди всичко не сж простителни грубитѣ и обидни изрази по отношение на България и на българитѣ изобщо, които нерѣдко се срѣщатъ въ статиитѣ му. Македонскитѣ българи, които презъ всички времена — подъ влиянието на византийската и западна култура — по-високо сж стояли отъ шумадийскитѣ сърби, малко е че Цвиичъ

ги нарича безформена маса, лишена од всѣко национално сѣзнание, ами ги обижда оѣе повеќе, като казва, че споредѣ обстоятелствата си мѣнявали националното чувство: „флотантна маса, која си под утицајем прилика мења своја национална осећања“ (II, 189). Това е казано од Цвиича на 1920 год., когато вече е можело да се знае, че македонскитѣ бѣлгари, именно заѣото не могатѣ да си мѣнятѣ народноста, вече бѣха подновили крѣватата борба за ослобождение од новитѣ си потисници, както я водиха и противѣ турцитѣ. Въ тая борба тѣ даватѣ най-рицарски неимовѣрни жертви, гинатѣ, емигриратѣ, лежатѣ въ тѣмници. Ако да бѣха тѣ „флотантна маса,“ заѣо не биха предпочели всичкитѣ облаги, съ които сѣрбитѣ с ж готови да ги обсипатѣ, стига да склонятѣ да се признаятѣ за сѣрби. Този геройски народѣ заслужаваше по-инакво отнасяне спрямо него од страна на единѣ ученѣ, ако той да бѣ чистѣ служителѣ на науката, на истината. Въ единѣ свой рефератѣ върху злобната и хулителна книга по отношение на Бѣлгария, писана од гѣрка Kasasis Néoclés, „Grecs et Bulgares au XIX et XX siècles“ (Paris, 1907), Цвиичѣ секундира на автора и тѣврди, че бѣлгаритѣ били „подли, варвари и предразположени („предиспоновани“) къмѣ насилия“, че сѣ лукавство завладѣли Източна Румелия, че гонили гѣрцитѣ, униѣожавали градоветѣ имѣ (Анхияло) и че изобщо целѣта имѣ била да униѣожатѣ гѣрцитѣ както и сѣрбитѣ въ Македония, и най-сетне всичко туй ужѣ и Казасисѣ документално билѣ доказалѣ въѣз основа на статистични данни и пр. (III, 28). Всичко до тукѣ казано, разбира се, зле препорѣчва Цвиича като писателѣ. Толкова смѣли отричания на тѣврдо установени въ славистиката факти най-малко издаватѣ единѣ повърхностенѣ дилетантизъмѣ, който внушава недовѣрие и къмѣ трудоветѣ му изѣ областѣта, въ която той борави като специалистѣ-географѣ. Споредѣ мене не може човѣкѣ, привикналѣ да прави научни изследвания и научни заключения по единѣ строгѣ методѣ на науката въ една научна областѣ, да се приравни сѣ най-плоскитѣ дилетанти въ друга научна областѣ, боравейки въ нея макарѣ и като любителѣ. А въ случая етнографията не е толкова далечна на географията.

Но и самиятѣ стилѣ на Цвиича диша дилетантизъмѣ; той синтактично е тѣврде грапавѣ и много простѣ между друго и поради пречестата употреѣба на чужди думи, непонятни на голѣма частѣ од читателитѣ му, когато сѣрбо-хѣрватскиятѣ книжовенѣ езикѣ си има свои напълно обработени сѣответни изрази. Освенѣ личната суета на автора, която явно прозира презѣ тия чужди думи, парадирането сѣ тѣхѣ, струва ми се, произтича оѣе и од интимното желание да се замѣгли по възможностѣ въ нерѣдки случаи очевидната и за самия авторѣ несѣстоятелностѣ на научната аргументация чрезѣ единѣ вѣнкашенѣ блѣсѣкѣ, — голѣма ученостѣ на фразата, като напр.: опсервације, импресионисале, луцидност, креација, имагинација, медитација, „grosso modo“ (често употреѣбявано!), интериер, колорисати, пенетрација, аберација, егзистенција, предиспоновани, партија (=часть, дѣлѣ), флотантна маса, аморфна маса, витални, ерудиција, дескрипција, предилекција, аутопсија. Така проф. Нидерле „са п р е д и -

лекцијом тражи све, што дели . . . : „аутопсија је дакле најважнија карактеристика Јиречекове књиге“; „само онај, који из аутопсије озбиљно познаје Македонију“ и пр. и пр.

Като завршвамъ тази своя бѣгла преценка на трудоветѣ на Цвиича касателно Македония, ще му припомня, съ огледъ къмъ застъпваната въ тѣхъ политическа тенденция, една негова мисль, изказана наистина по чуждъ адресъ (вж. статията му „Корушки плебисцит“, II, 188), но напълно приспособима и къмъ собствения му народъ, чийто фанатиченъ представителъ се явява самъ той: „Народи, които въ миналото сж много изгубили отъ своя националенъ имотъ, ставатъ лакоми грабителѣ, които на нищо не гледатъ, ако могатъ да обсебятъ макаръ и чужда земя и макаръ че туй и тѣмъ и на цѣлата имъ държава ще създаде въ бждеще най-голѣми несгоди“ (Народи, који су у прошлости много изгубили од свога националнога поседа, постају грамжљивци, који се ни нашта не обзиру, ако могу да присвоје ма и туђу област, и ако ће то њима и целој држави у будућности стварати највеће неприлике).

Л. Милетичъ.

Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens
Préface de Jacques Bainville. Ouvrage couronné par l'Académie française.
Paris 1922. 8°, IV, 303.

Общоевропейската война съ своя македонски фронтъ 1915—1918 даде възможностъ на мнозина европейски учени, общественици, па и изобщо интеллигентни люде, да се запознаятъ отблизу съ она край на Балканския полуостровъ, съ чието име е свързанъ единъ въпросъ, който близу половинъ вѣкъ тревожи европейската политика и който очевидно и следъ отстранението на турското владичество изъ Македония, па и подиръ голѣмата война, остана нерешенъ. Не е речъ за публицисти ала Венделъ, довеждани тукъ отъ една или друга заинтересована държава за да назърнатъ въ тая нещастна страна, та да пишатъ сетне, съ смѣлостъта на очевидци и съ авторитета на непосредни познавачи, по Македонския въпросъ тѣй, както се желае отъ тѣхнитѣ прелюбезни посрещачи, развеждачи и гощавачи, въ интереса на тѣхнитѣ, а заедно съ това и на своитѣ лични интереси. Думата е за ония служители на науката, въ разнитѣ нейни клонове, дори геолози, зоолози и ботаници, на които войната даде възможностъ да престоятъ по-дълго въ Македония и да я изучатъ въ едно или друго отношение, често пжти използвайки за това свободното отъ изпълнение на служебнитѣ си задължения време, а сжщо и за ония интеллигентни синове на воюващитѣ небалкански държави, които войната бѣше докарала тукъ и които, изпълнявайки отечествения си дългъ, намираха време да се запознаятъ съ страната и нейнитѣ жители, да си съставятъ свое мнение върху естеството на македонския въпросъ и неговото правилно разрешение, въ интереса на мѣстното население и на мира въ Европа, па дори, по силата на единъ естественъ нагонъ за откриване истината въ служба на обществото, да опишатъ своитѣ впечатления и да изложатъ своитѣ сжждения.

Къмъ тия последнитѣ принадлежи и авторътъ на отбелѣзаната по-горе книга, единъ починалъ въ Македония (Скопје, 23 октомврий 1918) французинъ, Бушие дьо Бель, висшъ финансовъ чиновникъ въ Парижъ — съветникъ-докладчикъ въ Смѣтната палата, — който отъ края на декемврий 1916 заемалъ длъжността ковчежникъ въ Главната квартира на Източната армия на съглашенскитѣ войски и като такъвъ прекаралъ шестъ месеца въ завоя на Черна и сетне, следвайки движението на армията, при Островското езеро, въ Леринъ и въ Битоля, както и по-нататкъ въ Прилепъ и Скопие. Книгата е съставена въ Македония презъ време на войната. Ръкописътъ е привършенъ и заключението написано въ Леринъ на 22 септемврий 1918, сиречь въ едно време, когато войната бѣше още въ своя разгаръ и краятъ ѝ неизвѣстенъ. Тѣй като примирието тогава още не било сключено, то и никое отъ неговитѣ заключения не могло да бжде повлияно отъ тоя фактъ. Сждженията по въпроса за сждбата на Македония сж правени съ огледъ къмъ разрешението, което трѣбва да му се даде съ договоритѣ за мира следъ войната. Въ спомена за автора, написанъ отъ адвоката при Държавния съветъ и при Касационния сждъ Е. Деде и напечатанъ въ началото на книгата, се казва, че загрижеността за изхода на войната и „играта на политическитѣ комбинации“ трѣбва да сж имали своето отражение върху неговитѣ изучвания и че той, „ако би могълъ самъ, следъ като се подписалъ мирътъ, да препрочете страницитѣ, гдето е сбилъ толкова ценни и разнообразни сведения, нѣкои отъ неговитѣ разсждения биха били несъмнено „видоизмѣнени“ (стр. III). При все това, документалната страна на работата, споредъ сжщия, ще остане изворъ за сведения отъ земеделски, икономически, социаленъ и политически характеръ, толкова по-цененъ, понеже тия сведения сж събирани на самото мѣсто.

Ала не само това е причината, поради която една такава книга върху Македония и македонцитѣ, написана преди края на войната, съ разсждения не твърде съгласни съ решението на македонския въпросъ, което намѣри потвърждение въ договоритѣ за мира, се печата въ Франция, съюзнцията на Сърбия, три години подиръ войната и при това се награждава отъ Французката академия. Самото това последно обстоятелство прави книгата доста интересна, тѣй като свидетелствува, че въ Франция, независимо отъ официалнитѣ срѣди, сжществува течение, което не намира задоволително и трайно разрешението на македонския въпросъ единствено въ полза на Сърбия и Гърция. Въ предговора, написанъ отъ Жакъ Бенвиль, който поелъ задължението да я препорѣча на публиката, съ право се изтъква, че „македонската проблема не е нито отъ вчера, нито отъ днесъ“ и че Македониятъ въпросъ се е натъкналъ на „нови трудности.“ „Войната, която промѣни толкова нѣща, не промѣни географията. И въ историята особено, и въ политиката, е право да се каже, че нѣма абсолютно начало. Македония има задъ себе си дълго минало. Тя съвсемъ нѣма да престане да занимава Европа.“ И затова „тая цѣлостна и дълбока студия (сѣчинението на Бушие дьо Бель) трѣбва да служи за водачъ на тия, които ще има единъ день да решаватъ още единъ пжтъ ней-

нитъ сждбини* — сждбинитъ на Македония! И това толкова повече, понеже отъ една страна не е сигурно, дали действително съ договоритъ за миръ е за винаги отстранена сществуващата за французкитъ интереси на Балканитъ опасностъ отъ туряне ржка върху тѣхъ отъ страна на германцитъ, а отъ друга, понеже „домогванията на съседнитъ държави сж си останали сжитъ,* — все въпроси които пазятъ своя „актуаленъ характеръ,* какъвто имали и по времето на написването на съчинението (стр. I, III-IV).

Поради всичко това книгата на покойния Бушие дьо Бель е твърде любопитна за читателитъ на „Македонски прегледъ“, особено съ своитъ изводи.

Въ увода на тая книга (стр. 1-33) се излага извънредно ясно и прецизно сщността на македонския въпросъ и неговиятъ развой. Две сж, споредъ автора, сщественитъ характерни особености, на които Македония дължи днесъ „своята известностъ, а сщевременно своето величие и нищета“. Отъ една страна географическото ѝ положение, като кръстопжтъ на всесвѣтски пжтища: единъ отъ Бѣлградъ, или отъ Нови пазаръ, низъ Вардарската долина за Солунъ, и други — старата *via Ignatia* — отъ Драчъ пакъ за Солунъ, чието „положение на македонско пристанище почти достига по важностъ това на Цариградъ или Суезъ“, защото, „ако и да не пази толкова отблизу известни пжтища, то има предимството, бидейки на западъ отъ другитъ две, да владѣе до известна степенъ надъ тѣхъ“, така че „чрезъ него може да се упражнява сщинско господство надъ източно Средиземно море и върху пжтищата за Азия“ (стр. 3). Отъ друга страна — твърде различнитъ ѝ по произходъ (раса) и по религия населения. „Отъ тоя двоенъ характеръ на Македония е произлѣзълъ цѣлиятъ македонски въпросъ. Тия тѣй добре разположени области сж по необходимостъ твърде много желани, а пѣстротата на населението имъ дава достатъчни основания за различни домогвания. Касае се, следователно, на кого трѣбва да принадлежатъ. Касае се да се извадятъ изъ анархията сблъскалитъ се народности, които ги населятъ, за да се установи между тѣхъ политически и икономически редъ“ (стр. 4). Отъ историята на въпроса, изложенъ следъ това накратко съ огледъ къмъ интереситъ на силитъ и на домогванията на съседнитъ държави, се вижда значението му въ съвременния международенъ животъ и необходимостта отъ едно окончателно и правилно разрешение, поставено по това време въ ржцетъ на армиитъ. По изказанитъ тогава общи думи на Лойдъ Джорджъ за „въстановяването на Стара Сърбия и за правата на народноститъ да разполагатъ сами съ себе си“, както и на Уилсонъ — за приятелското уреждане спороветъ между балканскитъ държави „възъ основа на народността и на сузеренството, установени исторически“, авторътъ заключава, че „балканскитъ въпроси изобщо и македонскитъ специално ще бждатъ поставени за проучване и разглеждане“, и се заема да издири „възможнитъ решения“ и да разпознае „най-доброто“ отъ тѣхъ. Съ огледъ къмъ сществуващитъ интереси, които „се преплитатъ, хармониратъ или си противодействуватъ“, неговото

изследване на Македонския въпросъ се раздѣля естествено на две части: преди всичко „по отношение на интереситѣ на македонскитѣ населенія, сетне по отношение на тия на европейскитѣ държави и на цѣла Европа“ (стр. 29—30).

Отъ „македонскитѣ интереси“ (les intérêts macédoniens) естествено най-важни сж „народностнитѣ и религиозни интереси“ (intérêts de race et de religion). Три групи народности населятъ Македония: една „оспорвана народностъ“ (une race disputée) — „македонскитѣ славяни или накратко македонцитѣ“ (Slave Macédoniens ou Macédoniens tout court), които образуватъ ядката на селското население; „три стремящи се къмъ господство народности“ (trois races aspirant à la domination) — българи, сърби и гърци; три далечни на спора народности — власи, турци и евреи. Никоя отъ тия народности обаче не населя определена територия, а всички се преплитатъ по цѣлата страна. Покрай народностнитѣ интереси излизатъ на лице и други — областни интереси, не по-малко „реални“ отъ тѣхъ. „Изучването на народноститѣ трѣбва прочее да се допълни съ изучването на страната, и само така ще могатъ да се преценятъ аспирациитѣ и нуждитѣ на македонскитѣ населенія“ (стр. 38—39).

Преди всичко „оспорваната народностъ — македонскитѣ славянинѣ“ (стр. 40—86). „По всички полета на Македония — пише авторътъ — се срѣща (se retrouve) една народностъ отъ селяни, съ славянски диалектъ (parlant un dialecte slave), отъ източно-православно вѣроизповѣдание, която показва на видъ повечето отъ присжитѣ на всички славянски народи признаци“. Тия бѣдни хора именно иматъ „малко завидната привилегия“ да бждатъ оспорвани отъ три различни народа: отъ българитѣ, които ги смѣтатъ свои „по езикъ и по сърдце“, позовавайки се и на „Велика България, създадена съ Санъ-Стефанския договоръ“ и на името „българинѣ“, подъ което „жертвитѣ на Берлинския договоръ се борѣха противъ турското иго“; или отъ сърбитѣ, които ги считатъ „сърби“, тъй като държавата на Душана Велики включвала „цѣла Македония“, „литературата и паметницитѣ, преживѣли турското господство“, въскресявали „сръбското“ име, езикътъ „не е български, както казватъ нѣкои невежи или злонамѣрени, а старосръбски (vieux serbe), сръбски спрѣнъ въ своето развитие“, и при това празнували „слава“ като сърбитѣ; най-сетне отъ гърцитѣ, за които решаваще значение има не произходътъ, нито езикътъ, но „духътъ“, културата, която е гръцка, та както за французитѣ се казва, че сж латини, за македонцитѣ можело да се каже, че сж гърци.

Отъ тоя споръ би трѣбвало да се заключи, че македонцитѣ не ще да иматъ „собственъ народностенъ характеръ“. При все това, трѣбвало да имъ се намѣри „едно име.“ Гърци очевидно не сж. Но „ако по известни черти въ нравитѣ, вѣрата, езика той (македонскитѣ селянинѣ) прилича на българина, по други прилича на сърбина и не се сходя точно нито си единия, нито си другия“ (с. 43). Тукъ авторътъ въ белѣжка заявява, че „македонскитѣ диалектъ се приближава повече до български, отколкото до сръбски.“ Ако при това отбелѣзва, позовавайки се на Викторъ Бераръ (Victor Bérard, la Turquie et

(l'Hellénisme contemporains), че „1. македонският, като сръбския и въ отлика отъ български, не употребява членъ“ и 2. „македонското съществително се скланя като сръбското съществително,“ до като „българското съществително не се скланя“, това ясно показва, че той, въпрѣки близу двегодишното си престояване въ Македония, не си е билъ далъ трудъ да се запознае колко-годе съ езика на тамошното население за да знае поне, че, тъкмо обратното, македонскитѣ говори употребятъ членъ (дори троенъ) и сж загубили склонението на съществителното, досущъ като въ българския езикъ. Колкото се отнася до третата и последна особенностъ, по която македонски се схожда ужъ съ сръбски — мѣстоимение я „като въ сръбски“, а не азъ като въ български, — знае се, че тая форма на мѣстоимението не е специфично сръбска и македонска, а я има и въ други български говори, извънъ македонскитѣ, както и въ други славянски езици.

Погрешно е, разбира се, и твърдението, че въпросната „народностъ“ се отличава „ясно отъ другитѣ три“ (българи, сърби и гърци) по това, че нѣма нито съзнание, нито националенъ животъ,“ сир. по това, което, споредъ автора, повече отъ „етничнитѣ и езикови особености,“ има решаваще значение за опредѣляне националността на македонцитѣ. Той казва: „Попитайте единъ селянинъ отъ околността на Острово или на Битоля, какъвъ е, и той ще ви отговори деветъ отъ десетъ пѣти: „македонецъ.“ Но това заявление нѣма никакъ характеръ на една патриотическа изповѣдь. Запитаниятъ я е направилъ сжщо така чистосърдечно, както би казалъ: „казвамъ се Димитъръ.“ Той заявява, че е жителъ на Македония, и толкова.“ (с. 44). Това е очевидно една констатация, изпитвана сигурно много пѣти отъ самия авторъ, която обаче, както е известно, нищо не показва. Ако македонскиятъ селянинъ, когото въковнитѣ страдания сж направили да бжде твърде недовѣрчивъ и предпазливъ, заявява предъ единъ чужденецъ, при това отъ редоветѣ на съглашенската армия, въ която бѣха и сърбитѣ, че е „македонецъ“, това още не показва, че той нѣма „съзнание“ какъвъ е. Странно е, че въ тоя случай не е казалъ „деветъ пѣти отъ десетъ,“ че е сърбинъ.

Тукъ авторътъ заключава, че славянското население на Македония трѣбва да бжде отдѣлено като „особено“ (à part), на което би подходило най-добре името „македонски славяни“ (Slaves Macédoins) или просто „македонци“ (Macédoniens). Като разглежда следъ това положението му като земеделецъ, живота му въ семейството, обществения, религиозния и държавния му животъ, и преценява неговитѣ нужди, първата отъ които е „сигурността,“ той повтаря пакъ, че то нѣмало „национално съзнание“ и че би „принадлежало безразлично и доброволно на която и да било държава, ако тя би знаела да го покровителствува, да го разбере и да го привърже къмъ себе си“ (стр. 80). Нѣкакъ различно звучи това, което се казва почти непосредствено подиръ горното: „Най-голѣма грѣшка би се направила действително, да се гледа на тая народностъ само като на една невежествена маса, една „етнична материя,“ която може всѣки да мѣси по-волята си. Ако македонцитѣ бѣха до такава степенъ безформени

(amorphes), не биха запазили въ продължение на столѣтия, подъ турска власт, своята вѣра и своитѣ нрави"... Твърдение, съвсемъ противно на теорията на сръбския геологъ и географъ Цвинчъ за „безформеността“ на „македонскитѣ славяни“, очевидно позната на нашия авторъ.

Разглеждайки следъ това „борещитѣ се народности“ (les races en conflit), българи, сърби и гърци, той твърди, че „българското население въ Македония има двоенъ произходъ: емиграция на жители отъ България и българизация на македонскитѣ славяни“ (стр. 87). Първитѣ били „планинци отъ Балкана и Родопитѣ“, които отъ незапомнени времена слизали въ Солунското и Сѣрското поле, мжжетѣ като работници и [ратаи, женитѣ като слугини. Повечето отъ тѣхъ, следъ като спечелвали нѣкоя пара, се връщали въ селата си, но нѣкои оставали, оженвали се, ставали „изполичари“ при чифлицитѣ или „собственици“ и незабелѣзано се намножавали. „Ролята имъ е толкова по-значителна, понеже, като се сливатъ съ македонското население, тѣ го асимилирватъ (!) малко по малко. Тѣ го асимилирватъ, преди всичко, защото много му приличатъ. Етничнитѣ и диалектични различия сж незначителни; нравитѣ сж идентични както при работата, тѣй и въ семейния животъ. Но българскиятъ селянинъ, приблизително въ всичко подобенъ на македонския, сжщевременно го превъзхожда, като представя по-напредналъ видъ (spécimen) отъ сжщия типъ“ — като земедѣлецъ (стр. 87—88). Следъ това дохаждатъ — като фактори на „българизма“ въ Македония — екзархията, сетне „една висша класа, единъ видъ буржуазия“, състояща се не отъ земевладѣлци, индустриалци или търговци, но отъ учители и хора съ свободни професии, изобщо отъ интелигенцията, и най-сетне вътрешната организация. Колкото се отнася до сърбитѣ (стр. 94 и сл.), тѣхното разпространение и влияние въ Македония преди балканскитѣ войни било съвсемъ слабо, и то по две причини: твърде ограничено сръбско емигриране въ Македония (сърбитѣ емигрирали по посока на северъ), сетне — липса на самостоятелна черква, по подобие на българската екзархия, за отличие отъ патриаршитѣ. Срещу тия две народности, гърцитѣ—и гърцизмътъ—сж силни въ градоветѣ и асимилирватъ постоянно и твърде лесно българитѣ. Преценявайки значението на тия народности, авторътъ заключава, че ако нѣкой би се опиталъ въ 1912 година безпристрастно да опредѣли бъдещето на Македония, той би казалъ: „Ако Македония остане, както е сега, открито игрище на съперничеството на тритѣ народности: гръцка, сръбска и българска, последната би побѣдила безъ друго“ (стр. 122).

Съ огледъ къмъ това, любопитно е заключението на автора (стр. 285 и сл.) за справедливото разрешение на македонския въпросъ, като се вземе предъ видъ преди всичко „европейското равновесие“, именно „установяване на Балканитѣ държава или държави силни, способни да противостоятъ на напора на централнитѣ сили“, сетне „реалнитѣ нужди на македонскитѣ народности“, като чрезъ „окончателенъ териториаленъ статутъ на Македония“, не възъ основа на народноститѣ, но на географическото положение, се осигурятъ на всѣка областъ необходимитѣ изходи, така че при една „организация възъ

основа областна се благоприятствува икономическата солидарност на населението, като му се гарантира националната и религиозна свобода" (tout en garantissant la liberté des races et des religions).

Той намира, че териториалното положение, установено във 1913 год. със Букурещкия договор, бѣше тъкмо едно отъ тия, съ които се наруши „европейското равновесие на изтокъ“. „Като се раздѣли почти цѣла Македония между Сърбия и Гърция, остави се една България отчаяна, но твърде силна, за да прави да се чувствува нейното отчаяние“. Вънъ отъ това, съ тоя миръ не можаха да бждатъ задоволени и „сѣщинскитѣ интереси“ на Сърбия и Гърция, тъй като той не имъ осигуряваше друго, освенъ едно „притежание временно, твърде застрашено—завоювани области“. Ужъ раздѣлата била направена „въз основа на народноститѣ“, а поради сѣществуващото и по-нататѣкъ българско „влияние“, „пропаганда“, Сърбия и Гърция повели „политика на пълна асимилация и на изпжждане на непримиримитѣ“ (une politique d'assimilation à outrance et d'expulsion des irréductibles). Съ откъсването на по-голяма частъ на Македония отъ Солунъ и на Струмската долина отъ Съръ били пренебрегнати и териториалнитѣ интереси. „Положението отъ 1913 г. не би трѣбвало прочее да се запази, както и всѣко подобно нѣщо, безъ да се изложи Европа отново на страшни промеждия“.

Има обаче едно разрешение на Македонския въпросъ, съ което биха се осигурили мирътъ и спокойствието на Балканския полуостровъ и въ Европа. „Ако редътъ и сплотеността на полуострова не бждатъ основани върху сръбско-грѣцка хегемония и българско смазване, единичкото сръдство да се осигури мирътъ е да се привлѣче България за подържането му, като се въстанови балканскиятъ съюзъ, разваленъ въ 1913 год.“. Необходима е за това ревизия на границитѣ въ Букурещкия договоръ. „На югоизтокъ България би могла да запази областитѣ на Съръ, Драма и Кавала. На югозападъ българо-сръбскитѣ граници биха били тия, които бѣха опредѣлени въ конвенциитѣ отъ 1912 год. и които Сърбия считаше тогава като съвсемъ изгодни (avantageuse). Сърбия би се прострѣла безъ съпротива до Карадагъ (Скопска Черна гора). За опредѣляне принадлежността на Скопската долина арбитражътъ на съюзнитѣ сили би могълъ съ полза да замѣсти арбитража на Царя“ (с. 294). Въ такъвъ случай България, задоволена въ националнитѣ си аспирации, би се грижила главно за независимостта си, на която „германскиятъ империализъмъ“ би билъ най-големиятъ врагъ. Разположена въ сърдцето на Балкана, България би му станала най-естествениятъ стражъ, ограденъ отъ Сърбия на северо-западъ и Гърция на юго-изтокъ. По такъвъ начинъ би се създадо единъ видъ „спонтанно“ равновесие, тъй като тритѣ държави не би имали вече противоположни интереси, имайки обаче единъ общъ — взаимната си свобода. За това не би била необходима и специална конвенция.

Срещу това, ако се въстанови едно положение, което, като създаденото съ Букурещкия договоръ, би оставило една България не-благодарна и страшна срещу една Гърция и една Сърбия преситени,

то въ такъвъ случай би се задържала само „балканската и македонска анархия“ (*l'anarchie balkanique et macédonienne*).

Както е известно, стана последното.

С. Мариновъ.

Георги Трайчевъ, Македонска библиотека: № 1. Мариово, София 1923. 16^о, 40 стр., № 2. Дойранъ и неговото езеро, 1923, 16^о, 52 стр., № 3—5. Прѣспа, 1923. 8^о, 92 стр.

Вследствие на това, че „македонскиятъ въпросъ остана неразрешенъ“ и „на днешната младежъ и школското поколѣние — бждещето гражданство, може би, е орисано да види и регистрира (!) освобождението на поробенитѣ български земи“, авторътъ на горнитѣ книжки счита, че се налага „високъ патриотиченъ дългъ“ да бжде запозната „тая младежъ по-отблизу съ поробенитѣ краища“. Отъ друга страна, необходимо е, пакъ по неговитѣ думи, да се отклони „сжщата тази младежъ отъ разнитѣ криминална и булевардна литератури (тъй!) съ неморално съдържание“, като се даде „на детето друго по-полезно четиво“ (стр. 3—4). Това сж причинитѣ, които сж подбудили тоя добъръ българинъ — патриотъ и педагогъ — да се заеме съ издаването редица книжки, въ които да бждатъ описани разнитѣ покрайнини и различни страни отъ живота на населението въ поробеното му отечество.

Тритѣ първи книжки отъ тая „Македонска библиотека“, излѣзли изъ подъ перото на самия ѝ редакторъ, съдържатъ кратки описания на три кѣта отъ Македония: „Мариово“ (областѣта на дѣсно отъ Вардаръ, между Тиквешъ, Саригьолъ, Раецъ и Битолско), Дойранъ и Прѣспа. Географски и геоложки белѣжки, народни предания и исторически сведения, сведения за населението и състоянието му въ културно-просвѣтно отношение, за националнитѣ, черковнитѣ и религиознитѣ му борби, за говора и носията му, за неговия поминѣкъ въ миналото и сега, белѣжки за старини и пѣтища, сведения за отдѣлнитѣ селища и численостѣта на жителитѣ имъ и пр. и пр. се даватъ по-подробно или по-накратко, често само съ нѣколко думи, въ зависимостъ отъ сжществуващата литература и отъ белѣжкитѣ на самия авторъ. Не липсватъ дори сведения за най-новитѣ военни събития, придружени по-нѣкога отъ наивни и пресилени възклицания, като това за „фаталното Добро-поле“: „Ахъ това Добро-поле, колко майки разплака! Не ще дойде ли (тъй!) день да се реванширашъ (!) и оправдаешъ хубавото си име „Добро-поле“, което сега напомня само тѣга и скръбъ?!“ (Мариово, стр. 39).

Въпрѣки компилативния характеръ и общедостѣпната форма на тия описания, въ които не се знае, кое е заето и възпроизведено отъ другаде и кое е ново, все пакъ въ всѣко отъ тѣхъ се намира по нѣщо любопитно и за учения. Въ първата книжка напр. е разправено подробно — по-подробно, отколкото отъ А. П. Стоиловъ въ Период. спис. 47,750 — преданието за произхода на името „Мариово“ отъ името на султанката Мара, сестра на Шишмана, жена на Мурадъ I (стр. 10—13). Изтъква се, че Мариово (тур. Мариова) е едничка сжществуваща

у населението форма на това име и че *Морихово* (за което Стоиловъ казва, че се употребява от турците въ Прилепъ, покрай реченото Мариова) е книжовна форма на името, която той намира употребена най-рано от сръбския географъ Цвиичъ, когото и счита за неинъ родоначалникъ. Колкото се отнася до тълкуването, което авторътъ дава на това име, трѣбва да се забелѣжи, че свързването му съ името на Мара, като *Мара-ова* (земя на Мара), толкова по-лесно, понеже тая покрайнина е принадлежала до най-ново време на султанката и населението ѝ се ползувало съ известни привилегии, ужъ наследени отъ времето, когато султанката-християнка я е владѣла, е очевидно чисто народно осмисляне на това име и нѣма нищо общо съ първоначалния му произходъ. Преди всичко, установява се, че то е много по-старо отъ времето на завладѣването на България отъ турците и оженването на Шишмановата сестра Мара за султанъ Мурадъ I. Въ хрисовула на византийския императоръ Василий II Българоубиецъ отъ 1019 г., въ който се изброяватъ подведомственитѣ на Охридската архиепископия епархии, споменува се подъ ведомството на Мегленския епископъ (*ἐπίσκοπος Μεγλαίων*), между друго, и областта *Μερίζοβα* (... *τὴν Μερίζοβαν*), очевидно нашето Морихово (вж. Byzant. Zeitschrift II, 1893, стр. 42).

Въ втората книжка — Дойранъ и неговото езеро — намираме, покрай друго, доста подробно описание на риболовството въ езерото, гдето се посочватъ риболовскитѣ уреди съ наименованията имъ, които могатъ да бждатъ използвани за българския технически словарь (с. 41—49).

Третата книжка, която по обемъ е по-голяма (тя представя три номера заедно), а по съдържание е най-интересната, се пълни отъ подробни сведения за селищата въ Прѣспанско, за характера и занятието на населението, за неговата численостъ, за състоянието му въ национално, черковно, а особено въ просвѣтно отношение, сведения, които авторътъ е могълъ да събере при многократнитѣ си пътувания, въ тая областъ като училищенъ инспекторъ на Охридската епархия, било самъ, било придружавайки охридско-прѣспанския митрополитъ Борисъ. Но и тя, както и първитѣ две, си остава изобщо едно популярно, компилативно, често нескорошно описание, въ което чуждо и свое, известно и неизвестно, важно и неважно сж изпромѣсени безъ редъ.

При една по-грижлива редакция, една „Македонска библиотека“, чрезъ издаването на малки книжки въ общедостъпна форма върху Македония и македонцитѣ, би могла действително да даде полезно четиво въ ржцетѣ не само на нашата учаща се младежъ. Нашата литература, откъмъ описание на земята и народа ни, за жалостъ, е още съвсемъ бедна.

Ст. Романски.

Едно свидѣтелство отъ 17. вѣкъ за българитѣ въ Охридъ.

Миналото лѣто като преглеждахъ стари ржкописи касателно историята на нашитѣ павликяни-католици въ римската архива на вѣрската

пропаганда (на Piazza d'Espagna), между други намѣрихъ едно дължко изложение, въ което се говори за охридскитѣ жители като българи (вж. папката: Scrit. Rifer. nei Congregat. „Bulgaria et Valachia dal 1638 al 1699“, т. I. стр. 13—19). Изложението е изпратено отъ охридския католишки архиепископъ до кардинала Барберини (Antonio Barberini Albici) и почва тъй: „Въ града Охридъ, въ кралство България, подъ тиранията на турцитѣ се намира твърде стара метрополийска черква подъ название Св. София. Отъ много вѣкове, откакъ това кралство бѣ завладѣно отъ невѣрниците, сжщата черква нѣма свой Пастиръ отъ латински обредъ. Напротивъ жителитѣ българи и гърци, схизматици отъ източно вѣроизповѣдание, винаги сж си поставяли свой Пастиръ отъ гръкоизточень обредъ, та иматъ тукъ и патриархъ, незивисимъ отъ Цариградския, поради стари привилегии, дадени на тая църква“ и пр. („Nella città di Ochrida nel Regno di Bulgaria sotto la tirannide di Turchi si trova l'antichissima chiesa Metropolitana sotto l'invocatione di S-ta Soffia. Sono molti secoli, che doppo l'occupazione d'Infideli del Med. Regno fu la detta chiesa vacante di Pastore di rito latino. Nondimeno li Bulgari et Greci scismatici abitanti di rito orientale sempre hanno consecrato il proprio Pastore di rito greco et là il titolo di Patriarcho indipendente da quello di Constantinopoli per l'antichi privilegij, concetti alla detta chiesa. . .“)

Въ изложението по-нататкъ се обяснява историята на черковни и лични разпри по земаването на охридската епархия и въ заключение се доказва, че въ сжщность никакви католици е нѣмало въ Охридъ, та затова на 1651 год. нѣкой си Андрей Богданъ, родомъ албанецъ (di natione et lingua Albanese), ако и да е билъ назначень за Охридски епископъ, не се подчинилъ на Конгрегацията и не отишелъ въ Охридъ, а се настанилъ въ Призренъ, въ Сърбия („Arcivescovo Bogdan, in vece d'obedire alla S-ta Congregazione si ritirò in Servia nelli luoghi della giurisdittione del vescovo di Prisren). Въ свое оправдание сжщиятъ възразява, че не е намѣрилъ никакви католици въ Охридъ и въ околността му та не само било безполезно да седи тамъ, но било опасно дори и за живота му. Хърватинътъ францисканецъ Рафаель Литаковичъ (поминалъ се на 1649 г.), когато билъ въ Римъ на 1647 год., подвелъ Конгрегацията, че ужъ въ Охридъ имало до 15,000 католици, само за да го назначатъ за Охридски епископъ, въ което и сполучилъ. Отъ друга страна многочислени католици въ Призренско настоятелно искали да имъ се изпрати специалень свещеникъ.

Л. М.

Къмъ историята на книгата „Македония и Стара Сърбия“ отъ Сп. Гопчевичъ.

Следъ Санстефанския договоръ, споредъ който Македония се призна за българска земя, отъ сръбска страна сериозно се подхвана и систематично се засили специална етнографска и историческа литература, задачата на която бѣше да подготви почва на сръбскитѣ претензии върху Македония. Когато се появиха книгитѣ на Веселиновић (Србија и Македонија, 1880), Срећковић (Из историје српске, 1884 и др.),

Ст. Против Македонији и Македонцима, 1888) и др., въ това време се основа (1886 г.) съ същата пропагандаторска целъ и дружеството „Св. Сава“ въ Бѣлградъ, което почна да издава свой органъ, периодич. сборникъ „Братство“. Върхътъ на тая литературна пропаганда биде достигнатъ съ съчинението на Гопчевича, излѣзло първомъ на нѣмски и веднага преведено на сръбски и на руски (Sp. Gopčević, Makedonien und Altserbien, Wien 1889). Съчинението наистина произведе сензация, но не такава, каквато авторътъ и вдъхновителитъ му сж очаквали: критиката, въ която взеха участие видни учени: Ягичъ, Нидерле, Нерингъ, Томашекъ, Науманъ, Милюковъ, Флорински, единодушно признахъ книгата за плоска фалсификация. Ягичъ, както е известно, за нея каза: тенденциозно-некритичнитъ твърдения на Гопчевича да се опровергаватъ е почти излишно: съчинението само се осжди. Жално за хубавата хартия и за хубавия печатъ — дветъ най-добри страни на съчинението* (Archiv f. sl. Ph. XV. 619). Гопчевичъ, спечелилъ си до това име на виденъ журналистъ, пропжтувалъ далечни страни, така се оскандали и морално пропадна, че името му вече не се чу.

Сега едно ново сръбско книжовно известие иде да припомни на света за нещастния Гопчевичъ и да смекчи вината му, като го представя донегде жертва на сръбското дружество „Св. Сава“, въ което Гопчевичъ ще да е ималъ негли известно довѣрие, като е основалъ съчинението си върху материяли, дадени му отъ същото дружество. Ето какво четемъ въ единъ очеркъ на досегашната дейность на дружеството „Св. Сава“, отъ Іов. Хаджи-Василевичъ, обнародванъ въ „Братство“, кн. XVIII, год. 1924. („Прилике под којима је постало Друштво Св. Саве и његов рад от постанка до сада“, 1—14): „Отъ спис. „Братство“ Дружеството съ прекжсвания издаде 14 книги и други 23 дружествени издания. Покрай „Братство“ още отъ самото начало Дружеството издаваше и други полезни книги. Ако и да не носи, по понятни причини („из појимљивих разлога“), етикета на Дружеството Св. Сава, на половина е негово и монументалното въ свое време съчинение на Спиродонъ Гопчевичъ „Македония и Стара Сърбия“, което се обнародва първомъ на нѣмски езикъ и което упражни голѣмо влияние, за да се образува правилно сжждение въ европейското обществено мнение върху Македония. Нѣщо повече: за това съчинение може да се каже, че го стѣкми тогавашното главно настоятелство на дружеството Св. Сава („Више од тога, за ово се дело може рећи, да га је и уредио ондашњи главан одбор Д-ва Св. Саве“). Всичко, каквото бѣ на автора (Гопчевичъ) необходимо за това съчинение: „материялъ, статии върху отдѣлни въпроси, описи, карти, статистики и пр., всичко туй главното настоятелство на дружеството Св. Сава готово му го даде на разположение. Кое въ оригиналъ, кое въ сръбски преводъ дружеството Св. Сава разпрѣсна около 3000 екземпляра отъ съчинението на Гопчевича“ (ц. с. стр. 6—7). За да се характеризова по-добре, какво е самото дружество Св. Сава, въ отчета между другитъ му заслуги се изтъква и следното: „Когато сръбскиятъ народъ въ Стара Сърбия и Македония бѣ принуденъ да грабне оржжието, за да се брани отъ българската кама и револверъ, дружеството Св. Сава

зае покрай дружеството „Народна одбрана“ първо мѣсто въ подпомагането и организуването на тая отбрана. Най-развититѣ наши четнишки войводи — Бабунски и Довезенски Костичъ и др. бѣха питомци на Дружеството. Въ сжщото време у него намираха прибѣжище и подкрепа и войводитѣ Глигоръ Соколовичъ, Мицко и много други и пр.“ (стр. 10). По-нататкъ се казва, че изданията на дружество Св. Сава „Последни бораць“ и Бдинова „Историја Бугаризма“ били похарчени въ 20,000 екземпляри (7). Сжщото дружество сега е обявило конкурсъ съ награда за съчинение на тема: „Милошъ С. Милојевичъ и нашата просветно-политическа дейность въ неосвободенитѣ земи отъ 1865—1885 год.“

Л. М.

Следи отъ българи въ Тесалия.

1. Известно е, че въ сегашна Гърция сж запазени много славянски названия на цѣли области (Кравара, Загорохоря, Забардохоря и пр.), както и на планини (Кишава и пр.), на рѣки (р. Бистрица, название на стар. Алиакмонъ), на градове (Тирнавось, Волось, Загора, Дибри и пр.) и на села (Граници, Арахови отъ Ряхово, Деляни, Герени и пр.).

Въ VII томъ (1918 г.) на Известия на Историко-филоложкото дружество въ Атина, на стр. 452 четемъ отъ Янопулосъ подъ заглавие „Богомили“ кратко описание на едно село Богомилъ въ Южна Тесалия: „Богомилъ, село на изтокъ отъ Ипати и банитѣ, на разстояние 20 минути и отъ града и отъ банитѣ. Тукъ живѣятъ около 30 гръцки семейства, а черквата имъ се нарича св. Троица. На южната стѣна на черквата сж зазидани мраморни части, взети отъ старогръцки храмъ, съ старогръцки надписъ, а при лѣвата частъ на вратата се намира византийски капителъ и пр.“ На края авторътъ задава въпроса: „Името на селото нѣма ли нѣщо общо съ ересъта на богомилитѣ?“

Отговорътъ на този въпросъ не може да бжде другъ освенъ че названието произлиза отъ средновѣковнитѣ българи богомили. При това трѣбва да се знае, че близкиятъ градъ Ипати въ времето на римския императоръ Августъ се е наричалъ Augusta, а въ срѣднитѣ вѣкове Нова Патра, като централенъ градъ на цѣла Тесалия. Никифоръ, единъ отъ синоветѣ на Михаила Комнина (1204—1217), управлявалъ този градъ, който се е считалъ и като важна крепостъ. Явно е следователно, че Алексий I Комнинъ (1081—1118 г.), който преследвалъ богомилитѣ и искалъ да ги унищожи, тукъ е заточилъ богомили.

Село Богомила се срѣща и въ Македония (Велешко), което безсѣмнено е получило името си отъ Бабунскитѣ богомили.

2. Нека по този поводъ да спомена, че въ архивата на възраждлнето въ София се съхранява едно писмо, адресирано отъ едно село Алмира, близу до гр. Ипати (южна Тесалия), до известния отъ времето на възраждането Александъръ Екзархъ въ Цариградъ, съ дата м. септемврий 1850 г. отъ селянката Калина Стойку. Писмото е написано на гръцки езикъ. Въ това писмо Калина Стойку моли за сина си Константинъ Стойку, да бжде освободенъ отъ Цариградския затворъ

гдето е билъ изпратенъ, наклеветенъ, че ужъ билъ разбойникъ. Писмото освенъ подписа Калина Стойку носи и нѣколко други подписи на първенци отъ сжщото село, между които личатъ следнитѣ имена: Мито, Нечко, Личо, Лало, Димо и пр.

За етнографията, която изследва процеса на погърчването въ южна Македония, горнитѣ данни сж твърдѣ поучителни, за да се обясни, какъ голѣмото село Колакия (при устието на р. Вардаръ) отъ двоезично преди 50 години, когато населението му е говорѣло и двата езика, гръцки и български, сега е чисто гръцко. Сжщо така с. Богачко (= болгарчко село), гр. Негушъ и много други села около Солунъ, Сересъ, на югъ отъ Драма и пр. сж били погърчени подъ влиянието на гръцката черква и гръцкото училище. Българското възраждане донегде спрѣ този процесъ, нѣгде само го забави. Но при сегашното положение въ гръцка Македония, безъ черкви, училища, национална култура и пр., процесътъ ще се ускори.

П. Чилевъ.

Les articles de la Revue en résumés.

L. Milétitch, Nikodim P. Kondakov pour la Macédoine.

Dans un discours, prononcé le 30.IX. 1924 à la séance solennelle de l'Académie des sciences bulgare à l'occasion de quatre-vingtième anniversaire du célèbre savant russe, l'académicien Nikodim Pavlovitch Kondakov, le professeur Milétitch a démontré les grands mérites de l'illustre russe pour la science slave et particulièrement pour la science bulgare, faisant allusion surtout à son pur et brave caractère qu'il a toujours manifesté, servant la vérité scientifique. Kondakov n'aime pas à explorer des hypothèses peu documentées, mais ayant pour base des données vérifiées, il a toujours montré un bon logique et une franchise irréprochable dans ses conclusions scientifiques. Tel nous apparaît-il dans son ouvrage capital „La Macédoine, un voyage archéologique" (1909), résultat d'une expédition scientifique dans la Macédoine, organisée avec la participation des éminents professeurs russes Milioukov, Lavrov et autres. Le but de cette expédition fut d'établir, sur des données historiques, archéologiques et philologiques, le vrai caractère ethnique de la population slave de Macédoine. Et c'est grâce au bon fondement et à la bonne foi du Kondakov, que son livre „La Macédoine", dans lequel il a exposé les résultats de ces recherches dans la Macédoine, nous apparaît une base classique pour les questions du problème ethnique macédonien. Ayant donné expression de ses vifs regrets que, de ce côté-ci, cet ouvrage même aujourd'hui reste peu apprécié, le professeur Milétitch fait un aperçu critique des idées principales de l'auteur, par rapport au caractère ethnique des Slaves de Macédoine. Toutes les acquisitions de la science conduisent l'auteur à la conclusion que sur toute l'étendue qu'il a parcouru dans son voyage, notamment d'Okhrid à Scopié et Koumanovo, vit un peuple, qui portait au IX-ème siècle encore le nom de Bulgares, que les Grecs au XI-ème siècle appelaient aussi Bulgares et qui seul devant les premiers voyageurs qui avaient visités la Macédoine, p. ex. devant le savant russe Grigorovitch (1844), s'appelait ainsi. Aujourd'hui Éème tous les Slaves de Macédoine, et surtout les paysans,

s'appellent tout bonnement Bulgares. Les recherches ethnographiques dans la Macédoine, dit Kondakov, nous font facilement croire qu'avec une vaste zone ethnique, Okhrid y compris, la Bulgarie actuelle s'étend dans la Macédoine. La Serbie a compté la Macédoine dans ses limites seulement de 1345 à 1389. Mais elle perdit vite ses conquêtes territoriales dans ce pays, voilà pourquoi l'influence intellectuelle et culturelle serbe n'a pas laissé de traces durables sur la population de la Macédoine. Un simple voyage dans la Macédoine nous convainc que les Slaves de la Macédoine sont un groupe national bien déterminé, appartenant à la nationalité, qui peuple la Bulgarie proprement dite (p. 294). En vue de l'impossibilité de prouver que les Macédoniens appartiennent à la nation serbe, les Serbes s'efforcent d'embrouiller la question de tous les moyens, pour représenter la Macédoine devant le monde étranger, non pas comme un pays peuplé d'une nationalité nettement prononcée, mais comme un assemblage de races, un vrai chaos. Cependant, l'unique conclusion juste pour le voyageur non prévenu est que presque toute la Macédoine, à l'exception de quelques régions du nord-ouest touchant la Vieille-Serbie, doit être annexée à la Bulgarie (p. 296). Kondakov estime aussi le district de Scopié comme une région nettement bulgare et adresse des reproches à l'aveugle politique serbe, qui nie jusqu'aujourd'hui même toute vérité et se nourrit de folles ambitions dans un moment, où elle doit mettre pied sur un terrain plus solide (p. 171).

Dans le même ouvrage avec le problème ethnique macédonien Kondakov parle de la vie des Bulgares macédoniens, surtout de leur culture matérielle, d'un point de vue historique et artistique.

Les costumes nationaux l'intéressent vivement et il s'arrête en détail sur leurs broderies. Jugeant les costumes des contrées occidentales de la Macédoine — la capitale et le centre du tsar bulgare Samouil, — Kondakov les trouve „plus bulgares“ que ceux de la Bulgarie même (p. 35), naturellement les costumes de femmes qui caractérisent la particularité du genre. Leurs ornements consiste exclusivement en figures géométriques, disposées en lignes larges. Des astérisques et des petites croix en blanc au milieu des broderies en noir n'y sont pas rares. La teinte noire, servant de fond des broderies bulgares, représente une imitation grossière de l'antique lilas-foncé presque noir — le pourpre. Il apparaît des temps les plus reculés comme l'ornement le plus préféré du costume national dans la Macédoine. On y rencontre dans des régions entières même les hommes portant des habits en noir, avec une écharpe parée de franges. Les habitants d'Ostrovo et de Vodéna portent un long habit de laine noire — „manteau de

pourpre." Les ornements des costumes serbes, au contraire, sont bariolés et c'est le rouge et l'orange qui domine les teintes de leurs habits. Kondakov parle aussi du style ornemental, appelé teratologique, qui a été transporté plus tard en Russie avec les manuscrits bulgares (p. 58—59).

J. Ivanov, Axios—Vélîka—Vardar. Notice toponymique.

Se basant sur des documents du moyen âge et sur la toponymie actuelle de la Macédoine, l'auteur arrive aux conclusions suivantes :

1) La grande rivière macédonienne, qui porte aujourd'hui le nom de Vardar, était appelée Axios par les Anciens et Vélîka par les Slaves du moyen âge.

2) Le nom de Vélîka, qui veut dire grande (c'est-à-dire rivière), est calqué sur la dénomination Axios, prise au sens de ἄξιος (digne, important, grand). Les Anciens, eux aussi désignent l'Axios (Ἀξιος, Ἀξιός) comme εὐρυγυῶν, μέγας, μέγιστος.

3) Treska, grand affluent du Vardar, qui de nos jours encore est nommée Vélîka dans son cours supérieur, portait le même nom de Treska au moyen âge, tandis que la dénomination de Vélîka s'applique au Vardar depuis sa source principale, à Vroutok, jusqu'à son embouchure.

4) Une colonie d'origine et de langue persane (πέρσας κατὰ γένος... κατὰ τὴν πατριὸν καὶ τοῦτων φωνήν, ἥτοι περσιστί), installée par l'empereur Théophile (829—842) dans la plaine du Bas-Vardar, donna le nom actuel de la rivière. Les idiomes perso-iraniens nous expliquent l'etymologie du mot Vardar : bar, baro, var, ouar signifie „grand“ ; darya veut dire „rivière“, d'où Var-dar (Βαρδάριος), „grande rivière“, ce qui n'est qu'une simple traduction du slave Vélîka (c.à.d. réka).

5) Quant à la dénomination „Vardariotes“ (à partir du XIe siècle), c'est-à-dire habitants du Vardar, elle serait donnée aux colons persans par les Grecs.

L. Milétitch, Quelques remarques sur les fresques du monastère de Saint Naoum.

Il est incontestable que le monastère de Saint Naoum, situé au bord sud-oriental du lac d'Okhrid, et mieux dit l'église-même du monastère, est aujourd'hui la plus vieille antiquité d'architecture bulgare, parce que tous les indices permettent de la rapporter vers l'époque du tsar bulgare Boris (la fin du IX-ème siècle), quand St. Naoum et son compagnon d'exploits St. Clément l'ont construite dans le district d'Okhrid avec les moyens et sous la protection du Tsar. On peut admettre que le narthex et les coupoles de ladite église ont été bâtis plus tard, au XIV-ème siècle.

D'une grande importance historique sont les fresques de l'église du monastère, dont le sujet prouve qu'ici s'est conservée sans interruption l'ancienne tradition de l'époque, où le monastère fut fondé. Les fresques ont été renouvelées. La dernière rénovation de la peinture murale de l'église date de 1806, d'après la grande inscription au-dessus de la porte d'entrée (v. fig. № 9), mais la circonstance que aujourd'hui même s'est conservée la fresque du tsar Boris avec son nom de moine Michail (v. fig. № 2), comme fondateur du monastère, dédié par son nom à St. Archange Michel, cette circonstance-même parle d'une continuité indirecte de la tradition vieille-bulgare. L'importance historique de cette image du tsar Boris fut suffisamment démontrée par le professeur Zlatarsky (v. Revue macédonienne, fasc. II, 8 et suiv.). La fresque qui représente les Sept Saints (*οἱ ἅγιοι ἑπτάροιστοι*), notamment St. Cyrille, St. Méthode et leurs élèves Naoum, Clément, Sava, Anghélari et Gorazd (v. fig. № 3), est d'accord avec la tradition encore vivante, d'après laquelle les Sept Saints sont vénérés aujourd'hui même non seulement par la population bulgare, mais aussi par la population albanaise des environs. D'un aussi grand intérêt est la fresque de St. Ivan Vladimir (fig. № 4), le malheureux gendre du tsar bulgare Samouil, tué par le successeur de Samouil, Ivan Vladislav. Sur la fresque St. Vladimir tient à la main sa tête coupée. Une tradition vivante s'est maintenue pour lui aussi dans les environs d'Okhrid et en Albanie — un monastère bâti auprès d'Elbassan porte son nom (Chin-lon).

Le fondateur du monastère, St. Naoum, est bien-entendu sujet d'une vénération particulière dans le monastère et dans les environs. Il a été le plus proche collaborateur de St. Clément et son successeur comme „instituteur du peuple“ dans la région de Koutmitchévitsa. Il est à noter que dans les fresques de l'église ce fait historique s'est commémoré — il s'y trouve une icône sur laquelle sont peints tous les deux, St. Clément et St. Naoum ensemble (v. fig. № 5). St. Naoum seul est peint sur la fresque № 6. Ces images sont plus récentes; sans doute leurs traits ont été conçus et reproduits autrement par l'ancienne peinture de l'église, plus proches de la vérité historique, peut-être. Pour le moment il existe une seule fresque du XIV-ème siècle sur laquelle St. Clément et St. Naoum sont représentés très vifs avec la main d'artiste. Elle se trouve sur un mur dans la petite église „Vieux Saint Clément“ à Okhrid dans un état assez mutilé (v. fig. № 7). Elle est sans doute d'une importance historique et artistique aussi grande et mérite notre attention. L'image № 8 représente le rénovateur de la peinture murale de l'église en 1806, l'abbé Stephan de Philippopoli, ce que nous apprenons par l'inscription au-dessus de la porte d'entrée (fig. № 9). Sur la figure № 10 on voit le porche de l'église.

Les figures № № 1—10 sont obtenues par le photographe G. Traïtchev, accompagnant le professeur Milétitch dans son voyage à Okhrid en 1916. Elles sont publiées maintenant pour la première fois à l'exception de la figure № 10.

N. A. Mouchmov, La numismatique de Philippe II de Macédoine.

Après les notes sur les types des monnaies de Philippe II, l'auteur s'arrête sur les $\frac{1}{2}$ statère, $\frac{1}{4}$ et $\frac{1}{8}$ de statères avec la tête d'Héraclès que B. Head (*Historia Numorum* p. 223) attribut au même roi. D'après l'auteur toutes ces petites pièces d'or ainsi que les octoboles, les drachmes et les monnaies en bronze avec la tête d'Héraclès sur le droit appartiennent à Philippe III Arideé. On sait que les distatères, les statères et les oboles de Philippe II ont sur le droit la tête d'Apollon, ainsi que les $\frac{1}{2}$ drachmes et les pièces en bronze, tandis que les tétradrachmes — celle de Zeus. La tête d'Alexandre le Grand assimilée sous les traits d'Héraclès avec la dépouille de lion était admise, pour les pièces d'argent, par Alexandre et après par son héritier Philippe III Arideé. D'après l'auteur, toutes les pièces avec l'effigie d'Héraclès sur le droit doivent être attribuées à ce dernier roi et non pas à Philippe II.

Dans la série des types de Philippe II l'auteur décrit une $\frac{1}{2}$ drachme ayant sur le droit l'effigie d'Artémis avec le carquois et sur le revers le cavalier macédonien au pas à droite tenant une palme, dans le champ le protomé d'un pégase voltant et la légende $\Phi\Lambda\text{I}\text{I}\text{I}\text{I}\text{I}\text{OY}$. Diam. 14 mm., 2 g. 46 pl. 17. Cette pièce intéressante et rare il l'attribut à Philippe II à cause du poids correspondant aux monnaies d'argent de ce roi et surtout à cause du cavalier qui est tout-à-fait identique à celui de tétradrachmes de Philippe II.

L'auteur décrit, en outre, encore deux distatères du type celtique du cabinet des médailles de Sofia. D'après Dr. R. Forrer (*Keltische Numismatik*, p. 297) les tristatères et les distatères de type celtique, ont été frappés en Gaule, dans l'ouest, dans la région entre Genève et Lyon, où était trouvé le tristatère décrit par lui. Cependant pour les deux distatères du cabinet des médailles de Sofia, et présentés sur pl. 1 10—11, ayant été trouvés en Bulgarie du nord, dans la région du Danube, on peut en conjecturer que ces distatères ont été frappés dans l'ancien territoire de la Thrace, vers le IIème siècle avant l'ère chrétienne, lors de la domination celtique dans cette région.

Prof. I. D. Chichmanov, K. Chapkarev et M. Drinov.

En l'an 1909 mourut à Sofia à l'âge de 75 ans l'éminent ethnographe macédonien K. Chapkarev, dont le grand recueil de traditions populaires sert depuis longtemps à tous ceux qui s'occupent de folklore aussi bien bulgare que balkanique.

Ses parents étant pauvres et illettrés, Chapkarev ne suivit que les quatre classes d'une école secondaire grecque et s'instruisit tout seul dans sa langue maternelle. Ce fut un vrai „selfmade man“ qui s'éleva peu à peu jusqu'à devenir un des fils les plus estimés de sa nation et même membre correspondant de l'Académie des sciences bulgare à qui les savants européens les plus éminents reconnaissent la plus grande compétence dans le domaine du folklore bulgare en général. C'est pourquoi la vie de cet homme qui contribua puissamment au mouvement de la renaissance des Bulgares macédoniens doit intéresser aussi bien l'historien de notre ethnographie que celui de notre renaissance en général. Mais avant d'écrire une biographie documentée de Chapkarev il faudrait tout d'abord publier sa vaste correspondance. C'est pourquoi le prof. Chichmanov publie pour la première fois dans cet article 13 lettres de M. Drinov, célèbre historien bulgare, professeur ordinaire à l'université de Kharkov (mort en 1906), adressées à Chapkarev. Ces lettres montrent clairement que Drinov fut en partie pour Chapkarev ce qu'avait été Kopitar pour Vouk Karadjitch: un maître et un conseiller tout en étant son sincère admirateur.

Drinov ne refuse ni son soutien moral ni matériel pour faciliter l'apparition du grand Recueil de chansons populaires de Chapkarev. Dans ce but il cherche des fonds auprès des particuliers et sollicite des subsides des sociétés savantes russes. Il enseigne à Chapkarev l'art de noter les traditions populaires afin que son Recueil fût meilleur que celui des frères Miladinov, car il lui attribue non seulement une importance scientifique, mais également éducatrice pour les jeunes générations.

Mais Drinov ne se borne pas seulement à ces conseils.

Etant lui-même un des plus grands connaisseurs de l'ethnographie et de la renaissance macédonienne (comme le prouvent quelques-uns de ses ouvrages scientifiques et critiques concernant la Macédoine) il engage Chapkarev à prendre la plus grande part dans la lutte contre la propagande serbe en Macédoine. A ce point de vue sont particulièrement intéressantes les lettres №№ 6, 7, 8, 9, 11 et 12. Dans celle du 17 mai 1888 (№ 6) il écrit à Chapkarev (à qui il avait envoyé deux exemplaires de son livre intitulé „Quelques mots au sujet de la langue, des chansons populaires et coutumes des Slaves de Dèbre“ (S.-Pbourg 1887), livre qui même jusqu'à présent n'a pas perdu de son importance: „Je me réjouis beaucoup que (ces livres)... vous ont incité à écrire également quelque chose sur le même sujet et pour défendre nos belles populations macédoniennes. A leur perte travaillent à présent beaucoup de gens et ils le font avec énergie et par toute sorte de moyens“. . . De même dans la lettre de 28 août 1888 (№ 7) Drinov exprime son plaisir que les efforts de deux ennemis les plus déclarés

de la cause macédonienne à cette époque (le consul russe Iastrebov et le „charlatan“ Draganov) l'ont poussé de faire entendre sa voix autorisée „pour la défense de la cause bulgare contre laquelle en ce moment tant d'ennemis s'acharnent (aussi bien déclarés que cachés)“. — En désignant deux Macédoniens qui d'après ses renseignements se sont vendus aux Serbes, Drinov ajoute dans la même lettre: „Certes ces deux che-napans ne vont pas serbiser les Macédoniens. Mais nous ne devons pas nous endormir surtout en voyant quel bruit mènent les Serbes autour de ces deux mercenaires... Vous feriez bien de démasquer publiquement leurs actions honteuses“. — Le 3 janvier 1889 (№ 8) Drinov écrit entre autre: „Et nos frères les Serbes ne se tiennent toujours pas tranquilles... Avec toutes leurs forces ils tâchent de réaliser au moins une partie de leurs plans fratricides à ces moments tellement malheureux pour la cause bulgare. Il y a quelques temps j'ai reçu deux nouvelles brochures serbes sur la question macédonienne dont l'une a été publiée par la rédaction de l'„Odjek“, organe du parti serbe le plus puissant en ce moment. Il s'y trouvent de nouvelles preuves machinées ingénieusement que je vois nécessaire de démasquer, car elles sont dirigées contre moi“.

La plus intéressante est cependant la dernière lettre de Drinov à Chapkarev du 5 janvier 1900 dans laquelle l'historien, vieilli et souffrant, en lui mandant qu'il suit en ce moment les affaires macédoniennes seulement par les journaux, dit son opinion au sujet des luttes armées des Macédoniens de cette époque contre le pouvoir turc: „La position est mauvaise. Mais ce qui me console c'est le fait que les Macédoniens sont déjà éveillés au point de lutter eux-mêmes pour leur propre cause et qu'ils le font paraît-il habilement et avec courage. Je pleure les victimes, mais c'est inévitable. Devant l'histoire c'est les Serbes qui en auront la responsabilité qui ont également beaucoup contribué à la destruction du traité de San Stephano“.

Comme commentaires à ces lettres le prof. Chichmanov donne de nombreux extraits de lettres de Chapkarev adressées à l'auteur qui illustrent les idées et les dispositions du vieux ethnographe macédonien à l'époque de sa correspondance avec Drinov.

K. Stoïanov-Valkanov, Voyageurs européens dans la Péninsule Balkanique pendant la révolution française.

Après la grande révolution française l'intérêt pour les pays de l'Europe sud-orientale et particulièrement pour la Grèce s'accroît chez les nations de l'Europe occidentale. Au début du XIX-ème siècle une quantité d'Anglais et de Français se lancent à des voyages lointains vers l'Orient et s'arrêtent surtout à la Péninsule Balkanique. D'aucuns d'eux visitent aussi la Macé-

doine. Des opinions très intéressantes sur la Grèce et sur la Macédoine sont tirés des ouvrages de quelques-uns de ces voyageurs, notamment les Anglais Dodwell, Leake, Hobhouse, Holland et les Français Pouqueville, Beaujour, Cousinery et Chateaubriand. W. M. Leake, surtout, a prêté un grand intérêt aux Bulgares de la Macédoine et a tâché de déterminer même les limites des Bulgares : « Les districts les plus méridionaux de la Macédoine, où la langue bulgare est d'une pratique générale, sont les quelques villages de la Macédoine occidentale, dans le voisinage de Kortcha et à l'est — les montagnes qui entourent les vastes plaines de Salonique, d'Enidjé-Vardar et de Vodéna. Le district de Kortcha est occupé des Grecs et des Albanais, mais le district de Vodéna doit se considérer comme limite méridionale de la Nouvelle Bulgarie, parce que les chrétiens qui parlent « le dialecte bulgare » s'étendent sans interruption de Vodéna, par la région septentrionale de la Macédoine proprement dite, par ses provinces la Péonie, la Pélagonie et d'autres encore, par la Mœsie toute entière et par l'intérieur de la Thrace jusqu'au Danube et les environs de Constantinople. Il n'est, que les bords de la Thrace, qu'on peut considérer comme appartenant à la Grèce, parce que c'est la langue grecque qu'y domine, comme pendant le temps, où la Grèce d'autrefois avait fondu des provinces dans ce pays ». Il est très intéressant qu'aux yeux de l'Anglais observateur n'a pas échappé le fait, que, « dans toute l'Albanie on parle bulgare », d'où il conclue que le nombre de mots bulgares dans la langue albanaise doit être considérable. Leake sait que les nombreux noms dans la Grèce se terminant en -ista, -itsa, -avo, -ovo sont des noms slaves. Il a trouvé aussi un exemplaire de *Λεξικὸν τετραγλωσσον* (dictionnaire en quatre langues), de prêtre Daniel de Moskopolé, datant de 1770.

L'Anglais Hobhouse, ayant voyagé en 1809 et séjourné en Grèce, communique le fait que les gouverneurs d'Athos portaient le nom bulgare de voïvoda. Holland (1815) a passé par la Macédoine et énumère les noms des stations sur son chemin de Salonique vers le Danube. Pouqueville trouve les paysans bulgares de la Macédoine demi-sauvages et insociables. Beaujour, comme militaire, s'intéresse à la Macédoine, essentiellement d'un point de vue militaire. Mais quand il parle de la population rurale des environs de Scopié, de Chtip et de Vélès il loue chez les Bulgares leur amour de travail et leur propriété.

Cousinery contrairement à Pouqueville trouve chez les Bulgares du village d'Apostol (auprès des ruines de Péla) plus de bonhomie et de simplicité que chez les Grecs. Dans les ouvrages de tous on voit le grand intérêt qu'ils prêtent à la belle nature de la Péninsule Balkanique. Leake admire surtout les environs de Vodéna, s'exprimant que, dans toute la Grèce, on ne trouve rien de plus merveilleux. Sa situation splendide, la grandeur des montagnes environnantes, la beauté du pano-

rama qui se découvre aux yeux du spectateur, la font une des plus jolies villes de Macédoine.

V. Doumev, Extraits des mémoires de deux institutrices de la Macédoine (Suite de fasc. II de la Revue macédonienne).

Nédélia et sa fille Stanislava continuent d'exercer leur difficile profession d'institutrices sous l'œil persécuteur des Grecomanes. L'évêque d'Okhrid essaye de fermer l'école, usant de tous les moyens possibles; d'autre part les membres du comité administratif de l'école ne payent pas régulièrement le maigre appointement des deux institutrices, de sorte qu'elles souffrent la misère et restent un certain temps sans logement, poursuivies par les Grecomanes. Mais malgré toutes les entraves qu'elle rencontre sur son chemin, Nédélia réussit à organiser une solennité, à laquelle prennent part non seulement ses élèves, mais aussi les habitants de la ville en masse. L'évêque et les Grecomanes sont piqués au vif et cherchent l'occasion de se venger à grand-mère Nédélia comme la principale initiatrice de tout. Peu après, arrivent dans la ville Akiphe pacha de Salonique et Rassim pacha de Monastir, accompagnés par le garde de corps, le Grec Kostaki. Ce dernier essaye d'arracher à Nédélia l'aveu, comme si elle recevait de la Russie des livres intitulés „Nationalité“, et comme si elle les propageait parmi la jeunesse. Il l'interroge si elle recevait ses appointements de la Russie, bien qu'il sache que c'est la commune d'Okhrid qui lui payait. Après cet interrogatoire arrangé exprès, Nédélia est emprisonnée dans une pièce du konak. Alors les membres du comité administratif d'école sont interrogés à leur tour, en présence d'un capitaine turc et de l'évêque d'Okhrid. On fait une perquisition de la maison habitée par grand-mère Nédélia, pour chercher les livres imprimés en Russie; on n'y trouve rien. Kostaki demande à Nédélia: „Que voulez-vous les Bulgares? Un tsar?“ Une perquisition des maisons des membres du comité est faite aussi par la police turque, pour chercher des livres compromettants, mais toujours en vain. Cependant l'institutrice Nédélia tombe gravement malade à cause des fortes agitations de l'âme. Alors elle part pour Monastir, puis de nouveau retourne à Okhrid.

Une ère nouvelle et plus heureuse arrive pour l'activité de l'école bulgare en 1870 avec l'émanation du firman de Sultan, qui proclame l'indépendance de l'église bulgare. L'enthousiasme du peuple bulgare à Okhrid, où l'ordre du Souverain a été lu publiquement, est grand. Les Grecomanes ayant gagné le pacha à leur côté par de l'argent essayent de semer encore une fois l'effroi parmi les Bulgares. Le pacha emprisonne le citoyen bulgare Parlitchev, une des notabilités d'Okhrid, sa sœur et son

fils puîné. Mis aux fers il est envoyé à Dèbre. L'institutrice Nédélia part pour Monastir, où elle vit plus tranquillement avec sa fille. Plus tard elles vont s'établir à Vélès. Dans cette ville elles ont brodé en secret l'étendard pour la prochaine insurrection du peuple en Bulgarie, projetée par le révolutionnaire diake Levsky. Il a porté l'inscription: „Liberté ou mort“. Mais la police, ayant flairé l'affaire, fait une perquisition de leur maison, et peu s'en fut que l'étendard ne fût découvert. Une effervescence s'empare de toute la jeunesse de la ville. A l'instigation de quelques tchorbadjii, la police arrête Nédélia et l'envoie au tribunal de Monastir, où elle réussit à se justifier. En 1872 elle est institutrice à Vodéna, dont la population compte beaucoup de Grecomanes. Ils se mettent à lutter contre les instituteurs bulgares, à les calomnier devant les pouvoirs turcs. Mais le peuple bulgare triomphe d'avoir vu—clergé et instituteurs—theurs frères de race et, rassemblés dans une maison servant d'église en 1872, les Bulgares de Vodéna célèbrent, pour la première fois la fête de St. Cyrille et Méthode.

Matériaux linguistiques et ethnographiques.

1. Bulgares et Grecomanes. L'émigré Dimitri Christov, arrivé de la Macédoine grecque, (le village de Barovitsa, district d'Énidje-Vardar) en 1918, nous raconte dans son dialecte qu'il a conservé propre, non influencé d'où que ce soit (il ne sait ni lire, ni écrire), pourquoi il a été forcé de quitter le village et le pays natal avec sa famille et ses proches parents.

Tous les habitants du village sont Bulgares. Mais quelques familles, compromises pendant la domination turque comme complices dans le mouvement révolutionnaire macédonien, se déclarent Grecomanes, après la retraite des troupes bulgares de la Macédoine en 1913, et se mettent à dénoncer et à persécuter cruellement leurs frères de race—Bulgares devant les pouvoirs turcs. Dimitri Christov et ses frères ont subi surtout les conséquences de cette rage grecomane, parce-que leur famille comptait un voïvoda-révolutionnaire, dont les Grecomanes craignaient la vengeance. Christov décrit, comment les Grecs les ont battus avec cruauté et son frère Georges a décédé des suites de ses blessures; comment ensuite, avec beaucoup d'efforts et bien des souffrances ils sont venus en Bulgarie par Salonique et Dédé-Agatch. Le dialecte est particulièrement intéressant entre celui de Koukouch et celui de Kostour, connu ordinairement comme dialecte de Vodéna, la plus grande ville des environs. (Noté par L. M.).

2. Dans le dialecte de Kostour sont donnés deux contes et une petite chanson nationale (notés par A. Kouzov).

3. Suivent quatre chansons nationales dans le dialecte de Kostour, tirées du recueil de M. Déliakov, dont 23 chansons sont publiées dans la Revue Macédonienne fasc. II (p. 74—84).

Comptes-rendus.

Prof. Dr. Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil. Leipzig, 1924. 8°, 104. Compte-rendu par St. Romansky.

Le plus récent ouvrage de M. Weigand, professeur à l'Université de Leipzig, sur l'ethnographie de la Macédoine est une précieuse acquisition pour la science, d'une part, parce qu'il émane d'un des peu nombreux savants de l'Europe occidentale qui possèdent des connaissances indirectes sur ce pays; de l'autre, parce que dans cet ouvrage, l'auteur qui s'est adonné à étudier exclusivement les peuples Balkaniques, leurs pays et leur langues, expose ses idées sur les problèmes obscurs et compliqués concernant l'origine de ces peuples et leurs rapports mutuels.

M. Weigand connaît la Macédoine depuis longtemps: pendant l'été de 1887 au cours de trois mois et treize mois pendant 1889—90, il a parcouru la Macédoine et ses pays voisins, l'Épire, la Grèce et l'Albanie, dans le but d'étudier la vie et la langue des Valaques (Koutsovalaques, Tsintsares qu'il appelle Aroumaines), de sorte qu'il a eu la possibilité de connaître de près tous les éléments ethniques de la Macédoine en général. Dans son ouvrage capital résultat de ces recherches dans la Macédoine, „Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische-Untersuchungen“ (Leipzig, I Bd. 1895, II Bd. 1894), il tranche catégoriquement avec l'audace d'un témoin oculaire, la question de la nationalité des Slaves de Macédoine, qu'il appelle „Bulgares“ et non pas „Serbes“, non seulement parce qu'eux-mêmes ils s'appellent ainsi, mais aussi, parce que leur langue est un dialecte bulgare. Il y déclare aussi que pour lui n'existe ni le moindre doute „que les Macédoniens doivent être comptés parmi les Bulgares“. Dès lors jusqu'aujourd'hui même, ayant eu la possibilité d'approfondir davantage les problèmes ethniques et linguistiques des Balkans, il soutient la même thèse, malgré toutes les vicissitudes de la fortune. „Les Bulgares forment la partie essentielle de la population macédonienne“, écrit-il à la page 29 de son nouvel ouvrage; „ils s'étendent en masse compacte de la frontière bulgare actuelle jusqu'à Prespa et le lac d'Okhrid; au nord ils touchent les monts de Char et au sud la mer Egée à l'embouchure de Vardar; le littoral d'appartient aux Grecs qui se installés aussi dans les villes; bien entendu, c'est plutôt l'hellénisme et non pas les Grecs comme élément ethnique qui joue un certain rôle dans les villes et les villages de la région bulgare“. Par leur nombre les Bulgares occupent la première place parmi toutes les autres nationalités, tandis que les Serbes occupent la huitième (après les Turcs, Grecs, Albanais, Aroumaines, Juifs, Tsiganes) surpassant seulement les Valaques de Megléna, les Circaciens, les Arméniens et les Tatares et

habitent la Macédoine du nord jusqu'à Scopié. Bien entendu au nord du Char, dans la Vieille-Serbie, il sont les plus nombreux, mais dans cette région même ils sont mêlés avec les Albanais.

Weigand explique le caractère bulgare de la population macédonienne d'abord avec l'unité de race de la population qui avait occupée, lors de l'avènement des Slaves dans la Péninsule Balkanique, la Mœsie, la Thrace et la Macédoine, et admet avec d'autres savants encore que les Croates et les Serbes sont venus plus tard et ont occupé la partie occidentale de la Péninsule; ensuite, avec l'expansion de la puissance politique bulgare à la moitié du IX-ème siècle et surtout pendant le règne des tsars Boris et Siméon, quand la Macédoine a été bulgarisée à tel point que la conscience nationale bulgare de sa population s'y est conservée jusqu'aujourd'hui mieux qu'en Bulgarie même (das bulgarische Nationalbewusstsein dort bis in die Neuzeit besser erhalten blieb, als in Bulgarien selbst); à la fin, avec la langue qui pour lui n'est qu'un dialecte bulgare (das makedonische Bulgarisch). La langue de Cyrille et Méthode de IX-ème siècle représente le „bulgare populaire", comme il a été parlé de la population rurale de la Macédoine. Cette même langue a créé au cours de son développement les particularités de phonétique, de flexion et de syntaxe qui caractérisent la langue bulgare d'aujourd'hui envers les autres langues slaves. L'élément serbe apparaît plus tard çà et là (stellenweise) dans la Macédoine du nord, pendant le règne de Stephan Douchan, et certains traits de leur langue se sont répandus d'ici vers la Macédoine du sud, mais ils sont venus plus tard (jüngere Eindringlinge) et deviennent plus rares à mesure qu'on s'éloigne de la limite serbe. Tel est le cas avec les mots isolés qui renferment les consonnes k',g' (de tj, dj) correspondant aux mots bulgares avec št, zd qui d'ailleurs ne sont pas venus du serbe, mais d'un dialecte à la limite des régions dialectales serbe et bulgare — celui de Kossovo-polé. La forme serbe du mot „Bulgare" — „bougarine", — nom national de la population de Macédoine, est une preuve suffisante que les Serbes-mêmes ont reconnu la nationalité bulgare des Slaves macédoniens. Pour donner de la valeur à sa thèse et donner la possibilité pour un jugement impartial de la langue des Macédoniens, Weigand cite un passage du „Dictionnaire en quatre langues" (Δεξιζόν τετραγλωσσον) de prêtre Daniel de Moskopolé (d'après l'édition de 1802), écrit dans une époque quand les „luttes de nationalité" étaient encore inconnues aux habitants de la Péninsule. La partie bulgare de ce dictionnaire est en dialecte macédonien de l'ouest: d'Okhrid et Dèbre.

A part les Bulgares Weigand fait des recherches détaillées sur les autres éléments ethniques peuplant la Macédoine des temps les plus reculés jusqu'à nos jours, et vu que la Macédoine représente toute la Péninsule Balkanique en „miniature",

on comprend l'importance de ce livre pour l'ethnographie de la Péninsule toute entière. Les peuples anciens (Macédoniens, Thraces, Illyriens, Grecs, Romains), ceux du moyen âge et les plus récents (Goths, Vandales, Huns, Slaves, Bulgares, Serbes Petchénègues, Koumanes, Turcs) qui sont passés par la Macédoine ou s'y sont installés, aussi bien que les époques les plus importantes (greco-romaine, bulgare, serbe, turque), sont examinés dans un ordre successif principalement par rapport à sa population d'aujourd'hui et en vue d'explication de certaines particularités caractéristiques de leurs langues et leurs genres de vie. Ainsi dans la langue albanaise il entrevoit des vestiges de la langue des anciens Thraces et il vient appuyer par d'arguments nouveaux l'opinion de linguiste Hirt (*Festschrift für Kiepert* 1898) que les Albanais descendent des Thraces et non pas des Illyriens. Notamment il considère les Besses, comme tribu souche des Albanais, qui après l'envahissement de la Péninsule par les Slaves a trouvé refuge dans la région montagneuse entre Nich, Sofia et Scopié, avec d'autres Thraces romanisés et les colonistes romains. Ainsi s'expliquent les particularités communes de la langue albanaise et la langue roumaine avec ses branches (daco-roumaine, aroumaines, melgéo-roumaine, istro-roumaine). Une partie de ces Roumaines est restée dans les régions montagneuses de Bulgarie; ce sont les mêmes qui ont joué un certain rôle pendant la seconde époque du royaume Bulgare; plus tard ils se sont confondus avec les Bulgares en laissant des traces de leur langue dans la langue bulgare: Weigand croit que toutes les particularités de la langue bulgare actuelle (article postpositif, déclinaison analytique, nouvelle forme pour le futur, prépos. *da* + propos. comme substitue à l'archaïque infinitif et d'autres changements dans la phonétique et le lexique) qui se trouvent aussi dans le roumain et l'albanais, se serait dû à l'influence du roumain (*Beeinflussung durch das Rumänische*, v. pp. 58—63).

L'auteur du compte-rendu estime que, contre cette explication de ces traits, caractérisant la langue bulgare par rapport aux autres langues slaves, parle le fait que le vocabulaire roumain est plein d'éléments slaves et spécialement d'éléments bulgares, passés dans la langue roumaine en diverses époques historiques, tandis que les éléments balkano-romains dans la langue bulgare sont insignifiants par leur nombre et la plupart d'eux sont des termes désignant des idées culturelles, qui se rencontrent en grec et en d'autres langues encore, de sorte qu'on ne saurait pas dire s'ils sont passés du romain directement ou par l'intermédiaire d'une autre langue. D'autre part les particularités de flexion et de syntaxe s'expliquent comme résultat d'un développement naturel et spontané de la langue bulgare, de sorte qu'il n'est pas nécessaire de les considérer comme influence roumaine. Et la circonstance que les éléments lexiques roumains

manquent dans la langue bulgare surtout d'une date plus ancienne est une preuve que si on pouvait parler des influences réciproques, il aurait fallu supposer le contraire.

En outre, M. Weigand nous donne des types de toutes les nationalités et religions dans la Macédoine: Bulgare, Grec, Turc, Aroumain, Albanais etc., leurs qualités morales et leur psychologie se manifestant dans leur vie individuelle et sociale, dans leur famille, leurs occupations quotidiennes etc. Il faut savoir gré à M. Weigand pour les caractéristiques les plus réussies de ces types, qui ne perdroient jamais de leur importance, étant faites avec une rare capacité d'observation, beaucoup de franchise et d'impartialité.

A la fin, Weigand nous donne une description détaillée de l'état actuel de la Macédoine, partagée entre Serbes et Grecs, souligne qu'elle représente „une intégrité géographique, historique, politique et économique“ et qu'„une Macédoine autonome ayant pour limites Bistritsa et Drin à l'ouest, Mesta à l'est, jusqu'au Char et Karadagh au nord, aurait été la solution la plus heureuse de la question macédonienne non seulement pour assurer la prospérité de ses habitants, mais aussi pour mettre fin à des luttes sanglantes dans l'avenir qui menacent la paix des Balkans.

Jordan Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, II, 86—163, Paris, 1922). Compte-rendu par L. Milétitch.

Dans cet article le professeur Ivanov nous révèle un archaïsme phonétique d'une grande importance qui s'est maintenu, dans le parler des villages de Visoka et Souho, auprès de Salonique, à savoir, que dans ces villages s'est conservée aujourd'hui même la prononciation de la voyelle vieille-bulgare ѣ, disparue dans les autres dialectes bulgares aussi bien que dans toutes les langues slaves d'après une règle phonétique générale. La prononciation de l'er final dans ledit parler est restreint et dépend de certaines conditions phonétiques. Elle s'est bien conservée surtout dans les adjectifs qui se terminent en deux ou trois consonnes, le plus souvent en liaison intime avec un substantif qui les suit. Cela se voit clairement aux exemples cités par M. Ivanov. M. Milétitch estime que cette condition, qui existe aussi dans d'autres parlers bulgares, ne saurait pas exercer une influence aussi conservatrice par rapport à l'er final, ne saurait pas être la cause unique dans le cas. Il est d'avis que la réduction très forte de la voyelle ѣ, qui dans le même parler se prononce comme ѣ à la fin des mots aurait exercé aussi une influence quelconque pourque, en présence des susdites conditions de caractère euphonique, l'er final se soit maintenu, prononcé de la même manière que le ѣ final réduit, dans le même parler. Par ex. кѣзъ (=козъ), кравъ (=кравъ) etc.

De sorte que dans le cas qui nous préoccupe, nous avons un fait venu par le chemin de l'analogie phonétique. De tout cela suit que la réduction de la voyelle *ы* dans ce parler doit être d'une date reculée, quand l'*er* final, au moins en présence des susdites conditions, se serait encore maintenu. Pour se justifier M. Milétitch ajoute des exemples analogiques des parlers, non très loin de ceux-là, dans les Rhodopes et signale aussi les dialectes russes du Nord où l'*er* final a disparu très tard, et dans leurs chansons nationales ses traces ne sont pas disparues aujourd'hui même, fait prouvé par A. Potebnia (*Къ istorii zvoukov russkago iazyka*, p. 35 et suiv). L'archaïsme phonétique en question est d'une importance d'autant plus grande, vu que dans le même parler se sont conservés les vestiges des voyelles nasales, qui nota bene ne montrent aucune trace de confusion moyenne-bulgare de ces voyelles; il s'y sont conservés encore des vestiges de la prononciation de la voyelle *ы*, aussi bien que de celle de *ѣ* prononcé comme *ä*, à la fin *щ, жд* (*cht, jd*), en un mot, tous les traits caractéristiques du vieux-bulgare, dont on cherche la patrie exactement dans la région de „Bogdansko“ non loin de Salonique, où se trouvent les villages de Souho, Vissoka et Zarovo.

Grammaire de la langue serbo-croate. Par A. Meillet, professeur au Collège de France et à l'Ecole des Hautes Etudes et A. Vaillant, professeur délégué à l'Ecole des langues orientales vivantes. — Paris, 1924, 8°, VIII, 302. Compte-rendu par L. Milétitch.

Ayant démontré le caractère pratique de la susdite grammaire, destinée à être plutôt un instrument de travail à l'usage des débutants, l'auteur du compte-rendu attire l'attention sur une grave inexactitude dans le livre, concernant la limite sud-orientale de la langue serbo-croate envers la limite des parlers bulgares voisins. Les auteurs s'expriment qu'on ne saurait pas dire où finissent exactement les parlers de la région dialectale serbe et où commence ceux de la région bulgare, de sorte qu'on passe du type macédonien-serbe au type macédonien-bulgare par une série continue de variations (p. 3). L'erreur consiste dans le fait que sous le nom de Vieille-Serbie les auteurs comprennent aussi la Macédoine du nord, avec les districts de Scopié et Vélès; pourtant, il est bien connu que la limite des parlers serbes passe un peu plus au nord et ne franchit pas les monts de Char et Kara-Dagh de Scopié. De point de vue purement linguistique, on ne pourrait pas considérer même les parlers de la région de Nich, comme des parlers exclusivement serbes. Pour ne pas aller très loin M. Milétitch cite le professeur Leskien, un des meilleurs spécialistes, sans doute, dans le domaine du vieux-bulgare et du serbo-croate. Dans son ouvrage

„Grammaire de la langue serbo-croate“ (Heidelberg 1914, 8°, 588) il écrit sur la limite de la langue serbo-croate: „À l'est elle va de l'embouchure de Timok, sur la rivière-même jusqu'à Zaitchar et d'ici jusqu'à Stalać où la Morava de l'ouest se jette dans la Morava de l'ouest, continue dans une direction méridionale par Prokoplé et Kourchoumlia à Janevo (à sud-est de Prizrend), par Prizrend, jusqu'au confluent de Beli et Tcherni Drin, ensuite recule sur la limite méridionale de Monte-Negro actuel“. C'est la vraie limite de la langue serbo-croate, admise dans la slavistique. Il n'est pas sans importance le fait que M. Vaillant, (avant que cette grammaire soit parue), a suivi une année entière les cours de M. Béliitch à Belgrad et que les épreuves-mêmes du manuscrit ont été revues par M. Béliitch.

Jovan Tsviitch, Discours et articles, 8°, vol. I, 264; II, 237; III, 174; IV, 130; Belgrad, 1921—1923. Compte-rendu par L. Milétitch.

Le professeur Tsviitch a fait réimprimé en 4 volumes ses discours et ses articles, dont la plupart touchent la question ethnique macédonienne. Leur tendance est bien connue: préparer l'opinion publique dans le cas d'une éventuelle occupation serbe de la Macédoine, dont la population slave M. Tsviitch tend à représenter comme une masse „amorphe et flottante“, privée de toute conscience nationale, donc, commode à être nationalisée par l'État qui l'aurait soumise, soit la Bulgarie, soit la Serbie. D'après Tsviitch, la Macédoine n'est pas un ensemble géographique; elle est séparée de la Bulgarie par de hautes montagnes; par contre, elle forme une intégrité géographique, économique et par conséquent politique avec la Serbie par la facile voie de communication entre la vallée de Morava et celle de Vardar qui la lie à la Yougoslavie.

La Yougoslavie atteint déjà le but de sa politique conquérante, elle est maintenant „beata possidens“ de la Macédoine, et Tsviitch pourrait être satisfait que, par ses articles et ses discours concernant la Macédoine, auxquels il sacrifia son nom de savant consciencieux pour servir l'idée nationale serbe, il aurait rempli au moins son devoir envers la patrie. Mais il croit, peut-être, que ses sophismes et ses théories tendancieuses par rapport aux Bulgares de la Macédoine méritent d'être immortalisées, voilà pourquoi il les a lancés au marché de livres, recueillies ensemble dans une nouvelle édition. C'est une occasion pour l'auteur du compte-rendu de les soumettre à une critique détaillée, pour prouver leur invalidité complète.

En premier lieu la thèse soutenue par Tsviitch que la Macédoine est géographiquement complètement isolée de la Bulgarie et qu'elle forme, par contre, un ensemble géographique avec la Serbie est injuste. Bien entendu, nous envisageons la

vraie Serbie, la Serbie ethnique, dont la limite du sud ne franchit pas les monts de Char. Tsviitch soutient lui-même qu'à travers la Macédoine nord-occidentale passe une des plus grandes barrières orographiques, le Char et le Karadagh, qui séparent la Macédoine de la Vieille-Serbie. Sur la Péninsule Balkanique, continue-t-il il n'est encore que le Balkan et les Alpes Dinariques qui servent de limites et de voies naturelles d'influences et de cultures différentes (vol. I, p. 14). Et, en effet il aurait été étrange si, ayant en vue le même caractère ethnique des Slaves peuplant la Bulgarie, la Thrace et la Macédoine, il manquait dans ces temps reculés, des voies de communications naturelles entre elles. Et comment on saurait expliquer autrement les relations politiques et culturelles entre la Bulgarie et la Macédoine, pendant des siècles entiers, s'il n'y avait pas ces voies de communication indirectes entre les deux pays? L'histoire nous apprend que les grandes migrations des peuples, aussi bien que les campagnes militaires dans la Péninsule Balkanique ne sont pas passés par l'éloignée et l'impraticable, en ce temps-là, vallée de Morava. Tsviitch lui-même avoue que la plus courte et la plus facile artère de communication entre la Bulgarie et la Macédoine est le chemin Koumanovo—Krivorechna Palanka—Kustendil. „Les communications entre la région de Skopie—Prechovo et la Bulgarie sont plus faciles qu'avec n'importe quelle autre région non seulement de la Macédoine centrale, mais aussi de la Vieille-Serbie et de tout le reste de la Macédoine; c'est le chemin connu sous le nom de Krivorechki ou Kustendilski, conduisant de Skopie—Koumanovo—Kriva-Palanka à Kustendil. Maintenant il est dans un mauvais état, mais malgré tout, il est la voie principale par laquelle la Bulgarie est en communication avec la Macédoine aussi bien qu'avec la ligne Morava-Vardar" (I, 138—139). De Ghiochévo — la frontière bulgare actuelle — à Koumanovo il n'est que 87 km. et avec les moyens techniques d'aujourd'hui ce court passage pourrait devenir, moyennant une ligne de chemin de fer, une voie de communication de première importance entre la Bulgarie et la Macédoine. On sait bien qu'il y a encore d'autres chemins naturels qui mettent en communication la Bulgarie, la Thrace et la Macédoine; il n'est donc aucune raison de point de vue la situation géographique de la Macédoine qui pourrait justifier les aspirations conquérantes de Serbie dans ce pays.

Une entrave encore plus grave pour ces aspirations consiste dans le fait que la population slave de la Macédoine n'est nullement serbe. Tsviitch estime qu'il y a „des nécessités impératives géographiques et économiques" qui, au cas de besoin, justifient une conquête. Et puisque la vallée de Vardar est en communication avec la vallée de Morava par chemin de fer, il s'en suit que la Macédoine et la Serbie doivent former une intégrité politique, un même état (I, 187—188). Il est indispen-

sable aussi que la Serbie possède une issue sur la mer Egée, donc, elle doit compter Salonique dans ses limites (II, 15). M. Milétitch estime que si Tsviitch ne basait ses théories que sur de „telles nécessités politiques“ on pourrait le considérer au moins comme un homme servant une politique ayant pour but de conquérir à tout prix. Mais il veut dissimuler cette tendance de la politique serbe sous des arguments quasi scientifiques. Il ne rejette pas cathégoriquement le principe dit national ou ethnique et se plaint même que ce principe n'a pas servi de base, en faveur de la Serbie, par rapport à la question de Fiumé (II, 198). Il soutient même expressément que le principe des frontières naturelles est de valeur seulement quand il est contrôlé par le principe ethnique (II, 199). Mais cela le conduit à se contredire soi-même, quand il s'agit de la Macédoine, où les Slaves, d'après toutes les données de la slavistique, ne sont pas Serbes mais Bulgares, qui repoussent eux-mêmes la domination serbe dans leur pays. Pour atténuer cet argument le plus important dans le cas et en vue de l'impossibilité de „métamorphoser“ les Bulgares macédoniens en Serbes, Tsviitch fait recours à un autre principe — „l'état de la conscience nationale“. Il trouve que les Slaves de la Macédoine sont dépourvus de conscience nationale, de sorte qu'ils représentent une masse „amorphe et flottante“ qui pourrait être nationalisée, quoique par certaines „convulsions“, pourrait devenir serbe. Les Slaves macédoniens peuplant la région au sud de Prilèp ne sont ni Serbes, ni Bulgares (I, 193). Dépourvue de conscience nationale est aussi la population au Sud de Scopié même (I, 166). Il n'est pas difficile pour l'auteur du compte-rendu de prouver toute l'invalidité de cette théorie de Tsviitch, démentie d'ailleurs par les plus célèbres slavistes aussi bien, que par beaucoup de voyageurs érudits.

Il est très intéressant qu'au nom de „Bulgare“ dont le Slave macédonien s'appelle soi-même et dont il rejette cathégoriquement l'affirmation qu'il est dépourvu de conscience nationale, Tsv. donne une originale interprétation de mauvais aloi. Comme le publiciste et homme d'Etat croate Startchevitch expliquait le nom de „Serbe“ provenant du mot latin *servus*, aussi les écrivains chauvains serbes Sretchkovitch et Vesselinovitch inventèrent que le nom de „Bulgare“ provient du mot latin *vulgarus* c'est-à-dire — „bonhomme“. Tsviitch reprend cette interprétation et ajoute que les „Serbes macédoniens“ de peur d'être persécutés par les Turcs, ont commencé à s'appeler dans une époque récente! „Bulgares“ — nom désignant le raïa en général, sans attacher à ce mot la signification de l'élément ethnique. Le fait que Tsviitch a recouru à de tels bas moyens pour défendre sa théorie, dans un moment, où il est déjà établi par la science que les Slaves macédoniens s'appellent Bulgares pendant des siècles entiers avant et après la domination

turque, ce fait-même trahit la faiblesse et l'invalidité de son argumentation. Il existe déjà une longue polémique sur le nom de „Bulgare“, M. Ichirkov s'occupe spécialement de cette question (v. Ichirkov, *Le nom de Bulgare*, Lausanne 1918, 8e. 67) et Tsviitch n'a pas essayé de donner jusqu'aujourd'hui même de plus sérieux arguments en faveur de son audacieuse interprétation qui n'a rien de commun avec les données de la science. M. Milétitch s'arrête sur d'autres théories de Tsviitch encore, dont il se contredit soi-même, se déclarant tantôt pour un certain principe antiethnique au nom d'intérêts „économiques vitaux“, tantôt pour le principe défendant le droit des nationalités de disposer d'elles-mêmes (II, 229), tantôt il se révolte contre la logique-même (II, 231), attribuant à la politique le droit de „l'imagination“ contrôlée par „l'observation“ etc.; Miletitch s'arrête d'avantage à l'idée mégalomane de Tsviitch: ayant pour base les qualités morales du peuple serbe, en second lieu des peuples croate et slovène (II, 236—237, IV, 111—120), on pourrait créer une civilisation originale yougoslave. Conformément à cela Tsviitch se déclare pour une hégémonie serbe dans l'État Yougoslave (III, 168—174). Ayant créé cette civilisation indépendante la Yougoslavie en aura un bénéfice considérable: les divers éléments ethniques de l'État Yougoslave pourraient s'assimiler par l'influence bienfaitrice de cette unique civilisation qui va contribuer à inspirer des idées et des sentiments identiques chez ces peuples différents. M. Milétitch réfute cette théorie de Tsviitch en démontrant que la nation serbe ne possède aucunes conditions pour créer cette civilisation originale à laquelle aspire M. Tsviitch. Les Croates et les Slovènes sont beaucoup plus civilisés; et ayant en vue la culture morale et matérielle de la Serbie d'avant son affranchissement de la domination turque on voit qu'elle a été beaucoup plus en arrière même de Bulgarie, Thrace et Macédoine d'alors. Le progrès intense de la Serbie dans la seconde moitié du XIX-ème siècle est dû aux emprunts culturels de l'Autriche surtout, ce que prouvent la quantité de termes allemands, employés dans la langue serbe. En faveur de sa thèse, M. Milétitch cite des passages très intéressants tirés du nouveau livre de Tihomir P. Djordjevitch „La Serbie du prince Miloche“ (Belgrad, 1924), dans lequel sont donnés des documents attestant la misère morale et matérielle de la Serbie d'alors.

Après tout cela Milétitch n'est point étonné que M. Tsviitch déclare les meilleurs slavistes qui se sont occupés de la question ethnique macédonienne, égarés, dilettantes, agents de propagandes étrangères etc., et les statistiques de la Macédoine pour falsifications (III, 32—33). L'auteur du compte-rendu rappelle la conduite de Tsviitch lors de la publication de son article „La guerre Balkanique et la Serbie“ (1912). Il se hâta

à lui donner une seconde édition dans laquelle élimina le passage le plus important de la convention entre la Bulgarie et la Serbie concernant la Macédoine, pour ne pas empêcher les projets conquérants du gouvernement serbe. Il fait allusion aussi au langage indécent, que Tsviitch a tenu part rapport à la nation bulgare dans le compte-rendu sur le livre du Grec Kasasis — Grecs et Bulgares au XIX-ème et XX-ème siècles, Paris, 1907, (III, 28). Le style de Tsviitch possède une quantité de mots étrangers qui le rendent obscur et ridicule.

Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les macédoniens. Préface de Jacques Bainville. Ouvrage couronné par l'Académie française. Paris, 1922. 8°, IV, IV, 303. Compte-rendu par S. Marinov.

L'auteur du compte-rendu rappelle avant tout le fait que la guerre mondiale, avec son front macédonien pendant 1915—1918, a donné la possibilité d'un nombre considérable de savants, hommes d'État et intellectuels européens en général, de séjourner plus longtemps dans la Macédoine et de connaître de près le pays et sa population. Il faut compter parmi ces visiteurs qui se sont intéressés plus au moins à la question macédonienne, l'auteur du livre cité, Edmond Bouchié de Belle, conseiller référendaire à la Cour des Comptes, qui, de fin de décembre 1916 jusqu'à sa mort (23 octobre 1918 à Scopié) occupa le poste de payeur au Quartier Général de l'armée d'Orient, séjourna au cours de six mois dans la boucle de Cerna, puis suivit l'armée sur le lac d'Ostrovo, à Florina, à Monastir, d'où il passa, à Prilep et Scopié. Les manuscrits de son ouvrage ont été achevés à Lérine (Florina), le 22 septembre 1918, avant que l'armistice fut signé, par conséquent, il faut considérer cet ouvrage sur la Macédoine et les Macédoniens comme un jugement impartial sur la question macédonienne, non influencé aucunement par l'issue de la guerre : ses conclusions ne sont pas tout à fait d'accord avec la solution de cette question par les traités de paix. Ce qui est curieux, c'est qu'un tel livre a paru en France, l'alliée de la Serbie, trois ans après l'armistice et de plus, il est couronné par l'Académie française. M. Bainville, qui a prit le charge de le présenter au public, souligne que le problème macédonien n'est ni d'aujourd'hui ni d'hier et que la question macédonienne s'est heurtée à des „nouvelles difficultés". „La guerre qui a changé bien des choses, n'a pas changé la géographie. . . La Macédoine a derrière elle un long passé. Elle ne cessera pas non plus de préoccuper l'Europe. Cette étude approfondie devra servir de guide à ceux qui auront un jour à décider encore une fois de ses destinées" (pp. III-IV). Donc, il existe en France, hors des milieux officiels, des personnes qui estiment que malgré tous les traités de paix la question macédonienne reste encore irrésolue.

Deux caractères essentiels, d'après Bouchié de Belle, ont valu à la Macédoine sa renommée, faisant à la fois sa grandeur et sa misère : c'est d'abord sa position au carrefour de voies terrestres qui est en même temps un centre de rayonnement sur les routes de mer : la route de Belgrad (ou de Novi-Pazar) par Scopié et la vallée de Vardar ; la route de Dourazzo par l'Albanie — la fameuse via Ignatia des Romains — toutes les deux descendant au Salonique, un port macédonien qui vaut presque en importance celui de Constantinople ou de Suez, ayant l'avantage de commander même les deux précédents dans une certaine mesure, se trouvant plus à l'ouest ; ensuite, la Macédoine étant le champ clos de races et de religions fort diverses. La race qui l'emporte cependant est celle „qu'on retrouve dans toutes les campagnes de Macédoine, une race de paysans, parlant un dialecte slavon, de religion grecque orthodoxe et qui présente la plupart des apparences ethniques habituelles aux peuples slaves. C'est „la race disputée“. „Ces pauvres gens ont le peu enviable privilège, continue Bouchié de Belle, d'être revendiqués par trois nationalités différentes : les Bulgares, les Serbes et les Grecs. Etre peuple contesté, forme en somme, un statut international équivalent à celui de territoire contesté“.

Bouchié de Belle estime que „ce qui fait un Bulgare, un Serbe, un Grec, c'est plus que toute particularité ethnique ou linguistique, c'est „la conscience qu'il a de sa nationalité et sa participation à une vie nationale organisée“ ; il a cependant raison à moitié seulement, parce qu'il n'existe point de doute, que la langue est une des conditions essentielles pour la particularité ethnique et la conscience nationale d'un peuple. N'est pas conforme à la réalité aussi l'affirmation que „le peuple en question se distingue nettement des trois autres par le fait qu'il n'a ni conscience, ni vie nationales.“ L'auteur dit : „Demandez ce qu'il est à un paysan de Monastir. Il vous répond neuf fois sur dix : „Makédon.“ Mais cette déclaration n'a nullement le caractère d'une profession de foi patriotique. L'interrogé l'a fait aussi bonnement qu'il dirait : „Je m'appelle Dimitri“. Il constate qu'il est habitant de la Macédoine et c'est tout“ (p. 44). Evidemment c'est un fait constaté souvent par Bouchié de Belle, lors son séjour dans la Macédoine, une constatation sans importance, cependant. Si le paysan macédonien, que les souffrances séculaires ont rendu méfiant et précautionneux, déclare devant un étranger, de l'armée des alliés, par dessous le marché, à laquelle s'étaient associés aussi les Serbes, qu'il est „Makédon“, cela ne prouve pas encore que la conscience nationale lui fait défaut. L'étrange, c'est qu'il n'a pas dit dans ce cas-là neuf fois sur dix : „Serbe.“ Et c'est la raison principale pour laquelle Bouchié de Belle classe donc, à part cette population, à laquelle le nom de „Slaves macédoniens“ ou simplement „Macédoniens“ paraît le mieux convenir, d'après lui.

Les pages qui suivent (p. p. 44—80) sont consacrées à ce paysan macédonien et à la terre qu'il cultive, à sa famille, sa vie sociale et religieuse, à ses soins, dont le premier au point de vue politique, l'unique besoin même, c'est le besoin de la „sécurité.“ Ayant examiné tout cela, il fait l'observation suivante : „La plus grosse erreur consisterait, à ne voir dans cette race qu'une masse inorganique, une matière ethnique, pétrissable à volonté. Si les Macédoniens avaient été amorphes à ce point, il n'auraient pas conservé pendant de siècles, sous régime ottoman, leur foi et leurs mœurs.“ C'est un argument fondamental à faire réfuter aussi la théorie du géographe et géologue serbe Tsvitch, d'après laquelle „les Macédoniens sont une masse amorphe et flottante, commode à être nationalisée par qui que ce soit“.

Ayant examiné de près la valeur des trois races en conflit, Bouchié de Belle fait la conclusion suivante : „Quiconque aurait essayé en 1912, avant les guerres balkaniques, de préjuger de l'avenir du conflit macédonien il aurait, sans doute, ainsi résumé les résultats de son enquête : „Si la Macédoine reste, comme elle est à présent, un champ clos, ouvert à la concurrence des trois races : grecque, serbe, bulgare, c'est la dernière qui l'emportera infailliblement“ (p. 122).

Faisant une appréciation raisonnée des intérêts vitaux de ces trois, „races en conflit,“ des intérêts des „races à l'écart“ (Valaques, Turcs, Juifs) qui peuplent la Macédoine, des intérêts régionaux, de ceux des États balkaniques et des Grandes Puissances, à la fin des intérêts d'ordre international en général, Bouchié de Belle trouve le statut territorial, établi en 1913 par le traité de Bucarest, un des plus propres à détruire toute espèce d'équilibre européen oriental. Partageant presque toute la Macédoine entre la Serbie et la Grèce, il laissait une Bulgarie exaspérée et assez forte pour sentir son exaspération. De plus, ce traité, en compromettant la paix européenne, ne satisfaisait pas en somme les intérêts véritables de la Serbie, ni de la Grèce, puisqu'il ne leur assurait qu'une „possession très précaire, très menacée, des régions conquises“. Le partage étant prétendu basé sur les nationalités, la Bulgarie pour y faire échec, s'efforçait de maintenir en Macédoine grecque ou serbe son influence, sa propagande. Cela obligeait la Grèce et la Serbie à une politique d'assimilation à outrance et d'expulsion des irréductibles. Les intérêts territoriaux étaient également défavorisés : Salonique perdait son arrière-pays, les provinces serbes, séparées de l'Egée, l'étaient également de l'Adriatique : la vallée de la Strouma n'avait plus de sortie sur la plaine de Séres. En un mot „le régime de 1913 ne saurait donc être conservé, toutes choses égales d'ailleurs, sans exposer à nouveau l'Europe à de terribles mésaventures“. A la fin il n'existe qu'une, „une et une seule“ solution de la question macédonienne, qui saurait assurer la paix des Balkans : „Si l'ordre et la cohésion

de la Péninsule ne sont pas fondé sur une hégémonie serbo-grecque et un écrasement bulgare, l'unique moyen de l'assurer serait d'associer la Bulgarie à leur maintien, de refaire cet accord balkanique écroulé en 1913. Une révision de frontières du traité de Bucarest serait indispensable. Au sud-est la Bulgarie pourrait garder les régions de Sérès, Drama et Kavalla, et à l'ouest les frontières bulgaro-serbes seraient celles qu'avaient fixées les conventions de 1912 et que la Serbie considérerait alors comme tout à fait avantageuses. La Serbie s'étendrait sans conteste jusqu'au Kara-Dagh. Pour l'attribution du bassin de Scopié, l'arbitrage des Puissances alliées remplacerait celui du Tsar avec avantage" (p. 294). Les aspirations de la Bulgarie satisfaites, son unique souci deviendrait celui de son indépendance et l'impérialisme germanique deviendrait son principal ennemi. Installée au cœur du Balkan, la Bulgarie en deviendrait la gardienne naturelle la Serbie l'encadrant au Nord-Ouest, la Grèce au Sud-Est. Il se produirait ainsi une sorte d'équilibre spontané, les trois États n'ayant plus d'intérêts contradictoires et ayant en commun celui de leur liberté respective. „Un régime qui, comme le traité de Bucarest, mettrait une Bulgarie mécontente et redoutable, en face d'une Grèce et d'une Serbie rassasiées, mais insuffisamment fortes, ne pourrait que maintenir l'anarchie balkanique et macédonienne" (p. 299).

C'était l'opinion d'un français d'une remarquable intelligence sur le problème macédonien, formée dans la Macédoine-même, en contact avec les faits réels. La solution qui fut donnée à ce problème et bien connue de tous.

G. Traïtchev, Bibliothèque macédonienne: № 1. Mariovo, Sofia, 1923, 16°, 40; № 2. Doïran et son lac, 1923, 16°, 52; № 3—5. Prespa, 1923, 8°, 92. Compte-rendu par St. Roman sky.

Ce sont quelques numéros d'une série de livres populaires destinés pour la jeunesse des écoles. Les trois premiers, écrits par le rédacteur-même, renferment les descriptions sommaires de trois régions de Macédoine: le Morichovo (la région sur la rive droite de Vardar, entre Tikvèch et Sari-giol, Raets et les environs de Monastir), Doïran et Prespa. Ce qui est intéressant dans le premier livre, c'est la légende sur l'origine du nom „Mariovo", dont l'auteur appelle la susdite région, venu du nom de la sultane Mara, sœur du tsar bulgare Ivan Chichman, marié au sultan Mourade II, qui aurait reçu cette terre en cadeau de son mari: Mari-ova c'est-à-dire la terre de Mara. Cette légende est racontée ici avec plus de détails que la même dans la „Périod. Spisanie" (Revue périodique) 47, 750. L'auteur admet cette interprétation de l'étymologie de ce mot, soulignant que c'est l'unique forme juste, employée par la po-

pulation des environs qui ne connaît point la forme savante du nom — „Morichovo“. L'auteur du compte-rendu estime que le rapprochement du nom de la région avec le nom de la Sultane est une belle et pure légende, évidemment une étymologie populaire de ce nom et n'a rien de commun avec son origine. Il est d'une date beaucoup plus ancienne que la conquête de la Bulgarie par les Turcs et le mariage de la sœur du tsar Chichman avec le sultan Mourade II. Dans l'édit de l'empereur byzantin Basile II de 1019, dans lequel sont énumérés les diocèses de l'archevêché d'Okhrid, parmi les suffragants de l'évêque de Megléna (*ἐπίσκοπος Μεγλαίνων*), se trouve aussi le nom d'une région de *Μερίχοβα*, sans doute le nom de Morichovo actuel (v. Byzantinische Zeitschrift II, 1893, p. 42).

Le second livre de la Bibliothèque macédonienne nous donne aussi des notes assez détaillées sur la pêche du lac de Doïran (p. 41—49). Le troisième qui est le plus intéressant de tous renferme des renseignements sur le caractère de la population de Prespa, ses métiers et son industrie, sa vie sociale et religieuse, et surtout sur ses écoles.

Un document pour les Bulgares d'Okhrid de 17-ème siècle. Communiqué L. M.

L'été dernier M. Milétitch a trouvé, dans les archives de la Propagande religieuse à Rome, un exposé de 17-ème siècle, envoyé par un évêque catholique d'Okhrid au Cardinal Barberini à Rome. Entre autre, il dit que la ville d'Okhrid se trouve dans le royaume de Bulgarie, que les habitants d'Okhrid sont Bulgares et Grecs schismatiques, qu'ils ont leur propre patriarche, indépendant du patriarche de Constantinople etc. En 1651 le prêtre Andrei Bogdan, natif d'Albanais, a été nommé évêque d'Okhrid, mais n'ayant trouvé point de catholiques ni dans cette ville, ni dans la banlieue, il est allé à Prizrend „en Serbie“, parce-que, il y avait un nombre considérable de catholiques qui l'avaient instamment prié qu'un prêtre catholique spécial leur fût envoyé. Son prédécesseur Raph. Litakovitch, né en Croatie, étant à Rome en 1647, pour se faire nommer évêque, a inventé devant la Congrégation que la ville d'Okhrid et la banlieue comptaient 15,000 catholiques. Il a réussi dans son but, mais peu après il est mort en 1649.

Sur l'histoire du livre „La Macédoine et la Vieille-Serbie“, par St. Goptchévitch. Communiqué L. M.

„Bratstvo“, l'organe de la société serbe „Saint-Sava“, formée dans le but de lutter contre le bulgarisme dans la Macédoine, publie liv. XVIII 1924 (p. 1—14) un compte-rendu détaillé par Iovan Hadji Vasilévitch sur l'activité de la Société du début de sa fondation (1886) jusqu'à nos jours. L'auteur

avoue avec franchise que l'ouvrage connu de Goptchévitch „La Macédoine et la Vieille-Serbie (Vienne 1889) avait été, au fond, l'œuvre de la société Saint-Sava. „Quoiqu'il ne porte pas, pour des raisons bien connues, „l'étiquette“ de la société St. Sava, dit l'auteur, mais il est à moitié son œuvre, cet ouvrage monumental de Goptchévitch „La Macédoine et la Vieille-Serbie“, paru d'abord en allemand qui exerça une telle influence sur l'opinion publique européenne et contribua pour qu'un vrai jugement sur la question macédonienne s'y formât. Par surcroît, on peut dire que c'est le comité administratif de la Société d'alors, qui l'a arrangé. Tout ce qui était nécessaire à l'auteur (Goptchévitch) pour cet ouvrage (articles sur diverses questions, descriptions, illustrations, statistiques etc.) tout cela lui était donné d'avance par le corps administratif de la Société. Ensuite la Société lança en partie l'original allemand, en partie la traduction serbe, en 3,000 exemplaires“.

Ce livre fut blâmé de suite par la critique, comme une plate et évidente falsification. Ces aveux de Vasilévitch nous apprennent comment elle a été faite.

Traces de bulgares en Thessalie. Communiqué P. Tchilev.

Dans le liv. VII du „Bulletin de la Société historique et philologique“ à Athènes (1918, p. 452), M. Iannopoulos fait une description sommaire d'un village de Thessalie de sud, à l'est de la ville d'Ipati, portant le nom de „Bogomil“, habité aujourd'hui par 30 familles grecques. M. Iannopoulos suppose que le nom du village doit être dans quelque rapport avec l'hérésie des Bogomiles. Ici M. Tchilev rappelle encore le nom du village de „Bogomila“ en Macédoine (auprès de Vélès). A ce propos il communique, ayant pour source une lettre de 1850, gardée dans les „Archives de la Renaissance“ à Sofia, que, auprès, de la même ville d'Ipati se trouvait, il y a 75 ans, un village habité de Bulgares macédoniens demi-hellénisés, qui cependant n'avaient pas encore oublié leur langue maternelle et portaient des noms slaves. La lettre est écrite par la paysanne Kalina Stoïkou, signée encore par les paysans du même village: Mito, Netchko, Litchko, Dimo etc. L'hellénisation dans la Macédoine du sud a marché très vite; quelques villages du district de Salonique complètement hellénisés aujourd'hui ont été, il y a 50 ans, bulgares.

